منتخب مناسک حج

مسایل مبتلی به زائران

مطابق با فتوای امام خمینی (ره) و مراجع عظام تقلید

بسم الله الرحمن الرحیم

منتخب مناسک حج (سال ۱۳۸۹)

نویسنده:

مرکز تحقیقات حج

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
منتخب مناسک حج (سال ۱۳۸۹) ----- ۸
مشخصات کتاب ----- ۸
اشاره ----- ۸
مقدمه ----- ۱۸
شرایط وجوب حجةالاسلام ----- ۱۹
اوّل و دوم- بلوغ و عقل. پس بر کودک و دیوانه حج واجب نیست ----- ۱۹
سوم: حریّت ----- ۱۹
چهارم: استطاعت از جهت مال و صحت بدن و توانایی و باز بودن راه و آزادی آن و وسعت وقت و کفایت آن ----- ۱۹
نیابت در حج ----- ۳۱
عمره مفرده ----- ۳۸
احرام عمره تمتّع ----- ۴۰
واجبات احرام ----- ۴۰
محرمات احرام ----- ۴۶
طواف ----- ۶۰
واجبات طواف ----- ۶۰
نماز طواف ----- ۸۰
سعی و بعض احکام آن ----- ۸۲
تقصیر و بعض احکام آن ----- ۸۴
احرام حج ----- ۸۶
وقوف به عرفات ----- ۸۶
وقوف به مشعرالحرام ----- ۸۸
واجبات منا ----- ۹۰

اول- رمی جمره عقبه ----- ۹۰
دوم از واجبات منا، ذبح است ----- ۹۲
سوم از واجبات منا- تقصیر است ----- ۱۰۰
واجبات بعد از اعمال منا ----- ۱۰۴
بیتوته به منا ----- ۱۰۸
رمی جمرات سه‌گانه ----- ۱۱۲
مصدود ----- ۱۱۶
بقای بر احرام بدون اعمال ----- ۱۱۶
وظیفه مصدودِ از ورود به مکه ----- ۱۱۶
وظیفه مصدود واردِ در مکه ----- ۱۱۸
فرض تعدّد راه ----- ۱۱۸
محصور ----- ۱۱۸
حصر در احرام عمره ----- ۱۱۸
حصر در احرام حج ----- ۱۱۸
محصور و مسأله حلیّت نساء ----- ۱۱۸
مسائل متفرقه ----- ۱۱۸
احکام خمس مربوط به عمره ----- ۱۲۲
نداشتن سال خمسی ----- ۱۲۲
حسابرسی مال و صحت اعمال ----- ۱۲۵
احرام و طواف در لباس غیرمخمّس ----- ۱۲۵
تهیه قربانی از غیر مخمّس ----- ۱۲۵
سپرده‌های حج و عمره و خمس آن ----- ۱۲۵
لُقطه حرم ----- ۱۲۵
احکام تقلید ----- ۱۲۸

یادگیری احکام عمره و حج ----- ۱۲۸
عمل بدون تقلید ----- ۱۲۸
تغییر مرجع تقلید ----- ۱۲۸
تبعیض در تقلید ----- ۱۳۰
بقاء بر تقلید میّت ----- ۱۳۰
رجوع قهری احتیاط واجب بدون نیت رجوع ----- ۱۳۰
وظیفه نایب در تقلید ----- ۱۳۰
درباره مرکز ----- ۱۳۳

منتخب مناسک حج (سال ۱۳۸۹)

مشخصات کتاب

نام کتاب: منتخب مناسك حج(سال ۱۳۸۹)

نویسنده: معاونت امور فرهنگی

موضوع: احکام و مناسک

زبان: فارسی

تعداد جلد: ۱

ناشر: نشر مشعر

مکان چاپ: تهران

سال چاپ: بهار ۱۳۸۹

نوبت چاپ: ۳

ص:۱

اشاره

ص:۲

ص:۳

ص:۴

ص:۵

ص:۶

ص:۷

ص:۸

ص:۹

ص:۱۰

مقدمه

ص:۱۱

بی‌شک فراگیری دقیق احکام و مناسک عمره و حج از نیازهای اساسی زائران بیت‌اللّه الحرام و روحانیون و معین‌های کاروان‌ها است. از این‌رو زائران در حدّ نیاز و روحانیون در حدّ رفع نیاز دیگران باید به این مسائل آگاهی داشته باشند. از آنجا که مناسک حج دارای فروع فقهی زیادی است که جز با مطالعه مستمر در ذهن نمی‌ماند، هر ساله برای انس بیشتر روحانیون و معین‌ها آزمونی غیر حضوری برگزار می‌شود. یکی از منابع مهم آزمون یاد شده مناسک حج امام خمینی (قدس سره) است که با حواشی دیگر مراجع معظم تقلید چاپ و منتشر شده است. در سال جاری به منظور صرفه‌جویی در وقت روحانیون محترم و تکرار و بازآموزی مسائل مبتلی به در حج، تغییراتی در مناسک محشی اعمال و بخش‌های غیر ضروری آن حذف و تلخیص شد. متن حاضر حاصل این تلاش است. در این‌جا یادآوری دو نکته ضروری است:

۱. مسائل این نوشته، برگرفته از آخرین چاپ مناسک محشای امام خمینی (قدس سره) است که از سوی نشر مشعر منتشر شده است.

۲. متن این نوشته، روحانیون معظم را از مراجعه و مطالعه سایر مسائل عمره و حج بی‌نیاز نمی‌کند و انتخاب این مسائل براساس نیاز آزمون غیرحضوری عمره و حج انجام پذیرفته است.

در پایان، ضمن ارج نهادن به تلاش اعضای محترم گروه علمی و تخصصی فقه که زحمت آماده‌سازی این نوشته را متحمل شده‌اند از نظریات اصلاحی و تکمیلی شما سروران نیز استقبال می‌کنیم.

معاونت فرهنگی

مدیریت آموزش

بهار ۱۳۸۹

ص: ۱۲

شرایط وجوب حجةالاسلام

با چند شرط، حج واجب می‌شود و بدون وجود تمامی آنها حج واجب نیست:

اوّل و دوم– بلوغ و عقل. پس بر کودک و دیوانه حج واجب نیست

(۱)

[۱] م– اگر غیر بالغ حج به‌جا آورد صحیح است، هر چند از حجه‌الاسلام کفایت نمی‌کند.
[۲] م– اگر کودک ممیز برای حج مُحرم شود و در وقت درک(۲) مشعرالحرام بالغ باشد کفایت از حجه‌الاسلام می‌کند(۳) و همچنین اگر مجنون قبل از درک مشعر عاقل شود. (۴) [۳] م– کسی که گمان می‌کرد بالغ نشده و قصد حج استحبابی کرد و بعد معلوم شد بالغ بوده، حج او کفایت از حجه‌الاسلام نمی‌کند(۵) مگر در صورتی که قصد وظیفه فعلیه را نموده و آن را بر حج ندبی اشتباهاً تطبیق کرده باشد. (۶)

سوم: حریّت

. (۷)

چهارم: استطاعت از جهت مال و صحت بدن و توانایی و باز بودن راه و آزادی آن و وسعت وقت و کفایت آن

[۴] م– شرط است در وجوب حج، علاوه بر مصارف رفتن و برگشتن، این‌که ضروریات زندگی(۸) و آنچه را در معیشت به آن نیاز دارد داشته باشد، مثل خانه مسکونی(۹) و اثاث خانه و وسیله سواری و غیر آن، در حدی که مناسب(۱۰) با شأن او باشد،(۱۱) و چنانچه عین آن‌ها را ندارد،(۱۲) پول یا چیزی که بتواند آنها را تهیه کند، داشته باشد.

۱– آیت الله بهجت: که قاصر باشد زمان افاقه او از اداء واجب فعلی بر او.(کتاب حج، ص ۲)
۲– آیت الله بهجت: کفایت ادراک آنچه با آن حج ادراک می‌شود اگر چه اضطراری مشعر باشد با انجام واجب از اضطراری عرفه خالی از وجه نیست.(کتاب حج، ص ۳)
۳– آیت الله خویی: کفایت از حجه‌الاسلام نمی‌کند.(و تفصیلی دارند که به مناسک، مسٔله ۴ رجوع شود).
آیت الله سیستانی: در مورد مجنون متعرض نشده‌اند.
آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: احوط بلکه اقوی عدم کفایت از حجه‌الاسلام است و همچنین نسبت به مجنون، بنابراین اگر سال‌های بعد مستطیع بودند حجه‌الاسلام به‌جاآورند.(مناسک عربی، ص ۱۴، مسأله ۱۴)
آیت الله بهجت: با سائر شروط و با اداء واجبات لاحقه، بدون نیاز به تجدید نیت حجه‌الاسلام یا تجدید نیت احرام یا نیت وجوب به مجرّد کمال، و معتبر است از زمان کمال نه قبل از آن استطاعت او به قدر فراغ از واجبات حج بنابر اظهر، و در صورت ادراک حج بنحو صحیح در إجزاء عمره سابقه بر کمال از متمتع تأمل است، و احوط اعاده عمره است به قصد وظیفه بعد از اتمام حج اگر در

اشهر حج باشد و اگر نباشد در سال آینده به قصد وظیفه انجام دهد عمره را با حج تمتع بنابر احوط.(کتاب حج، ص ۳)

آیت الله فاضل: هر چند احتیاط مستحب آن است که در صورت استطاعت، حج را در سال‌های بعد اعاده کند.(مناسک، ص ۱۰)

آیت الله تبریزی: کفایت از حجه‌الاسلام نمی‌کند. بلکه اگر متمکن بود طبق مسأله ۱۶۹ مناسک برای عمره تمتع احرام ببندد و اعمال عمره و حج را اتیان کند، کفایت می‌کند. و در غیر این صورت باید آن حج را اتمام کند و در سال‌های آینده چنانچه مستطیع بود، حجه‌الاسلام را به‌جا آورد و اگر مجنون قبل از فوت زمان عمره تمتع عاقل شود بر فرض استطاعت محرم شده و اعمال را انجام می‌دهد و در غیر این فرض اتمام حج بر او واجب نیست.

آیت الله غروی: احوط لزومی عدم کفایت است و هکذا در مجنون.

۴- آیت الله فاضل: اگر کسی در میقات مجنون بود همراهان او می‌توانند او را رجاءً مثل کودک غیر ممیز محرم کنند و چنانچه قبل از درک مشعر عاقل شود کفایت از حجه‌الاسلام می‌کند. و احتیاط این است که به اذن ولیّ شرعی او را محرم کنند. و احتیاط مستحب آن است که در سال‌های بعد اگر مستطیع شد حجه‌الاسلام را اعاده کند.

۵- آیات عظام خویی، تبریزی، سیستانی، بهجت، صافی: این حج کافی از حجه‌الاسلام می‌باشد.

آیت الله خامنه‌ای: مگر این‌که نیّت کند حجی را که شارع مقدس از او خواسته بجای آورد.

آیت الله مکارم: در صورتی که قصد مأمور به واقعی را داشته باشد کفایت می‌کند.

۶- آیت الله غروی: یا قصد کند عملی را که اگر بالغ بوده همان واجب می‌شد در حقّش گرچه کفایت آن از حجه‌الاسلام خالی از وجه نمی‌باشد.

۷- آیت الله بهجت: ولو بحصول عتق قبل از وقوف مشعر به نحو متقدّم پس قبل از عتق، حج و عمره بر او واجب نیست اگر چه زاد و راحله را مالک بذل نماید، و حج با اذن مالک صحیح است ولی مجزی از حجه‌الاسلام نیست.(کتاب حج، ص ۵)

آیت الله غروی: پس برای مملوک حج واجب نیست گرچه به اذن مولایش بوده و مستطیع هم بوده باشد.

۸- آیت الله بهجت: ضرورت شخصیه یا شأنیه.

۹- آیت الله مکارم: خواه ملکی باشد یا اجاره‌ای که با شؤون او سازگار باشد.

۱۰- آیت الله بهجت: در حدی که کافی برای شخص و شأن او باشد.

۱۱- آیت الله سیستانی: ... و نداشتن آن موجب حرج باشد.

۱۲- آیت الله صافی: و نداشتن آن حرجی باشد.

ص: ۱۳

[۵] م- اگر ضروریات زندگی یا پول آنها را در حج صرف کند از حجه‌الاسلام کفایت نمی‌کند. (۱) [۶] م- کسی که از دیگری طلب دارد و بقیه شرایط استطاعت را نیز دارا است، اگر وقت طلب او رسیده یا حالّ است و می‌تواند بدون واقع شدن در حَرَج و مشقت،(۲) آن را بگیرد واجب است مطالبه کند(۳) و بگیرد و به حج برود،(۴) مگر مدیون نتواند بپردازد که در این صورت مطالبه جایز نیست و استطاعت حاصل نمی‌شود(۵) و همچنین اگر وقت طلب او نرسیده و مدیون بخواهد بپردازد لازم است طلبکار آن را بگیرد و مستطیع می‌شود، ولی اگر مدیون نمی‌خواهد بپردازد مطالبه واجب نیست، هرچند با مطالبه حاضر به پرداخت شود. (۶) [۷] م- اگر غیر مستطیع، مصارف حج را قرض کند، مستطیع نمی‌شود، هر چند بتواند بعداً به سهولت قرض را ادا کند(۷) و اگر با آن حج به‌جا آورد از حجه‌الاسلام کفایت نمی‌کند. (۸) [۸] م- کسی که از جهت مالی مستطیع است و از جهت صحت بدن(۹) یا باز بودن راه مستطیع نیست(۱۰) می‌تواند(۱۱)

۱- آیت الله خویی: در صورتی که صرف آن پول در راه حج سبب ناراحتی و مشقت در زندگی وی شود، حج بر او واجب نمی‌شود، و چنانچه سبب ناراحتی نشود واجب می‌شود؛ بلی اگر بنابر صرف نکردن آن مال در نیاز خود داشت حج بر او واجب است.

۲- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: و نیز می‌تواند ولو با کمک غیر و اقامه دعوی در نزد حاکم شرع و یا با رجوع به حاکم غیر شرعی- در صورتی که استیفای حقّ، موقوف بر آن باشد، بنابر اقوی- آن را وصول نماید، گرفتن و رفتن به حج واجب است.

۳- آیت الله سیستانی: مستطیع است و واجب است حج برود هر چند با مطالبه و صرف آن مال در حج باشد و همچنین است اگر بدهکار دارا باشد و نپردازد ولی بتواند هر چند با رجوع به حاکم جور حق خود را بگیرد یا بدهکار منکر باشد ولی بتواند آن را اثبات کند و بگیرد یا بتواند از اموال او از باب تقاص بردارد.

۴- آیت الله بهجت: اگر تحصیل آن، متوقّف بر مراجعه به دادگاه اگر چه حاکم جور باشد، لازم است مراجعه نماید در صورتی که موجب ضرر و حرج فوق حد مسامحه نباشد، و در تضرّر مالی غیر مجحف و نیز ضرر حالی مثل ذلت نفس و نقص جاه نزد حاکم جور تأمّل است و اقرب وجوب مطالبه است با عقلائی بودن تن دادن به این ضرر با قطع نظر از تکلیف به حج.

۵- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: در این مسأله قائل شده‌اند که اگر بتواند دَین را بفروشد و پول آن به تنهایی و یا به ضمیمه مال دیگر وافی هزینه حج باشد و برای او مشقت نداشته باشد، در این صورت مستطیع است و باید به حج برود.

آیت الله سیستانی: اگر بتواند دَین را بفروشد به‌نحوی که اجحاف در حق او نباشد، و پول آن به تنهایی و یا به ضمیمه مال دیگر وافی هزینه حج باشد، در این صورت مستطیع است و باید به حج برود.

آیت الله فاضل: اگر بتواند دَینش را به مقدار کمتر بفروشد در صورتی که موجب ضرر و مشقّت نباشد. و این مقدار برای حج کافی باشد مستطیع است و باید حج انجام دهد.

۶- آیات عظام بهجت، تبریزی، خویی: در صورتی که اگرمطالبه کند بدهکار خواهد پرداخت، باید مطالبه کند و به حج برود.

آیت الله سیستانی: اگر مهلت داشتن قرض به نفع بدهکار باشد همچنان که معمولًا چنین است.

آیت الله صافی: حکم مسأله در صورتی که فروش دین مؤجّل به نقد ممکن نباشد و الّا فروش آن مانند فروش سایر اموال واجب است.

آیت الله فاضل: مگر آن‌که یقین داشته باشد که اگر مطالبه کند مدیون حاضر به پرداخت آن می‌شود، که در این صورت مطالبه

لازم است.

آیت الله گلپایگانی: و اگر شک داشته باشد که مدیون با مطالبه می‌پردازد یا نه، به جهت آن‌که احتمال استطاعت می‌دهد، و تمکّن از فحص دارد، احتیاط در مطالبه است، و مطالبه در این فرض فحص از استطاعت است، نه تحصیل استطاعت.

آیت الله مکارم: اگر مطالبه محذوری ندارد باید مطالبه کند.

۷- آیت الله خامنه‌ای: کسی که هزینه رفتن به حج را در اختیار ندارد اما می‌تواند قرض بگیرد و سپس به سادگی قرض خود را ادا کند واجب نیست که خود را با قرض‌گرفتن مستطیع کند اما اگر بگیرد، حج بر او واجب می‌شود.

۸- آیت الله بهجت: قرض گرفتن برای حج تحصیل استطاعت است و واجب نیست. مگر آن‌که مالی داشته باشد بالفعل که می‌تواند پس از حج با فروش و استبدال آن ادای دین کند که در این صورت قرض گرفتن واجب است با عدم تمکن از فروش آن قبل از حج و اگر مالی که با آن ادای دین می‌نماید بعد از حج تحصیل می‌شود، پس در وجوب حج فعلًا تأمّل است.

آیت الله تبریزی: هرگاه کسی مقداری پول قرض کند که آن پول به‌مقدار مخارج حج باشد و در وقت قرض کردن مالی داشته باشد که بتواند با آن قرض خود را ادا کند ولی فعلًا نمی‌تواند آن را بفروشد یا در آن تصرّف کند حج بر او واجب خواهد بود.

آیات عظام خویی، صافی، فاضل، گلپایگانی: هرگاه کسی مقداری پول قرض کند که آن پول به مقدار مخارج حج باشد، و قدرت پرداخت آن را بدون مشقّت بعد از آن داشته باشد، حج بر او واجب خواهد بود.

آیت الله سیستانی: مگر آن‌که وقت پرداخت قرض آن‌قدر دور باشد که اصلًا عقلا به آن توجه نکنند، که در این صورت حجّ بر او واجب خواهد شد.

۹- آیت الله تبریزی: اگر می‌داند در همان سال سایر شرایط استطاعت حاصل می‌شود، حفظ استطاعت مالی لازم است وگرنه لزوم ندارد و اگر اطمینان به زوال عذر تا آخر عمر ندارد، بنابر احتیاط در همان سال نایب بگیرد و چنانچه عذرش زایل شد و استطاعت مالی باقی بود بنابر احتیاط دوباره خودش حج به‌جا آورد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر از جهت مالی قدرت دارد و از جهت صحّت بدن استطاعت ندارد و امید خوب شدن ندارد واجب است نایب بگیرد، بلکه احوط نایب گرفتن است برای کسی که امید خوب شدن دارد، پس اگر رفع عذر شد، خودش نیز به حج برود، مگر این‌که پس از رفع عذر استطاعت مالی نداشته باشد.

۱۰- آیت الله اراکی: و مأیوس است از تمکّن از مسیر و صحّت بدن.

آیت الله خویی: اگر دارا و ثروتمند است و توانایی مباشرت اعمال حج را ندارد یا دشوار و با مشقت است باید نایب بگیرد. و وجوب نایب گرفتن، مانند وجوب حج فوری است.

آیت الله سیستانی: کسی که تمکّن مالی دارد ولی توانایی مباشرت حجّ را ندارد و امید اینکه بتواند در آینده انجام دهد ندارد، واجب است نایب بگیرد و اگر مباشرت برای او حرج و مشقّت داشته باشد، می‌تواند نایب بگیرد، گرچه مباشرت افضل است و به هر حال همچنان‌که وجوب مباشرت فوری است، وجوب استنابه نیز فوری است.

آیت الله مکارم: یعنی در موقع حج استطاعت بدنی و باز بودن راه را ندارد.

۱۱- آیت الله بهجت: در صورتی که موضوع وجوب استنابه، که یأس از رفع مانع است، محقّق نشده باشد.

آیت الله گلپایگانی: بلی اگر علم داشته باشد که در آن سال متمکّن از رفتن به حج است، جواز مصرف کردن وجه در غیر حج(خصوصاً در اوان خروج مردم برای حج) مشکل است، و اگر استطاعت مالی بعد از استطاعت طریقی حاصل شده باشد، تصرّف در آن مال در زمانی که مردم آماده برای حج می‌شوند جایز نیست.

ص: ۱۴

در مال تصرّف کند و خود را از استطاعت مالی هم خارج کند ولی اگر از آن جهات هم استطاعت دارد و فقط وسایل رفتن را تهیه نکرده یا وقت حج نرسیده،(۱) نمی‌تواند(۲) خود را از استطاعت خارج کند و اگر کرد، حج بر او مستقر می‌شود و باید به هر نحو است به حج برود. (۳) [۹] م- اگر در سالی که استطاعت مالی دارد از جهت صحت بدن یا باز بودن راه استطاعت ندارد و در سال‌های دیگر از آن جهات استطاعت پیدا می‌کند، می‌تواند(۴) در مال تصرّف کند و خود را از استطاعت خارج نماید.

[۱۰] م- شخص مستطیع اگر پول ندارد لکن ملک دارد(۵) باید بفروشد و به حج برود اگرچه به واسطه مشتری نداشتن، به کمتر از قیمت معمولی(۶) بفروشد مگر آن‌که(۷) فروش به این نحو موجب حرج و مشقت برای او شود.

[۱۱] م- اگر شک کند که مالی که دارد به اندازه استطاعت هست یا نه، احتیاط واجب آن است که تحقیق کند،(۸)

۱- آیت الله فاضل: حتی اگر اول ماه محرم باشد که هنوز چندین ماه به موسم حج باقی است.

۲- آیت الله اراکی: بنابر احتیاط واجب.

آیت الله خامنه‌ای: به حاشیه مسأله بعد مراجعه شود.

۳- آیت الله بهجت: هرگاه انسان مالی داشته باشد که کفاف هزینه حج را بدهد، می‌تواند قبل از وقت حرکت قافله آن را در مصارف خود خرج کند هر چند دیگر نتواند به حج برود ولی در صورتی که آن مال را به‌طور نسیه تا زمان بعد از حج بفروشد و منظور فرار از استطاعت باشد، احتیاط این است که اقدام به این عمل ننماید. و اگر نموده با خود معامله مستطیع کند به این‌که سال آینده به حج برود با احتیاطاتی که سبب قطع به اجزاء از حجه‌الاسلام است(یعنی احتیاطاً سعی در تحصیل و حفظ استطاعت شرعیه برای خود در وقت سیر کاروان در سال آینده بنماید نه صرف استطاعت عقلیه) و اگر معامله نه برای فرار است بلکه برای حاجت فعلی است که متمکّن از برآورده شدن آن نمی‌شود، مگر بعد از وقت سیر یا وقت حج اظهر جواز آن است.

آیت الله خویی: هرگاه انسان مالی داشته باشد که کفاف هزینه حج را بدهد، حج بر او واجب می‌شود و جایز نیست در آن مال تصرّفی کند که از استطاعت خارج شود و نتواند تدارک کند. و این تصرّف خواه پیش از تمکن از سفر باشد یا بعد از آن فرقی ندارد، بلکه ظاهر این است که قبل از ماه‌های حج تصرّف جایز نیست.

آیت الله سیستانی: در تفصیل تمکن از مسیر می‌فرمایند: اگر در آن تصرّفی کند که از استطاعت خارج شود و نتواند تدارک کند، و برای او مشخص شده باشد که قدرت رفتن به حج در روزهای آن را داشته باشد، بنابر اظهر حج در ذمّه او مستقر است، ولی اگر قدرت رفتن برای او مشخص نشده باشد، حج در ذمّه او مستقر نیست.

۴- آیت الله خامنه‌ای: پس از فرا رسیدن زمانی که صرف آن برای رسیدن به حج لازم است، شخص مستطیع نمی‌تواند خود را از استطاعت بیندازد و پیش از فرا رسیدن این زمان نیز احتیاط واجب آن است که خود را از استطاعت خارج نسازد.

آیت الله خویی، آیت الله سیستانی: تصرّف در مال جایز نیست و واجب است مال را حفظ کند و خود را از استطاعت خارج نکند.(حاشیه بر عروه الوثقی)

آیت الله صافی: اگر اطمینان دارد که در سال‌های دیگر از آن جهات استطاعت پیدا می‌کند بنابر احتیاط نمی‌تواند در مال تصرّف کند.

آیت الله گلپایگانی: اگر اطمینان دارد در سال‌های بعد از آن جهات استطاعت پیدا می‌کند نمی‌تواند در مال تصرّف کند.

۵- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر خانه وقفی و یا غیر وقفی در اختیار اوست؛ به طوری که کسر شأن او نبوده و بدون

سختی و حرج، از داشتن خانه دیگر بی‌نیاز است و احتمال از دست رفتن آن خانه نیست، اگر خانه ملکی‌ای دارد که قیمت آن وافی به مخارج حج و یا تتمیم آن باشد، واجب است خانه ملکی خود را فروخته و صرف مخارج حج کند، و همچنین است نسبت به‌دیگر چیزهایی که مورد نیاز بوده، و از غیر راه ملکیت رفع احتیاجش شده باشد.

۶- آیت الله بهجت: اگر حرجی یا ضرری نباشد.

آیت الله تبریزی: اگر بخواهد حج نماید باید آن را به مقدار زیادی کمتر از قیمت بفروشد، فروشش واجب نیست.

آیت الله خویی: اگر باعث ضرر کلّی شود فروشش واجب نیست.

آیت الله سیستانی: مگر اینکه اجحاف بر او باشد.

۷- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اجحاف و ضرر به‌حدّی باشد که عرفاً بگویند مستطیع نیست.

آیت الله مکارم: به‌طوری که در عرف بگویند مستطیع نیست.

۸- آیات عظام بهجت، تبریزی، خویی: لازم نیست فحص و تحقیق کند هر چند احوط است.

آیت الله بهجت: اضافه‌ای دارد مگر اینکه عسر و حرج باشد.

آیت الله خامنه‌ای: کسی که می‌داند با وضع معمول حج و مخارج عادی آن، دارای استطاعت نیست ولی احتمال می‌دهد که اگر تحقیق کند راه‌هایی پیدا شود که با وضع فعلی خود بتواند حج کند لازم نیست فحص کند ولی ملاحظه وضع مالی موجود خود برای کسی که نمی‌داند آیا استطاعت حج دارد یا نه و می‌خواهد بداند که آیا مستطیع هست یا نه علی‌الظاهر واجب است.

ص: ۱۵

و فرقی نیست در وجوب تحقیق، میان آن‌که مقدار مال خود یا مقدار مخارج حج را ندانند.

[۱۲] م- اگر شخص زاد و راحله ندارد ولی به او گفته شد که

حج بجاآور و نفقه تو(۱) و عائلات(۲) بر عهده من، با اطمینان به وفا و عدم رجوع(۳) باذِل،(۴) حج واجب می‌شود و این حج را بذلی می‌گویند(۵) و در آن رجوع به کفایت که از شرایط وجوب است شرط نیست،(۶) بلی اگر قبول بذل و رفتن به حج موجب اخلال در امور زندگی او شود(۷) واجب نیست.

[۱۳] م- شرط است در استطاعت رجوع به کفایت(۸)، یعنی بعد از برگشت از حج، تجارت یا زراعت یا صنعت یا منفعت ملک، مثل باغ و دکان داشته باشد بطوری که برای زندگانی به شدت و حرج نیفتد و اگر قدرت بر کسب لائق به حالش هم داشته باشد کافی است(۹)، و اگر بعد از مراجعت نیاز به مثل زکات و خمس و سایر وجوه شرعیه داشته باشد، کفایت نمی‌کند،(۱۰) بنابراین بر طلاب و اهل علمی که در بازگشت از حج نیاز به شهریه حوزه‌های علمیه دارند(۱۱) حج واجب نیست. (۱۲)

۱- آیت الله فاضل: تعهد نسبت به عائله و اطمینان به وفا و عدم رجوع باذل شرط نیست.

۲- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اگر نمی‌تواند نفقه عیال را تأمین کند، چه به حج برود و چه نرود، بذل نفقه عیال شرط نیست.

آیت الله سیستانی: مگر این‌که نفقه عائله‌اش را تا زمان برگشت داشته باشد یا این‌که فرق نمی‌کند، چه حج برود و چه نرود نفقه آنها را نمی‌تواند تأمین کند یا از عدم تأمین نفقه آنها در حرج نمی‌افتد یا عائله واجب النفقه او نیستند که در این موارد بذل نفقه عائله شرطِ وجوب حج نیست.

۳- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اطمینان به وفا و عدم رجوع باذل، شرط نیست، ولی اگر وثوق و اطمینان به رجوع و عدم وفای باذل دارد حج واجب نمی‌شود.

۴- آیت الله نوری: به شرطی که قبول این بذل برای او مستلزم ذلّت و منّت نباشد.

۵- آیات عظام بهجت، تبریزی، خویی: در این مسأله فرقی بین اباحه(در اختیار گذاشتن) و تملیك و دادن عین مال و یا قیمت آن نیست.

آیت الله سیستانی: اباحه‌ای که برای اباحه کننده آن قابل برگشت باشد شرعاً، و تملیك متزلزلی که از طرف مقابل قابل فسخ بوده باشد شرعاً، موجب حصول استطاعت نمی‌شود مگر این‌که اطمینان داشته باشد که از اباحه‌اش صرف نظر نمی‌کند یا تملیکش را فسخ نمی‌نماید.

۶- آیت الله بهجت: بلی، داشتن مؤونه عیال تا وقت رجوع شرط است مگر آن‌که با نرفتن حج نیز عیال او در مضیقه به‌سر برند و رفتن حج تأثیری در این جهت نداشته باشد.

آیت الله سیستانی: ولی اگر خودش مقداری از مصارف حج را داشته باشد و بقیّه را به او بذل کنند در این صورت رجوع به کفایت شرط است.

۷- آیت الله سیستانی: بلی اگر درآمدش در خصوص روزهای حج باشد و با درآمد آن در بقیه روزهای سال یا بعضی از آنها زندگی می‌کند، به طوری که اگر به حج برود قدرت تأمین هزینه زندگی در بقیه یا بعضی از روزهای یاد شده نداشته باشد. در این صورت حج بر او واجب نخواهد بود، مگر اینکه مخارج زندگیش را در بقیه روزهای سال هم بدهند که در این صورت واجب خواهد بود.

آیت الله مکارم: یا مستلزم منّت و هتك او باشد.

۸- آیت الله بهجت: اظهر اعتبار رجوع به کفایت است به این معنا که به سبب حج از غنا به فقر یا از فقر به اوسع از آن واقع نشود.(کتاب حج، ص ۲۶)

۹- آیت الله فاضل: و همچنین اگر از طریق زکات و یا خمس و یا استعطاء، امور خود را اداره کند، کافی است، و همچنین کسی که آنچه دارد در راه حج خرج کند زندگی او قبل و بعد از حج تفاوتی نکند، حج بر او واجب می‌شود و نیز بر طلاب که با شهریه اداره می‌شوند چنانچه هزینه حج و مخارج خانواده خود را داشته باشند یا به عنوان روحانی مشرّف شوند حج واجب است و از حجه‌الاسلام کفایت می‌کند.

۱۰- آیت الله خامنه‌ای: اگر بعد از مراجعت زندگی آنها با شهریه اداره می‌شود کفایت می‌کند و حج واجب است.

آیات عظام خویی، تبریزی، سیستانی: کسی که از وجوه شرعیه مانند خمس و زکات و امثال اینها زندگی خود را اداره می‌کند و بر حسب عادت مخارجش بدون مشقت، مضمون و حتمی باشد، در صورتی که دارای مقداری پول گردد که وافی به هزینه حج و مخارج عیالش باشد، بعید نیست حج بر او واجب باشد، و همچنین است کسی که شخص دیگر در تمام مدت زندگی او، مخارجش را متکفل باشد و همچنین کسی که اگر آنچه دارد در راه حج صرف کند زندگی بعد از حجّش با قبل از آن تفاوتی نکند.

آیت الله بهجت: عیناً موافق حاشیه قبلی بوده با این تفاوت که ایشان صراحت در وجوب حج دارند.(مناسك، مسأله ۲۵)

آیت الله غروی: مگر در صورتی که منافات با شأنش نباشد مثل تجّار و بازاری‌ها و اما اگر زندگانیش با وجوهات شرعیه است حج برود یا نرود و منافی شئونش نیست تمکّن اعاشه از وجوهات در حقّش کفایت می‌کند و پس طلاب حوزه‌های علمیه که زندگانیشان با وجوهات است با تمکّن از اعاشه از وجوهات مشمول وجوب حج واقع می‌شوند.

۱۱- آیت الله بهجت: اگر زندگی آنها با وجوهات بر حسب عادت بدون مشقّت مضمون و حتمی باشد. در صورتی که دارای مقداری پول گردد که وافی به هزینه حج و مخارج عیالش باشد حج بر او واجب است.(مناسک، مسأله ۲۵)

۱۲- آیت الله مکارم: برای طلاب و مانند آنها حج واجب می‌شود.

آیت الله گلپایگانی: افرادی که از وجوه خاصّی مثل سهم سادات و وجوهات شرعیه و نذورات استفاده می‌کنند، مانند طلاب و سادات و اشخاص دیگری که مورد توجّه مردم هستند، در صورتی که هزینه حج و مخارج عیالات را تا بازگشت داشته باشند، بعید نیست که حج بر آنان واجب باشد.(آداب و احکام حج، مسأله ۶۸)

آیت الله صافی: ولی رعایت احتیاط به این‌که به نحوی خود را واجد شرط استطاعت نماید ترک نشود.

ص: ۱۶

[۱۴] م- کسی که حج بر او مستقر شد و به‌جا نیاورد تا فوت شد، باید از ترکه او برایش حج بدهند و حج میقاتی کفایت می‌کند و تا حج او را ندهند، ورثه نمی‌توانند در ترکه تصرّف نمایند(۱) و لازم است در همان سالِ فوت، حج را ادا نمایند و تأخیر از آن جایز نیست،(۲) و چنان‌چه در آن سال استیجار ممکن نباشد مگر از بلد، لازم است(۳) از بلد اجیر بگیرند و از اصل ترکه خارج می‌شود،(۴) و همچنین اگر در آن سال از میقات نتوانند اجیر بگیرند مگر به زیادتر از اجرت متعارف، لازم است اجیر بگیرند و تأخیر نیندازند،(۵) و اگر وصی یا وارث اهمال کنند و تأخیر بیندازند و ترکه از بین برود ضامن می‌باشند، بلی اگر میت ترکه نداشته باشد، بر وارث، حج او واجب نمی‌شود.

[۱۵] م- زنی که مهریه‌اش وافی برای مخارج حج هست و آن را از شوهر خود طلبکار است،(۶) اگر شوهرش تمکّن از ادای‌آن را ندارد، زن حق مطالبه ندارد و مستطیع نیست و اگر تمکن دارد و مطالبه آن برای زن، مفسده‌ای ندارد، با فرض این‌که شوهر نفقه و مخارج زندگی زن را می‌دهد، لازم است زن مهریه را مطالبه کند و به حج برود و چنانچه برای او مفسده دارد؛ مثل این‌که ممکن است مطالبه، به نزاع(۷) و طلاق منجر شود که برای زن، مفسده دارد، مستطیع نشده است.

[۱۶] م- با وجوه شرعیه؛ مثل سهم امام و سهم سادات، شخص مستطیع نمی‌شود(۸) و اگر به مکه برود، کفایت

۱- آیت الله بهجت: ورثه پیش از استیجار برای حج، می‌توانند در ترکه تصرّف کنند در صورتی که قصد استیجار داشته باشند.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: کسی که مرده و حجه‌الاسلام بر او بوده، ورثه پیش از استیجار برای حج نمی‌توانند در ترکه تصرّف کنند، خواه هزینه حج برابر ترکه باشد یا کمتر از آن، بنابر احتیاط، بلی اگر ترکه خیلی زیاد باشد و ورثه ملتزم به ادای حج شوند، می‌توانند تصرّف کنند.

آیت الله خامنه‌ای: در خصوص اختیار ورثه نسبت به تصرّف در ترکه و عدم آن، نظر ایشان یافت نشد.

آیت الله سیستانی: برای ورثه جایز نیست تا زمانی که ذمّه او به حج مشغول است؛ به‌طوری در میراث تصرّف نمایند که منافی با قضای حج میّت از میراث باشد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: حتی در صورتی که ترکه بیش از مخارج حج باشد، بنابر احتیاط واجب تصرّف در اموال میّت جایز نیست.

آیت الله فاضل: بلی اگر ترکه بیشتر از مخارج حج باشد بهتر است تصرّف نکنند.

آیت الله مکارم: مگر این‌که بنای قطعی بر ادای حج داشته باشد، در این صورت تصرّف جایز است.

۲- آیت الله بهجت: تأخیر در ادای دَیْن بدون عذر جایز نیست.

۳- آیت الله سیستانی: احوط این است که فوراً برای فارغ شدن ذمّه او اقدام نمایند، هر چند با استیجار از ترکه، و اگر در همان سال استیجار از میقات میسّر نشد، به احتیاط واجب باید از بلد استیجار کنند و تأخیر نیندازند هر چند بدانند در سال بعد، از میقات میسّر می‌شود، ولی در این صورت مازاد بر اجرت حج از میقات را، از سهم صغار ورثه به حساب نیاورند.

۴- آیت الله خامنه‌ای: مگر این‌که وصیّت کرده باشد مخارج حج از ثلث پرداخت شود که در این صورت بر وصایای مستحبّه مقدم است و اگر ثلث وافی نبود کمبود آن از اصل ترکه میّت اخراج می‌شود.

آیت الله سیستانی: مگر این‌که وصیّت کند از ثلث خارج شود و ثلث کافی باشد و اگر کافی نباشد از سایر ترکه باید تکمیل شود.

آیت الله مکارم: مگر این‌که وصیّت کند از ثلث خارج شود.

۵- آیت الله بهجت: دین مقدم است حتی بر وصیت ولی در زاید باید با اجازه ورثه باشد و بنابر احتیاط زاید را بین غیر صغار تقسیم نمایند.

آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب، ولی مازاد بر اجرتِ متعارف را از سهم صغار ورثه به حساب نیاورند.

۶- آیت الله بهجت: در صورتی که مطالبه مهر از شوهر ناراحتی و یا مشکلاتی در زندگی ایجاد نکند وی مستطیع است و مطالبه مهر منعی ندارد بلکه لازم است، ولی اگر موجب دردسر و ناراحتی برای وی شود و یا مراجعه به حاکم باعث منقصت شأن او گردد مطالبه لازم نیست.

۷- آیت الله تبریزی: اگر مطالبه مهریه موجب ناراحتی‌هایی شود که زن در زندگی‌اش به حرج و مشقّت بیفتد، حج بر او واجب نیست.

آیت الله خویی: یعنی مطالبه بر او حرجی یا در آن خوف ضرر باشد. حج بر او واجب نیست.

آیت الله سیستانی: اگر به حدّی باشد که برای زن تحمّلش مشکل باشد.

آیت الله گلپایگانی: مجرّد طلاق باعث عدم وجوب حج نیست. بله اگر صرف مهریه در حج موجب شود که زندگی او مختل شود حج بر او واجب نیست.

آیت اللّه مکارم: حتی اگر منجر به طلاق نشود ولی مشکلات مهمّی در زندگی او حاصل گردد حج لازم نیست.

۸- آیات عظام بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، خویی، سیستانی، گلپایگانی: به حاشیه مسأله ۴۰ مراجعه شود.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: کسی که مالی را که بتواند با آن حج به جا آورد، در اختیار دارد هر چند ملك او نباشد ولی تصرّفش در آن جایز باشد با تحقق سایر شرایط مستطیع است.

آیت الله فاضل: چنانچه به عنوان شهریه یا از روی استحقاق و خدمات دینی از طریق حاکم شرع به او داده شده، مالك می‌شود و اگر به مقدار حج باشد مستطیع است و باید حجه‌الاسلام به جا آورد.

ص: ۱۷

از حجه‌الاسلام نمی‌کند. (۱) [۱۷] م- اگر با اعتقاد به این‌که مستطیع نیست، قصد(۲) حج استحبابی کند و بعد معلوم شود که مستطیع بوده کفایت از حجه‌الاسلام نمی‌کند(۳) مگر در صورتی که قصد وظیفه فعلیه نموده باشد و اشتباهاً آن را بر حج استحبابی تطبیق کرده باشد.

[۱۸] س- اگر کسی به خیال این‌که استطاعت دارد بقصد عمره تمتع مُحرم شد و به ترتیب کلیه اعمال حج تمتع حجه‌الاسلام را انجام داد و بعد از تمام شدن اعمال معلوم شد که مستطیع نبوده است، بفرمایید احرام و اعمال گذشته‌اش چگونه است، و نسبت به آینده اگر مستطیع شد، آیا حجه‌الاسلام بر او واجب است یا نه؟

ج- مُحرم نیست،(۴) ولی اگر مستطیع باشد باید حجه‌الاسلام به‌جا آورد.

[۱۹] س- کسی خیال می‌کرد مستطیع نیست، به نیت استحباب مُحرم شد و اعمال عمره تمتع را انجام داد، بعد در مکه پرسید، معلوم شد مستطیع بوده است، آیا مجدداً باید به نیت وجوب مُحرم شود یا کافی است؟

ج- کفایت نمی‌کند،(۵) و در صحت حج ندبی او تأمل است. (۶) [۲۰] س- اینجانب در موقع ازدواج، یک سفر حج به زوجه‌ام وعده داده‌ام، آیا ادای آن چگونه می‌باشد؟

ج- اگر مجرد وعده بوده است،(۷) لازم نیست ادای(۸) آن؛ و اگر مهر قرار داده شده باشد(۹) باید به آن عمل کند. (۱۰) [۲۱] س- شخصی به جز برای هَدْی، استطاعت حج را دارا است، آیا حج برای او واجب است؟

ج- بلی مستطیع است و پول هَدْی، جزو استطاعت نیست. (۱۱)

۱- آیت الله مکارم: هرگاه در شأن او باشد مانعی ندارد و حج او صحیح است.

۲- آیت الله گلپایگانی: اگر به‌طور جزم، قصد حج استحبابی کرده است کفایت آن از حجه‌الاسلام خالی از اشکال نیست.

۳- آیات عظام تبریزی، خویی، صافی، مکارم: کفایت می‌کند.

آیت الله خامنه‌ای: مگر این‌که نیّت کند حجی را که شارع مقدس از او خواسته به‌جای آورد.

۴- آیت الله اراکی، آیت الله نوری: اگر به قصد تقیید بوده احرام واقع نشده، و اگر خطا در تطبیق بوده احرام حج مستحب واقع شده و احرام صحیح بوده و از آن خارج شده، ولی مجزی از حجه‌الاسلام نیست.

آیت الله خویی: حجش صحیح است ولی کفایت از حجه‌الاسلام نمی‌کند.(مستفاد از تعلیقه عروه، ج ۲، ص ۲۴۰)

آیت الله سیستانی، آیت الله مکارم: احرام او صحیح و حج او مستحبی است و کفایت از حجه‌الاسلام نمی‌کند.

آیت الله بهجت: اگر به‌قصد انجام وظیفه فعلیه بوده حج صحیح استحبابی هم می‌باشد.

۵- آیت الله بهجت: اگر به‌قصد امر فعلی بوده، اگرچه اعتقاد ندبیّت آن را داشته، اظهر صحّت و اجزاء از حجه‌الاسلام است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: مجزی از حجه‌الاسلام است و نیاز به احرام جدید نیست.

آیت الله خامنه‌ای، آیت الله سیستانی: چنانچه کسی به اعتقاد این‌که مستطیع نیست به عنوان استحباب، به حج رفت و قصد اطاعت امری که فعلًا متوجّه او است را نمود و بعداً معلوم شد مستطیع بوده، حجّش کفایت می‌کند و حج دیگری بر او واجب نیست.

آیت الله صافی، آیت الله مکارم: بلکه کفایت می‌کند.

آیت الله فاضل: باید حجه‌الاسلام را انجام دهد و اکتفا به عمره انجام شده مشکل است، لذا برای احرام عمره تمتع وجوبی، باید به وظیفه ناسیِ احرام، که در مسأله ۲۱۵ مناسک محشی بیان شده است، عمل کند و در ضیق وقت باید حجِ افراد انجام دهد، مگر

این‌که خطا در تطبیق باشد.

۶- آیات عظام اراکی، فاضل، نوری: اگر تقیید به استحباب داشته، و اگر به نحو خطا در تطبیق بوده، صحیح و کافی است.

آیت الله گلپایگانی: مگر این‌که قصد کرده باشد حجّی را که بر اوست و اشتباهاً گمان کرده استحبابی است، که در این صورت بعید نیست کفایت کند.(مناسک عربی، ص ۳۰، مسأله ۸۰)

۷- آیت الله سیستانی: به احتیاط واجب باید به آن وفا کنید.

۸- آیت الله مکارم: ولی بدون شک عمل به آن مستحب مؤکد است.

۹- آیت الله مکارم: یا شرط ضمن العقد بوده است.

۱۰- آیت الله بهجت: تنها وعده سفر موجب استطاعت نمی‌شود ولی بر مرد لازم است که به وعده خود وفا کند، اگر هنگام عقد ازدواج به او وعده داده است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اگر شرط ضمن العقد باشد، وفا واجب است و در غیر آن، تخلف از وعده کراهت شدیده دارد.

۱۱- آیت الله تبریزی: در صورتی که بتواند بدون حرج و مشقّت بدل هدی روزه بگیرد.

آیت الله خویی، آیت الله فاضل: چنین شخصی مستطیع نیست مگر با تمکّن از جمیع مصارف حج و از جمله ثمن هدی.

آیت الله سیستانی: استطاعت حاصل است و به جای هدی روزه می‌گیرد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: مستطیع نمی‌شود و پول هدی جزو استطاعت است.

آیت الله مکارم: زیرا به‌جای آن روزه می‌گیرد و چنین کسی عرفاً استطاعت برای حج دارد.

ص: ۱۸

نیابت در حج

[۲۲] م- در نایب اموری شرط است:

۱- بلوغ، بنابر احتیاط واجب. (۱) ۲- عقل.

۳- ایمان.

۴- وثوق و اطمینان(۲) به انجام دادن او،(۳) و اما بعد از اجراء عمل نایب، لازم نیست اطمینان به صحت آن و در صورت شک در صحت،(۴) حکم به صحت می‌شود و استنابه صحیح است هر چند قبل از عمل شك داشته باشد. (۵) ۵- معرفت نایب به افعال و احکام حج ولو با ارشاد کسی در حال عمل.

۶- ذمه نایب، مشغول به حج واجبی(۶) در آن سال نباشد.

۷- معذور(۷) در ترک بعض افعال حج نباشد.

۱- آیت الله تبریزی: نایب باید بالغ باشد، پس حج بچه نابالغ به جای دیگری کفایت نمی‌کند، البته در حجه‌الاسلام و حج‌های واجب دیگر، هر چند آن بچه ممیّز باشد که خوب و بد را تشخیص دهد. بلی بعید نیست که نیابت وی در حج مستحبی با اذن ولیّ صحیح باشد.

آیت الله سیستانی: بلوغ شرط است و بنابر احتیاط بچه ممیّز نمی‌تواند نایب شود، مگر در حج مندوب به اذن ولیّ.

آیت الله خویی: در حج واجب بلوغ نایب شرط است ولی در حج مستحبی بعید نیست که نیابت غیر بالغ با اذن ولیّ صحیح باشد.(مناسک، مسأله ۱۰۳)

آیت الله بهجت: نیابت طفل غیر ممیز صحیح نیست، و اگر بچه ممیز باشد و قائل به مشروعیت عبادت صبّی ممیز باشیم، خالی از رجحان نیست که نیابت وی صحیح باشد.(کتاب حج، ص ۳۹)

آیت الله مکارم: بلکه بنابر اقوی در حج واجب.

۲- آیت الله فاضل: این شرط در استنابه معتبر است نه در اصل نیابت.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: و اگر نایب ثقه باشد اخبار او کافیست.

آیت الله سیستانی: اگر خبر داد که از طرف او انجام داده و از خبرش وثوق و اطمینان حاصل نشد در این صورت اکتفا به خبر دادن او اشکال دارد.(مناسک، مسأله ۱۰۴)

۳- آیت الله خامنه‌ای: از اینجا تا آخر این فرع را متعرض نشده‌اند.

۴- آیت الله بهجت: وقتی ذمه منوب عنه فارغ و بریء می‌شود که یقین حاصل شود که نایب عمل او را به طور صحیح به‌جا آورده یا آن‌که اماره معتبره باشد بر به‌جا آوردن.(مناسک، مسأله ۱۰۱)

۵- آیت الله مکارم: احتیاط واجب عدم استنابه در این دو مورد است.

۶- آیت الله سیستانی، آیت الله بهجت(با اختلاف تعابیر): مگر در صورتی که جاهل به وجوب باشد یعنی نداند که حج بر خودش واجب است یا می‌دانسته ولی غافل است و فراموش کرده، که در این دو صورت نیابت وی عیبی ندارد. و این شرط شرط صحت

اجاره است نه شرط صحت حج نایب.

آیت الله بهجت: اضافه می‌فرمایـد: پس هرگاه در حالی که حج بر خودش واجب بوده و از قبل دیگری و به نیابت او حج نماید اظهر آن است که حـج او صـحیح است و ذمه منوب عنه بریء شده است ولی نایب اجرتی را که قرار داده شده مسـتحق نخواهد شد بلکه مستحقّ اجره‌المثل خواهد بود.(اجره‌المثل یعنی نرخ متعارف)،(مناسک، ص ۳۷، مسأله ۱۰۰)

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: در صـحت حـج غافل و جاهل اشـکال است و احوط عدم اکتفاء به حج آن دو است.(مناسـک عربی، ص ۴۹، مسأله ۱)

آیت الله خویی: ذمّه نایب مشغول به حج واجب منجّز نباشد و این شرط صحت اجاره است.

آیت الله تبریزی: ذمّه نـایب مشـغول به حـج واجب نباشـد و این شـرط صـحت اجاره است، پس اگر غافل از اسـتطاعت بود اجاره او صحیح است.

آیت الله فاضل: این شرط معتبر نیست.

آیت الله مکارم: اگر ذمه او مشغول باشد نیابت او صحیح است هر چند گناه کرده است.

۷- آیت الله فاضل: نیابت معذور ولو برای حج ندبی حتی اگر تبرعاً و بدون وکالت باشد صـحیح نیست بلی می‌تواند برای خود حج انجام دهد و ثواب آن را اهدا کند.

آیت الله گلپایگانی: بنابر احتیاط نیابت معذور صحیح نیست.(مناسک عربی، ص ۵۰، مسأله ۹)

آیت الله خویی: اجاره کردن معذور برای حج جایز نیست بلکه اگر خودش تبرعاً حج نیابی به‌جا آورد اجزاء آن از منوب عنه مشکل است ولی کسـانی که جایز است در شب عیـد قبل از طلوع فجر به منی برونـد و در شب رمی کننـد و یا کسانی که ناچار به ارتکاب محرّمات احرام هسـتند نیابتشان مانعی نـدارد و آنچه از ایشان راجع به عـذر طاری در نایب آمده اینست س- اگر برای نایب در حج پیش‌آمدی شود آیا می‌تواند نایب بگیرد مثلًا در رمی جمره و یا ذبح و یا غیره ج- بلی می‌تواند نایب بگیرد استفتائات، ص ۲۷۵، س ۸۳۳ و نیز در مناسک مسأله ۱۲۵ فرموده اگر نایب برای حج تمتع اتفاقاً بخاطر ضیق وقت ناچار شد عدول به حج افراد کند مجزی از منوب عنه است و لذا می‌توان گفت ایشان نیابت معذور بعذر طاری را مجزی می‌دانند.

آیت الله سیسـتانی: بنـابر احتیـاط واجب نمی‌شود کسـی را که از پیش عجز او از عمـل اختیـاری معلوم است اجیر کرد، بلکه اکتفا به تبرّع او در نیابت نیز محلّ اشـکال است و در مورد عـذرهایی که بعداً عارض می‌شود حکم نایب همان حکم منوب عنه است که در بعضـی موارد حج صـحیح است و گاهی باطل است و استیجار و نیابت کسـی که در انجام بعضی واجبات حج که ترک عمدی آنها هم موجب بطلان نیست، مانند طواف نساء و بیتوته و رمی روز یازده و دوازده اشکال ندارد.

آیت الله بهجت: بنـابر احتیاط با تمکّن از استیجار غیر معـذور، نمی‌توان معـذور را اجیر نمود، بلکه اگر چنین شخصـی تبرّعاً به نیابت دیگری حـج نمود اکتفـا کردن به عملش مشـکل است[بلی اگر در به‌جا آوردن کارهایی که بر محرم حرام است معـذور باشـد مثل این‌که مضطرّ به تظلیل(زیر سایه رفتن) باشد اجیر گرفتن یا نایب گرفتن چنین شخص عیبی ندارد].(مناسک، ص ۴۱، مسأله ۱۱۰)

آیت الله مکارم: ولی عذرهایی که در خود حج پیش می‌آید مانعی ندارد.

آیت الله تبریزی: نیابت کسی که از ابتدا می‌داند از اتیان به حج اختیاری عاجز است در حج واجب اشکال دارد.

آیت الله صـافی: نیـابت کسـی که از اتیـان بعض اعمـال عمره و حـج معـذور است اگر ترک عمـدی آن عمل از غیر معـذور موجب بطلان حـج یا عمره نباشـند به این‌که ترک آن عمل یا فقط حرمت تکلیفی دارد و یا علاوه بر آن موجب کفاره هم هست ولی ترک آن موجب بطلان عمل عمره یا حـج نیست، اشـکال ندارد و حتی اگر می‌داند که اجیر بعضـی از اعمالی که ترک آن موجب بطلان حـج و عمره نیست عمـداً بـدون عـذر ترک می‌کنـد استیجار او مانعی نـدارد و مبرء ذمه منوب عنه می‌باشـد بلی نسبت به اسـتحقاق

اجرت اگر موقع عقد اجاره، مستأجر اطّلاع از معذور بدون اجیر در امور مذکوره نداشته باشد اجیر استحقاق اجرت ندارد ولو این‌که عمل او مبرء ذمّه منوب عنه است.

ص: ۱۹

[۲۳] م- در منوب عنه اموری شرط است:

۱- اسلام. (۱) ۲- در حج واجب شرط است که منوب عنه فوت شده باشد یا اگر زنده است حج بر او مستقر شده(۲) و خودش از جهت مرضی که امید خوب شدن آن نیست یا از جهت پیری نتواند به حج برود و در حج استحبابی این شرط نیست و در منوب عنه بلوغ و عقل شرط نیست(۳) و مماثله بین نایب و منوب عنه نیز شرط نیست(۴) و جایز است کسی که تاکنون به حج نرفته و مستطیع نیست برای دیگری نایب شود. (۵) [۲۴] م- نایب باید در عمل قصد نیابت نماید و منوب عنه را در نیت تعیین کند(۶) ولو اجمالًا و شرط نیست اسم او را ذکر کند، گرچه مستحب است.

[۲۵] م- نایب در طواف نساء نیز باید قصد منوب عنه نماید و احتیاط استحبابی(۷) آن است که به‌قصد ما فی الذمه به‌جا آورد.

[۲۶] م- در حج واجب نیابت یک نفر از چند نفر در یک‌سال جایز نیست(۸) و در غیر واجب مانع ندارد.

[۲۷] م- اگر اجیر برای حجه‌الاسلام بعد از احرام بستن و داخل شدن در حرم(۹) بمیرد کفایت می‌کند از حج کسی که برای او به‌جا آورده است، و لازم نیست حج کردن برای او، و اگر قبل از احرام یا بعد از آن و قبل از داخل شدن در حرم بمیرد باید دو مرتبه اجیر بگیرند،(۱۰) و همین حکم را دارد کسی که برای خودش به حج برود. (۱۱)

۱- آیت الله فاضل: در منوب عنه اسلام و ایمان شرط است، پس حج به نیابت کافر و مخالف صحیح نیست.

آیت الله بهجت: نیابت از کافر به احتمال حصول تخفیف عذاب محلّ تأمّل است.(مناسک، مسأله ۱۰۶)

۲- آیت الله بهجت: به مسأله ۵۲ مراجعه شود. تفصیل این مسأله در ذیل مسأله ۲۳ گذشت.

۳- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: در نیابت از مجنون اشکال است مگر آن‌که به قصد رجاء آورده شود.

آیت الله مکارم: نیابت از بچه و دیوانه‌ای که حج بر او مستقر نشده خالی از اشکال نیست.

آیت الله فاضل: شرط هست ولی اگر حج قبل از جنون بر او مستقر شده عقل شرط نیست و در صورت یأس از بهبودی یا بعد از فوت او باید از مالش- ولو از میقات- برای او استنابه کنند.

آیت الله بهجت: در غیر صبی ممیّز مشکل است.

۴- آیت الله بهجت: اگر چه نیابت زن از مرد مرجوح است.(مناسک، ص ۳۹، م ۱۰۴)

۵- آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: بلکه اگر منوب عنه مرد و زنده باشد که بخاطر عدم تمکن نمی‌تواند حجه‌الاسلام را بجای آورد احتیاط لزومی آن است که مردی را که تاکنون به حج نرفته، به نیابت خود به حج بفرستد.

آیت الله بهجت: بلی نایب گرفتن صروره مکروه است به خصوص در صورتی که نایب زن و منوب عنه مرد باشد، اگرچه با داشتن بعض مرجّحات دیگر از قبیل فقاهت و تقوی و کمالات دیگر اجانب رجحان تقویت می‌یابد و از مرجوحیّت بیرون می‌آید.(کتاب حج، ص ۴۰)

۶- آیت الله بهجت: معتبر است در نیابت قصد آن و تعیین منوب عنه با تعدد، و در صورت اتّحاد کافی است قصد نیابت واجبه مثلًا.(کتاب حج، ص ۳۹)

۷- آیت الله فاضل: این احتیاط لازم نیست.

۸- آیات عظام خویی، فاضل، تبریزی، سیستانی، بهجت: مگر این‌که به نحو شرکت بر آنها واجب شده باشد. مثل این‌که دو نفر یا بیشتر نذر کنند که با شرکت یکدیگر کسی را اجیر نمایند که در این‌صورت می‌توانند یک نفر را برای حج اجیر نمایند(مناسک،

ص ۴۵، مسأله ۱۲۳).

۹- آیت الله خویی: اگر بعد از احرام بمیرد کفایت از منوب عنه می کند هر چند قبل از دخول حرم بمیرد.(مناسک، مسأله ۱۱۴)

۱۰- آیت الله خامنه‌ای: مجزی نیست بنابر احتیاط واجب.

آیت الله سیستانی، آیت الله مکارم: اگر بعد از احرام و قبل از دخول حرم بمیرد این حکم احتیاطی است.

آیت الله تبریزی: چنانچه بعد از احرام بمیرد کفایت از منوب عنه می کند هر چند مردنش قبل از دخول حرم باشد.(مناسک، مسأله ۱۱۴)

۱۱- آیت الله سیستانی: کسی که حج بر او مستقر شده است اگر بعد از احرام حج در حرم بمیرد حجه‌الاسلام از او ساقط است چه تمتع باشد چه قران و چه افراد و اگر در عمره تمتع بمیرد نیز ساقط است و اگر قبل از آن بمیرد چه بعد از احرام قبل از دخول حرم و چه بعد از دخول حرم بدون احرام ساقط نمی‌شود و باید از او قضا کند و این حکم در حج واجب غیر از حجه‌الاسلام و در عمره مفرده جاری نیست و اما کسی که حج بر او مستقر نشده است اگر بعد از احرام بمیرد قضا واجب نیست هر چند قبل از دخول حرم باشد.

تفصیل این مسأله در ذیل مسأله ۸۰و ۱۱۰ گذشت.

ص: ۲۰

[۲۸] م- کسی که عذر داشته باشد از بعض اعمال حج، نمی‌شود(۱) او را برای حج اجیر کرد، و اگر شخص معذور از بعض اعمال، تبرّعاً از غیر، حج بکند اکتفا کردن به آن اشکال دارد.

[۲۹] س- نایبی که در وقت قبول نیابت برای حج معذور نبوده است، و بعد از عقد اجاره در موقع عمل یا قبل از محرم شدن، جزو معذورین شد(۲) و در هر عذری که پیش آمده طبق وظیفه معذورین رفتار نمود، آیا حج او از منوب عنه کافی است؟ و آیا نسبت به نحوه عذر فرقی هست یا نه؟

ج- محل اشکال است. (۳) [۳۰] س- در مناسک آمده است که معذور نمی‌تواند نایب شود، معذور به چه کسی گفته می‌شود؟ لطفاً حدّ آن را معین کنید، مثلًا کسی که نمی‌تواند نماز طواف را صحیح بخواند، یا نمی‌تواند خودش رمی جمرات کند، و یا نمی‌تواند قربانی نماید، و یا نمی‌تواند یکی دیگر از واجبات حج را اعم از ارکان و غیر ارکان انجام دهد، معذور است یا خیر؟

ج- هر کس نتواند اعمال اختیاری حج را انجام دهد معذور است(۴) و نمی‌تواند نایب شود،(۵) ولی مباشرت در ذبح در حال اختیار هم لزوم ندارد، و لذا کسی که نمی‌تواند ذبح کند می‌تواند برای حج نایب شود و برای ذبح نایب بگیرد.

[۳۱] س- کسی که نماز او صحیح نیست و برای حج به نیابت آمده است، آیا نیابت او صحیح است؟ و مفروض این است که به عنوان نیابت مُحرم شده است؟

ج- اگر از قرائت صحیح معذور است، نیابت و احرام او باطل است،(۶) و اگر معذور نیست صحیح است و باید قرائت

۱- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: نایب باید بالغ باشد، پس حج بچه نابالغ به جای دیگری کفایت نمی‌کند، البته در حجه‌الاسلام و حج‌های واجب دیگر، هر چند آن بچه ممیّز باشد که خوب و بد را تشخیص دهد. بلی بعید نیست که نیابت وی در حج مستحبی با اذن ولیّ صحیح باشد.

آیت الله سیستانی: بلوغ شرط است و بنابر احتیاط بچه ممیّز نمی‌تواند نایب شود، مگر در حج مندوب به اذن ولیّ.

آیت الله گلپایگانی: بنابر احتیاط.

۲- آیت الله خامنه‌ای: اگر عذر او منجر به نقص بعضی از اعمال حج نشود نیابت او صحیح است؛ مثل این‌که در ارتکاب بعضی از تروک معذور شود ولی اگر عذر منجر به نقص در اعمال حج شود در این‌صورت بطلان اجاره بعید نیست و احوط مصالحه بین نایب و منوب عنه در اجرت و اعاده عمره و حج برای منوب عنه می‌باشد.

آیت الله مکارم: ولی عذرهایی که در خود حج تصادفاً به وجود می‌آید؛ مانند وقوف اضطراری، مانع نیست.

آیت الله نوری: ولی عذری که تصادفاً پیش می‌آید و طاری است، مانع صحت نیست.

۳- آیت الله بهجت: اتمام عمل طبق وظیفه عذری نایب کفایت می‌کند و مضرّ به صحّت نیابت نیست.

آیت الله تبریزی: در عذر طاری نیابت معذور صحیح است و حج او از منوب عنه کافی است و در اجرت با مستأجر خود تراضی کند.

آیت الله خامنه‌ای: به حاشیه مسأله قبل مراجعه شود.

آیت الله سیستانی، آیت الله فاضل: در عذر طاری اشکال ندارد.

آیت الله صافی: اگر قبل از احرام، معذور از انجام حج به نحوی که برای آن اجیر شده است گردیده، مستحقّ اجرت نیست اگر چه در بعض صور، حجّ او کفایت از منوب عنه می‌کند.

۴- آیت الله گلپایگانی: بنابر احتیاط.(مجمع المسائل ۱/ ۴۴۳ مسأله ۱۶)

آیت الله خویی: به حاشیه مسأله قبل مراجعه شود.

آیت الله صافی: به حاشیه شرط هفتم از مسأله ۱۰۷ مراجعه شود.

آیت الله بهجت: با علم و اطلاع از معذور بدون قبول نیابت خلاف احتیاط است.(پرسش‌های جدید حج، س ۱۹)

۵- آیت الله سیستانی: اگر از انجام عمل اختیاری در حج معذور باشد، هر چند مانند قرائت نماز طواف یا تلبیه باشد، بنابر احتیاط واجب نیابت او مجزی از منوب عنه نیست، ولی اگر از انجام اعمالی که در صحت حج دخالت ندارد، مانند طواف نساء یا بیتوته یا رمی روز ۱۱ و ۱۲ معذور است نیابت صحیح است و همچنین اگر در وقوف در بیش از مقدار رکن معذور باشد نیابت صحیح است.

آیت الله تبریزی: نیابت او اشکال دارد.

آیت الله مکارم: عذرهایی که در حج پیش می‌آید مانع صحّت نیست.

۶- آیت الله گلپایگانی: اگر از قرائت صحیح معذور است نیابت او محلّ اشکال است(لکن در باطل بودن احرام و عدم آن فتوای ایشان بدست نیامد).

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: نیابت او اشکال دارد.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب نیابتش مجزی نیست ولی احرامش صحیح است و باید عمل را تمام کند.

آیت الله صافی: به حاشیه شرط هفتم از مسأله ۱۰۷ مراجعه شود.

آیت الله بهجت: احتیاطاً در موارد عذر نایب بگیرد تا عمل را صحیحاً به‌جا آورد و خود نیز آن عمل را انجام دهد نیابتش صحیح است هر چند از اوّل نمی‌توانسته نایب شود.

ص: ۲۱

خود را درست کند. (۱)

عمره مفرده

[۳۲] م- واجب است بر کسی که می‌خواهد داخل مکه شود(۲) با احرام وارد شود و برای احرام باید نیت عمره یا حج داشته باشد و اگر وقت حج نیست و می‌خواهد وارد مکه شود واجب است عمره مفرده انجام دهد و از این حکم کسانی که مقتضای شغلشان این است که زیاد وارد مکه می‌شوند و از آن خارج می‌شوند استثناء شده است. (۳) [۳۳] م- تکرار عمره مانند تکرار حج مستحب است و در مقدار فاصله بین دو عمره اختلاف فرموده‌اند و احوط آن است که در کمتر از یک ماه، به‌قصد رجاء به‌جا آورده شود. (۴)
[۳۴] م- صورت عمره مفرده- که باید کسی که حج تمتع او بدل به حج افراد شد بعد از حج به‌جا آورد(۵)- آن است که خارج شود به ادنی الحل، و افضل آن است که از «جعرانه» یا «حدیبیه» یا «تنعیم» که از همه نزدیکتر به مکه است محرم شود، و بیاید به مکه و طواف کند و نماز آن را بخواند و سعی بین صفا و مروه بکند و تقصیر کند یا سر بتراشد و طواف نساء به‌جا آورد و نماز طواف بخواند.
[۳۵] م- عمره مفرده با عمره تمتع که تفصیلًا خواهد آمد در صورت فرق ندارد مگر در سه چیز: (۶) اول- آن‌که در عمره تمتع باید تقصیر کند، یعنی از مو یا ناخن خود باید بگیرد، و سر تراشیدن(۷) جایز نیست و در

۱- آیت الله غروی، آیت الله فاضل: گرچه به تلقین شخص دیگری باشد که آن بخواند و نایب هم با او بخواند.
۲- آیت الله سیستانی: ورود به مکه بلکه در حرم بدون احرام جایز نیست.(مناسک، مسأله ۱۴۱)
۳- آیات عظام خامنه‌ای، مکارم، گلپایگانی، صافی: همچنین در مورد کسانی که در همان ماه عمره را به‌جا آورده‌اند خارج شده و سپس در همان ماه داخل می‌شوند احرام و عمره مجدّد واجب نیست.
آیت الله سیستانی، آیت الله فاضل: و همچنین کسانی که پس از اعمال حج یا عمره مفرده از مکه خارج شوند و در همان ماه باز گردند.
آیت الله بهجت: و همچنین کسی که بعد از تمام نمودن اعمال حج یا بعد از عمره مفرده از مکه خارج شده و بیرون رفته باشد چنین شخصی می‌تواند در همان ماه خروج بدون گذشتن سی روز بدون احرام وارد مکه شود و در غیر این صورت حکم آن در مسأله ۲۴۱ می‌آید.(مناسک شیخ، ص ۹۰)
۴- آیت الله اراکی: و احوط آن است که در کمتر از ۱۰ روز به‌قصد رجاء آورد.
آیت الله بهجت: فاصله بین دو عمره لازم نیست بنابر اظهر، اگر چه افضل در عمره ثانیه این است که در ماه دیگری غیر از ماه عمره سابقه باشد و یا فاصله ده روز بین دو احرام باشد، بلکه احد الفصلین احوط است و چنانچه بخواهد، یک عمره برای خود و یک عمره برای دیگری به‌جا آورد، فاصله یک ماه لازم نیست و همچنین است، اگر هر دو عمره برای دیگری باشد، همچنان‌که فاصله بین عمره تمتع و عمره مفرده و بالعکس لازم نیست.(مناسک، مسأله ۱۳۴)
آیت الله تبریزی: در اعتبار فاصله بین عمره تمتّع و عمره مفرده، اگر به نیّت یک شخص باشد احتیاط ترک نشود.
آیت الله خامنه‌ای: فاصله معینی بین دو عمره شرط نیست، ولی بنابر احتیاط، در هر ماه فقط یک عمره برای خود می‌تواند به‌جا

آورد، ولی آوردن عمره برای غیر خود، هر نفر یک عمره جایز است.

آیات عظام خویی، سیستانی، صافی، فاضل، مکارم(با اختلاف در تعبیر): فاصله یک ماه شرط نیست، بلکه در هر ماه قمری می‌توان یک عمره انجام داد؛ مثلًا یک عمره در آخر ماه رجب و عمره دوم در اول ماه شعبان واقع گردد. و تفصیل مسأله خواهد آمد.

آیت الله گلپایگانی: فاصله انداختن بین دو عمره مفرده لازم نیست، بلکه می‌توان در یک روز چندین عمره مفرده به‌جا آورد.

آیت الله نوری: می‌تواند هر روز یک عمره به‌جا آورد.

اما در فاصله بین عمره تمتّع با عمره مفرده، نظریه آیات عظام چنین است:

آیات عظام اراکی، تبریزی، خویی، فاضل: کسی که می‌خواهد حج تمتّع به‌جا آورد، می‌تواند قبل از عمره تمتع و یا بعد ازحج تمتّع، عمره مفرده به‌جا آورد و بین این دو عمره فاصله معتبر نیست.

آیت الله سیستانی: در اعتبار فاصله بین عمره تمتع و عمره مفرده اشکال است و احتیاط نباید ترک شود و امّا انجام عمره مفرده بین عمره تمتع و حج، موجب بطلان عمره تمتع می‌شود.

آیت الله گلپایگانی: انجام دو عمره پی در پی، با فاصله کمتر از ده روز مکروه است و احوط ترک آن است، اگر چه اقوی جواز عمل عبادیِ مکروه است.(آداب و احکام حج، مسأله ۱۰۰۳)

۵- آیت الله سیستانی: در صورت تمکن.

۶- آیات عظام فروق بیشتری را متذکر شده‌اند که به مناسک آنان مراجعه شود.

۷- آیت الله فاضل: مجزی نیست.

ص: ۲۲

عمره مفرده مخیر(۱) است بین سر تراشیدن و تقصیر.

دوم- آن‌که در عمره تمتع طواف نساء ندارد و در عمره مفرده دارد.

سوم- آن‌که میقات عمره تمتع یکی از مواقیت پنجگانه است که ذکر آن می‌آید. و میقات عمره مفرده ادنی‌الحل است(۲) و جایز است از یکی از مواقیت پنجگانه محرم شود.

[۳۶] م- کسی که به احرام عمره مفرده وارد مکه شد، اگر احرامش در ماه‌های حج بوده،(۳) جایز است که آن را عمره تمتّع قرار دهد(۴) و دنبال آن، حج تمتع به‌جا آورد و در این صورت هدی بر او واجب می‌شود.

احرام عمره تمتّع

[۳۷] م- جایز نیست احرام بستن پیش از رسیدن به میقات و اگر احرام ببندد صحیح نیست ولی اگر نذر کند که از محلی که پیش از میقات است احرام ببندد جایز است(۵) و باید از همان‌جا محرم شود؛ مثلًا اگر نذر کرد که از «قم» محرم شود، واجب است عمل کند، و بهتر(۶) آن است که به میقات یا محاذات میقات که رسید احرام را تجدید کند. (۷) [۳۸] م- جایز نیست احرام را از میقات تأخیر بیندازد اختیاراً، بلکه احتیاط(۸) واجب آن است که از محاذات میقات بدون احرام عبور نکند، اگرچه میقات دیگری بعد از آن باشد.

[۳۹] س- آیا نذر احرام قبل از میقات برای نایب هم جایز است یا نه؟

ج- اشکال ندارد.

واجبات احرام

[۴۰] م- واجبات در وقت احرام سه چیز است:

اول- نیت،(۹) یعنی انسان در حالی که می‌خواهد محرم شود به احرام عمره تمتع، نیت کند عمره تمتع را و لازم

۱- آیت الله بهجت: با افضلیت حلق.(مناسک شیخ، ص ۸۹)

۲- آیات عظام خویی، سیستانی، تبریزی: احرام بستن برای عمره مفرده باید از همان مواقیت عمره تمتع باشد و اگر مکلف در مکه باشد و بخواهد عمره مفرده به‌جا آورد جایز است از حرم خارج شده و احرام ببندد و واجب نیست به یکی از مواقیت عمره تمتع برود و بهتر است که احرامش از یکی از این ۳ محلّ باشد: حدیبیّه، جعرانه، تنعیم.(به مسأله ۲۲۲ و ۲۲۹ مراجعه شود)

آیت الله بهجت: اگر در حرم باشد، و میقات است در صورت مرور به آن.(کتاب حج افراد، ص ۶)

۳- آیت الله تبریزی: تا وقت حج در مکه باقی ماند.

آیت الله سیستانی: اگر عمره مفرده را در ماه‌های حج انجام دهد و در مکه تا روز هشتم ذی‌حجه بماند و قصد حج کند عمره او عمره تمتّع به حساب می‌آید.

۴- آیت الله بهجت: جواز عدول به عمره تمتّع، محل تأمل و احتیاط است، مگر این‌که متمکن از انجام عمره تمتع نباشد.

۵- آیت الله سیستانی: اگر بداند مستلزم ارتکاب محرّم می‌شود؛ مانند استظلال، انعقاد نذر مورد اشکال است.

آیت الله فاضل: صحت نذر برای کسی که می‌داند ناچار می‌شود در روز با وسیله مسقف حرکت کند محل اشکال است، بلی اگر بداند که برای احرام عمره تمتع نمی‌تواند به یکی از مواقیت معروفه برود نذر اشکال ندارد و معصیت هم نکرده است. ولی احتیاط آن است که در ادنی الحل تجدید احرام کند و در هر دو صورت کفاره استظلال را باید بدهد.

۶- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: و در این صورت احتیاط مستحب است که در هنگام عبور از میقات تلبیه را تجدید کند.

آیت الله فاضل: تجدید احرام لازم نیست.

۷- آیت الله بهجت: نیازی به تجدید احرام در میقات نیست بلکه می‌تواند از راهی به مکه برود که بر میقات نگذرد.

۸- آیت الله بهجت: اقرب جواز عدول اهل مدینه است از مرور به ذوالحلیفه برای احرام از جحفه اختیاراً.(مناسک شیخ، ص ۹)

آیت الله خامنه‌ای: نظر ایشان نسبت به این احتیاط یافت نشد.

آیت الله سیستانی: و احوط این است که مکلف از محاذی میقات نگذرد مگر با احرام، اگرچه بعید نیست که گذشتن جایز باشد، در صورتی که در پیش روی مکلف میقاتی یا محاذی میقاتی باشد.(مناسک، مسأله ۱۶۷).

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: بلکه واجب است.

آیت الله فاضل: این احتیاط مستحب است.

نظر آیت الله خویی در مورد محاذات در ذیل مسأله ۲۰۹ گذشت.

۹- آیات عظام خویی، خامنه‌ای، تبریزی، بهجت: در نیت چند چیز معتبر است:

۱- قصد قربت(نزدیکی به خدا) مانند عبادات دیگر غیر از احرام.

۲- همزمان بودن با شروع در احرام.

۳- تعیین احرام که برای عمره است یا برای حج، و تعیین حج که تمتع است یا قران یا افراد، و تعیین این‌که برای خود است یا برای دیگری، و تعیین این‌که حجش حجه‌الاسلام است که برای اولین بار به استطاعت بر او واجب شده یا حج نذری است که به سبب نذر بر او واجب شده یا حجی است که به سبب فاسد بودن حج قبل بر او واجب شده یا حج مستحبی است. خلاصه هر یک از اینها که باشد باید در نیت مشخص شود. پس اگر بدون تعیین نیت، احرام نمود، احرامش باطل خواهد بود.

آیت الله بهجت: قصد قربت(یعنی به جهت اطاعت و امتثال فرموده خداوند عالم).(مناسک شیخ، ص ۱۲)

آیت الله خویی و تبریزی: حجه‌الاسلام عنوان قصدی نیست و اگر مکلّف مستطیع برای خود حج به‌جا آورد حجه‌الاسلام است مگر با علم و عمد قصد حج استحبابی نماید.

آیت الله سیستانی: در نیت معتبر است قصد قربت و وقوع آن در میقات و مانند آن و مشخص نمودن عبادتی که قصد احرام برای آن دارد، که آیا حج است و یا عمره و تعیین حج که تمتع است یا قِران یا افراد، و در صورت نیابت بایـد آن را قصـد کنـد و اگر برای خودش باشـد کافی است که قصـد انجام آن از غیر ننماید و در عمل نذری کافی است که آنچه نذر نموده بر عملش منطبق باشد، و لزومی نـدارد قصـد کنـد حجی کـه انجـام می‌دهـد- مثلًا- حـج نـذری اسـت، همچنـان‌که برای این‌کـه حجی کـه انجـام می‌دهد حجه‌الاسلام باشـد، کفـایت می‌کنـد کـه حجه‌الاسلام که بر او واجب شـده بر عملش منطبـق باشـد و نیـاز به قصـد زایـدی نیست.(مناسک، مسأله ۱۷۶)

ص: ۲۳

نیست(۱) قصد کند ترک محرماتی را که بر محرم پس از احرام، حرام می‌شود،(۲) بلکه کسی که بقصد عمره تمتع یا حج تمتع لبیک‌های واجب را گفت، محرم می‌شود چه قصد بکند احرام را یا نکند و چه قصد بکند ترک محرمات را یا نکند. پس کسی که می‌داند ارتکاب می‌کند بعضی محرمات را مثل زیر سایه رفتن در حال سفر، احرام او صحیح(۳) است. ولی احتیاط آن است که قصد کند ترک محرمات را.

[۴۱] م- دوم- تلبیه؛ یعنی لبیک گفتن، و صورت آن بنابر اصح آن است که بگوید:

«لَبَّیْکَ، اللّهُمَّ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ لا شَرِیکَ لَکَ لَبَّیْکَ».

و به این مقدار اگر اکتفا کند محرم شده، و احرامش صحیح است، و احتیاط مستحب(۴) آن است که پس از آن چهار «لبیک» را به‌صورتی که گفته شده، گفت، بگوید:

«انَ(۵) الْحَمْدَ وَالنِّعْمَهَ لَکَ وَالْمُلْکَ، لا شَرِیکَ لَکَ لَبَّیْکَ».

و اگر بخواهد احتیاط(۶) بیشتر بکند پس از گفتن آنچه ذکر شد، بگوید:

«لَبَّیْکَ اللّهُمَّ لَبَّیْکَ لَبَّیْکَ انَّ الْحَمْدَ والنِّعْمَهَ لَکَ وَالْمُلْکَ لا شَرِیْکَ لَکَ لَبَّیْکَ».

و مستحب است بعد از آن بگوید:

«لَبَّیْکَ ذَا الْمَعارِجِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ داعِیاً إلی دارِ السَّلامِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ غَفّارَ الذُّنُوبِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ أهْلَ الْتَلْبِیَهِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ ذَا الجَلالِ وَالْاکْرامِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ تُبْدِئُ وَالْمَعادُ إلَیْکَ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ تَسْتَغنِیْ و یُفْتَقَرُ إلَیْکَ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ مَرْهُوباً وَمَرْغُوباً إلَیْکَ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ إلَهَ الْحَقِّ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ ذَا النَّعْماءِ وَالْفَضْلِ الْحَسَنِ الْجَمِیلِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ کَشّافَ الْکُرَبِ الْعِظامِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ عَبْدُکَ وَابْنُ عَبْدَیْکَ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ یا کَرِیمُ لَبَّیْکَ».

و این جملات را نیز بگوید خوب است:

«لَبَّیْکَ، أتَقَرَّبُ إلَیْکَ بِمُحَمَّد وآلِ مُحَمَّد لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ بِحَجَّه و عُمْرَه لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ وَهذِهِ عُمْرَهُ مُتْعَه إلَی الْحَجِّ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ أهْلَ التَّلْبِیَهِ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ تَلْبِیَهً تَمامُها وَ بَلاغُها عَلَیْکَ».

۱- آیات عظام اراکی، گلپایگانی، بهجت، صافی: لازم است قصد کند ترک کارهایی که بر محرم حرام است.

آیت الله مکارم: نیت احرام این است که قصد می‌کند تروک احرام را بر خود حرام کند و قصد اجمالی کافی است.

۲- آیت الله خامنه‌ای: لکن باید قصد انجام چیزی که احرام را باطل می‌کند نداشته باشد.

۳- آیت الله مکارم: احرام او خالی از اشکال نیست مگر در حال ضرورت.

۴- آیت الله اراکی، آیت الله بهجت: احتیاط واجب این است.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: صورت تلبیه واجب که به‌وسیله آن احرام واقع می‌شود این است:« لَبَّیْکَ، اللّهُمَّ لَبَّیْکَ، لَبَّیْکَ لا شَرِیکَ لَکَ لَبَّیْکَ» احتیاط در این است این جمله اضافه شود« انَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَهَ لَکَ وَالْمُلْکَ، لا شَرِیکَ لَکَ».

آیت الله مکارم: احتیاط واجب است که بگوید: ... اما لبیک پنجم را نگوید.

آیت الله سیستانی: لبیک پنجم جایز است ولی جزء این احتیاط استحبابی نیست.

۵- آیت الله بهجت: وجوب کسر همزه إنّ متّجه است.(مناسک، ص ۷۴)

۶- آیت الله سیستانی: این احتیاط در مناسک ایشان نیست.

آیت الله فاضل: احتیاط مستحب آن است که به جای صورت اوّل بگوید.

ص: ۲۴

[۴۲] م- سوم- پوشیدن دو جامه احرام برای مردان(۱) که یکی «لنگ» است و دیگری «رداء» که باید آن را به دوش بیندازند و احتیاط واجب(۲) آن است که(۳) این دو جامه را قبل از نیت احرام و لبیک گفتن بپوشد و اگر بعد از لبیک پوشید احتیاط(۴) آن است که لبیک را دوباره بگوید.

[۴۳] م- شرط است(۵) در این دو جامه که نماز در آنها صحیح باشد، پس کفایت نمی‌کند جامه حریر و غیر مأکول(۶) و جامه‌ای که نجس باشد به نجاستی که در نماز عفو از آن نشده باشد.

[۴۴] م- دو جامه‌ای که ذکر شد که باید محرم بپوشد مخصوص به مرد است،(۷) ولی زن می‌تواند در لباس خودش به هر نحو هست محرم شود چه دوخته باشد یا نباشد(۸) ولی حریر محض نباشد(۹) چنانچه گذشت.

[۴۵] م- احتیاط واجب(۱۰) آن است که هر وقت در بین اعمال یا غیر آن در احوال احرام این دو جامه(۱۱) نجس شود تطهیر یا تبدیل نماید و احوط(۱۲) مبادرت به تطهیر بدن است در حال احرام اگر نجس شود.

[۴۶] م- اگر تطهیر نکند جامه احرام یا بدن را کفاره ندارد. (۱۳) [۴۷] م- گره‌زدن لباس احرام اشکال ندارد(۱۴) ولی احتیاط واجب(۱۵) آن است که آن را که لنگ قرار داده به گردن گره نزند

۱- آیت الله گلپایگانی: پوشیدن دو جامه احرام اختصاص به مردان ندارد و احتیاط واجب آن است که زن‌ها نیز دو جامه را بپوشند اگر چه کندن لباس دوخته بر آنها واجب نیست و جایز است بعد از احرام دو جامه احرام را بیرون بیاورند و با همان لباس خودشان باشند و بهتر آن است که در حال سعی و طواف دو جامه احرام را در برداشته باشند.(مناسک فارسی، ص ۲۸)

آیت الله فاضل: دو جامه‌ای که باید محرم بپوشد، مخصوص مرد است. ولی زن قبل از نیت و تلبیه به احتیاط واجب نیت کند. همان لباسی که پوشیده لباس احرامش باشد، ولی احتیاط مستحب آن است که فقط در حال نیّت و تلبیه دو لباس احرام را بپوشد.

آیت الله صافی: احتیاط مستحب آن است که زن‌ها نیز دو جامه احرام را در وقت محرم شدن بپوشند و در طواف و سعی نیز همراه داشته باشند.

۲- آیت الله بهجت: واجب است پوشیدن دو جامه در حال احرام، و محل پوشیدن، از باب مقدّمه قبل از نیّت و تلبیه است و احتیاط در صورت تأخیر پوشیدن در اعاده نیت و تلبیه است.(مناسک شیخ، ص ۱۴)

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: می‌بایست قبل از نیت و تلبیه دو جامه را بپوشند.

۳- آیت الله اراکی، آیت الله نوری: لباس‌های دوخته را بکند، و این دو جامه را.

۴- آیت الله خامنه‌ای، آیت الله فاضل: احتیاط مستحب است.

آیت الله سیستانی: احتیاط مستحب اعاده نیت و تلبیه است.(مناسک، مسأله ۱۸۹)

۵- آیت الله بهجت: بنابر احتیاط. در مجموع موانع نماز خواندن در لباس.(مناسک شیخ، ص ۱۴)

۶- آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب در غیر درندگان.

۷- نظر آیات عظام گلپایگانی، فاضل و صافی در سوم از واجبات احرام(پوشیدن لباس) گذشت.

۸- آیت الله مکارم: و به هر رنگ باشد.

۹- آیت الله بهجت: در مسأله قبلی جواز آن گذشت.

۱۰- آیت الله سیستانی: به احتیاط واجب باید مبادرت کند به تبدیل یا تطهیر.

آیت الله صافی: اگر لباس احرام در بعض حالات احرام نجس شود، احتیاط مستحب آن است که آن را عوض کند و یا تطهیر نماید، بلکه احوط و اولی آن است که اگر محرم بدنش نجس شود نجاست را از آن زایل کند.

آیت الله گلپایگانی: از مناسک فارسی، ص ۲۷، مسأله ۳۵- مطابق متن، احتیاط وجوبی استفاده می‌شود ولکن در مناسک عربی، ص ۷۷- احتیاط استحبابی فرموده‌اند.

آیت الله مکارم: این حکم واجب است.

۱۱- آیت الله فاضل: یا لباسی که زنِ محرم پوشیده.

۱۲- آیت الله بهجت: و چنانچه بدن نجس شود تطهیر آن از جهت محرم بودن واجب نیست بنابر اظهر.

آیت الله سیستانی: وجوب مبادرت به تطهیر بدن ثابت نیست.

آیت الله فاضل: احتیاط استحبابی است.

۱۳- آیت الله فاضل: و احرام او هم باطل نمی‌شود.

۱۴- آیت الله اراکی: بنابر احتیاط واجب اشکال دارد.

آیات عظام بهجت، تبریزی، خویی، سیستانی: احوط این است که ازار(لنگ) خویش را به گردن خود بلکه مطلقاً گره نزنند، ولو بعض آن را به بعض دیگر. و با چیزی مانند سنجاق نیز آن را به هم وصل نکند. و احوط این است که ردا نیز گره زده نشود، ولی فرو کردن سوزن یا سنجاق در آن عیبی ندارد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: سنجاق زدن و گره زدن حوله احرام و سنگ گذاشتن بین دو طرف حوله، به نحوی که حوله به صورت یقه پیراهن درآید جایز نیست، و نیز نباید پارچه احرام را چاک داده و مانند پیراهن بپوشد، بلی قرار دادن سنگ کوچک، در جامه احرام برای آن‌که آن را سنگین کرده، و ردا را حفظ نماید مانعی ندارد.

۱۵- آیت الله خامنه‌ای: بستن لنگ به گردن جایز نیست لیکن سنجاق زدن و امثال آن و گره زدن بعض آن به بعض مانع ندارد مادامی که از صدق مسمّای ازار خارج نشود و در ردا، بستن آن مطلقاً مانعی ندارد، مادامی که از صدق مسمّای ردا خارج نشود.

ص: ۲۵

و اگر از روی جهل یا نسیان گره زد احتیاط آن است که فوراً باز کند، ولی به احرامش ضرر نمی‌رساند و چیزی هم بر او نیست و سنگ در جامه احرام گذاشتن و با نخ بستن نیز جایز(۱) است.

محرمات احرام

اول- شکار صحرایی که وحشی باشد، مگر در صورتی که ترس داشته باشد از آزار آن. (۲) دوم- جماع کردن با زن، و بوسیدن، و دست بازی کردن،(۳) و نگاه(۴) به شهوت، بلکه، هر نحو لذت و تمتّعی بردن. (۵) سوم- عقدکردن زن از برای خود یا غیر، چه غیر، احرام بسته باشد یا نبسته باشد و محلّ باشد.

چهارم- استمناء

پنجم- استعمال عطریات است از قبیل مشک و زعفران و کافور و عود و عنبر، بلکه مطلق(۶) عطر هر قسم که باشد.

[۴۸] م- از میوه‌های خوشبو؛ از قبیل سیب و بِه، اجتناب لازم نیست و خوردن آن‌ها و بوییدن آن‌ها مانع ندارد، لیکن احتیاط(۷) آن است که بوییدن را ترک کند.

[۴۹] م- کفاره استعمال بوی خوش، یک گوسفند است بنابر احتیاط واجب. (۸) ششم- پوشیدن چیز دوخته(۹) مثل پیراهن و زیر جامه و قبا و امثال آنها.

۱- آیت الله اراکی: جایز نیست بنابر احتیاط.

آیت الله گلپایگانی: اگر بدون گِره باشد مانعی ندارد، به‌شرط آن‌که دو طرف ردا را روی یکدیگر نگذارد که مثل گریبان شود.

آیت الله نوری: چنان‌که جایز است بعضی از لباس احرام را به بعضی دیگر با سوزن و غیر آن وصل کند.

۲- آیت الله سیستانی: حیوانی که در اصل وحشی باشد هر چند بالعرض اهلی شده باشد، و فرقی نمی‌کند که حلال گوشت باشد یا حرام گوشت و علاوه بر شکار کردن، کشتن و مجروح ساختن بلکه هر گونه ایذاء آن حرام است.

آیت الله خامنه‌ای: به جهت عدم ابتلاء صید، معظم‌له متعرض آن نشده‌اند.

۳- آیت الله سیستانی: و همچنین بلند کردن یا در آغوش گرفتن با شهوت.

۴- آیت الله بهجت: قید بدون شهوت برای نظر به اهل مسلم است.(مناسک شیخ، ص ۱۶)

آیت الله سیستانی: در صورتی که نگاه کردن به همسر از روی شهوت موجب خروج منی شود لازم است از آن پرهیز کند و احتیاط مستحب آن است که اگر موجب خروج منی هم نشود پرهیز کند.

۵- آیت الله سیستانی: محرم می‌تواند از همنشینی و صحبت و مانند آن با عیال خود لذّت ببرد ولی احتیاط مستحب ترک استمتاع است مطلقاً.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: محرم می‌تواند به غیر از جماع و بوسیدن و لمس و نگاه به شهوت و ملاعبه از عیال خود لذت برد بنابر اظهر(مانند التذاذ از صدا و یا سخن گفتن با او) گرچه احوط ترک استمتاع است مطلقاً.(مناسک، مسأله ۲۳۱)

آیت الله فاضل: مرد نسبت به زوجه خودش.

آیت الله مکارم: نگاه و لمس بدون قصد لذت مانعی ندارد، و احتیاط آن است که بوسیدن بدون قصد لذت را نیز ترک نماید.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: برای زنان همین حکم نسبت به مردان صادق است اگرچه از محارم زن باشند.

آیت الله اراکی، آیت الله نوری: از زن.

۶- آیت الله خویی، آیت الله بهجت: احوط اجتناب از هر بوی خوشی غیر از اینهاست.

آیت الله تبریزی: این حکم در غیر زعفران و عود و عنبر و مشک و ورس، مبنی بر احتیاط مستحب است.

آیت الله سیستانی: بر محرم حرام است استعمال هر ماده‌ای که برای خوشبو کردن بدن یا لباس یا خوراک یا غیر آنها مورد استفاده واقع می‌شود چه استعمال به بوییدن باشد یا خوردن یا مالیدن یا رنگ کردن یا بخور دادن و احتیاط واجب آن است که از شامپو و صابون و سیگاری که بوی خوشی دارد نیز اجتناب کند.

۷- آیت الله تبریزی: اولی این است که از بوییدن آن‌ها هنگام خوردن خودداری شود.

آیت الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط واجب از بوییدن آن‌ها اجتناب کند.

آیت الله خویی، آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط از بوییدن آن‌ها هنگام خوردن باید خودداری شود.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: نهایت احتیاط در آن ....

۸- آیات عظام اراکی، بهجت، صافی، گلپایگانی، مکارم: در صورت عمد ....

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: کفاره‌اش بنابر مشهور یک گوسفند است، ولی ثبوت کفاره در غیر خوردن، محل اشکال است هر چند احوط کفاره دادن است.

آیت الله خامنه‌ای: وجوب کفاره در استعمال طیب ثابت نیست، اگرچه احتیاط مستحب آن است که یک گوسفند کفاره بدهد.

آیت الله سیستانی: هرگاه محرم عمداً مقداری از چیزهای خوشبو را بخورد و یا چیزی را بپوشد که اثر بوی خوش از سابق در آن مانده باشد، بنابر احتیاط واجب باید یک گوسفند کفاره بدهد، ولی در غیر این دو مورد، در استفاده از بوی خوش، کفاره واجب نیست، هر چند احوط کفاره دادن است.

آیت الله فاضل: در صورت علم و عمد.

۹- آیت الله سیستانی: برای محرم جایز نیست که جامه دکمه‌دار یا آنچه فایده دکمه را داشته باشد بپوشد در صورتی که دکمه آن را ببندد و همچنین جایز نیست جامه‌ای بپوشد که یقه و آستین داشته باشد و سر را از یقه و دست‌ها را از آستین بیرون بیاورد و همچنین جایز نیست شلوار و زیر شلواری و آنچه را که در ستر عورتین مانند آنها باشد مگر این‌که ازار(لنگ) نداشته باشد که در این صورت پوشیدن آن جایز است، و بنابر احتیاط واجب باید از پوشیدن لباس‌های متعارف مانند پیراهن و قبا و لبّاده و کت و پیراهن عربی بپرهیزد، هر چند دکمه آنها را نبندد یا دست از آستین و سر از یقه بیرون نیاورد.(مناسک، مسأله ۲۴۲)

آیت الله خویی: پوشیدن پیراهن و قبا و شلوار و زیر شلواری و جامه دکمه‌دار با بستن دکمه آن و درع(زره) و هر جامه‌ای که آستین‌دار باشد که دست در آن برود بر محرم حرام است.(مناسک، مسأله ۲۴۲)

ص: ۲۶

[۵۰] م- جایز است که لباس احرام را با سوزن یا چیز دیگر، بعضی را به بعضی وصل کند، گرچه احتیاط در ترک است. (۱) [۵۱] س- حمل قمقمه آب که در محفظه دوخته نگهداری می‌شود، برای محرم چه صورت دارد؟

ج- احتیاط آن است که آن را به دوش(۲) نیندازد و دست‌گرفتن آن مانع ندارد. (۳) [۵۲] م- از برای زن‌ها جایز است لباس دوخته هر قدر می‌خواهند بپوشند و کفاره ندارد، بلی جایز نیست(۴) از برای آنها پوشیدن «قفازین» و آن چیزی بوده که زن‌های عرب در آن پنبه می‌گذاشتند و دست می‌کردند برای حفظ از سرما.

[۵۳] م- کفاره پوشیدن لباس دوخته، یک گوسفند است. (۵) [۵۴] م- اگر مُحرم چند قسم لباس دوخته بپوشد؛ مثل پیراهن و قبا و عبا، برای هریک باید کفاره(۶) بدهد و احتیاط واجب(۷) آن است که اگر آن‌ها را توی هم کرد و یک دفعه پوشید باید برای هریک کفاره بدهد.

هفتم- سرمه کشیدن به سیاهی(۸) که در آن زینت باشد هر چند قصد زینت(۹) نکند. و احتیاط واجب اجتناب از مطلق سرمه است که در آن زینت باشد، بلکه اگر بوی خوش(۱۰) داشته باشد بنابر اقوی حرام است.

۱- نظریه آیات عظام در ذیل مسأله ۲۶ گذشت.

۲- آیت الله بهجت: اگر مثل همیان باشد و صدق لبس نکند اشکال ندارد.

آیات عظام تبریزی، سیستانی، فاضل: مانعی ندارد.

آیت الله مکارم: حمل کیف‌ها و ساک‌های دوخته، هر چند به شانه و گردن بیندازد مانعی ندارد.

۳- آیت الله خامنه‌ای: پوشیدن همیان و کمربند و دیگر دوخته‌های کوچک که به آن لباس گفته نمی‌شود اشکال ندارد.

۴- آیت الله اراکی: احوط بلکه اقوی اجتناب از آن است.

آیت الله سیستانی، آیت الله مکارم: منظور از قفازین هر نوع دستکش است.

۵- آیت الله بهجت: برای متعمّد و یا مضطرّ، بخلاف ناسی و ساهی و جاهل که چیزی بر آنها نیست.(مناسک شیخ، ص ۲۰)

آیت الله نوری: هر چند از روی اضطرار پوشیده باشد و با تعدد لباس یا تکرار در پوشیدن، کفاره نیز تکرار می‌شود.

۶- آیت الله خامنه‌ای: اگر تعدد پوشیدن صدق کند برای هر مورد یک کفاره بدهد.

آیت الله خویی: فتوای ایشان در دست نیست.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: ظاهر آن است که اگر برای پوشیدن جنس دوخته یک کفاره بدهد کافی است.

۷- آیت الله بهجت: ظاهر تعدد کفاره است به تعدد صنف‌ها مطلقاً، چه علی الترتیب بپوشد و چه در یک دفعه بپوشد.

آیت الله سیستانی: در این صورت اگر نوع این لباس‌ها مختلف باشد، به تعداد هر لباس باید کفاره بدهد و اگر نوع لباس‌ها یکی باشد، بنابر احتیاط به تعداد هر لباس باید کفاره بدهد.

۸- آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: سرمه سیاه به قصد زینت کردن حرام است قطعاً. و بنابر احتیاط یک گوسفند کفاره بدهد و از سرمه سیاه بدون قصد زینت و غیر سیاه با قصد زینت بنابر احتیاط واجب اجتناب کند. آیت الله خویی: و بنابر احتیاط مستحب کفاره هم دارد ولی سرمه غیر سیاه بدون قصد زینت مانع ندارد و کفاره نیز ندارد.

آیت الله مکارم: فرقی بین سرمه سیاه و غیر سیاه نیست. ملاک در حرمت زینت و عدم زینت است.

آیت الله سیستانی: سرمه سیاه و هر سرمه‌ای که زینت حساب شود اگر به قصد زینت باشد حرام و اگر به قصد زینت نباشد احتیاط

واجب در ترک است و امّا سرمه‌ای که نه سیاه باشد و نه زینت شمرده شود اگر به قصد زینت نباشد جایز و اگر به قصد زینت باشد احتیاط واجب در ترک است، بلی در هر صورت برای معالجه در حال اضطرار اشکال ندارد.(مناسک، مسأله ۲۴۶)

۹- آیت الله خویی: اگر قصد زینت نکند بنابر احتیاط واجب باید اجتناب کند.

آیت الله اراکی: در صورت عدم قصد زینت، احوط ترک است.

آیت الله بهجت: اگر سرمه سیاه بکشد و قصد زینت نداشته باشد بلکه برای اعلاج مرض باشد اشکال ندارد.(مناسک، مسأله ۲۴۶)

۱۰- آیت الله بهجت: احوط اجتناب از مطلق سرمه است اگر به قصد زینت باشد یا بوی خوش در آن باشد.(مناسک شیخ، ص ۲۱)

آیت الله اراکی: بنابر احوط حرام است.

نظر آیات عظام در قسم پنجم از محرمات احرام گذشت.

ص: ۲۷

هشتم- نگاه کردن در آینه. (۱) [۵۵] م- در نظر کردن به آینه کفاره(۲) نیست، لیکن مستحب است که بعد از نگاه کردن لبیک بگوید.

نهم- پوشیدن موزه و چکمه و گیوه و جوراب و هر چه تمام روی پا را می‌گیرد. (۳) دهم- فسوق است.

یازدهم- جدال است و آن گفتن «لا واللّه» و «بلی واللّه» است.

دوازدهم- کشتن(۴) جانورانی که در بدن(۵) ساکن می‌شوند مثل شپش و کَیک(۶) و کنه که در بدن حیوان است. (۷) سیزدهم- انگشتر به دست کردن به جهت زینت و اگر برای استحباب باشد مانع ندارد. (۸) [۵۶] م- انگشتر به دست کردن و حنا بستن کفاره ندارد. (۹) چهاردهم- پوشیدن زیور است برای زن جهت زینت.

[۵۷] م- زیورهایی را که عادت داشته به پوشیدن آن قبل از احرام لازم نیست برای احرام بیرون بیاورد. (۱۰) [۵۸] م- زیورهایی را که عادت داشته به پوشیدن آن نباید(۱۱) به مرد نشان دهد حتی به شوهر خود.

پانزدهم- روغن مالیدن است به بدن.

شانزدهم- ازاله مو است از بدن خود یا غیر خود چه مُحرم باشد چه مُحِلّ.

هفدهم- پوشانیدن مرد است سر خود را به هر چه او را بپوشاند.

[۵۹] م- در حکم سر است بعض(۱۲) سر، پس نباید بعض سر را هم بپوشاند و نه زیر آب یا مایع دیگری کند.

۱- آیت الله خامنه‌ای: نگاه کردن در آینه بدون قصد زینت مانند راننده و امثال آن اشکال ندارد.

آیت الله مکارم: در صورتی که برای تزئین خود و اصلاح سر و وضع خود باشد.

آیت الله سیستانی، آیت الله تبریزی: نگاه کردن در آینه جهت زینت بر محرم حرام است.

آیت الله بهجت: در صورتی که برای عذری از قبیل مرض نباشد که صدق تزیّن نمی‌کند.(مناسک شیخ، ص ۲۱)

۲- آیت الله تبریزی: کفاره‌اش بنابر احتیاط استحبابی یک گوسفند است.

آیت الله خویی: کفاره‌اش بنابر احتیاط یک گوسفند است.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: کفاره‌اش استغفار است.

۳- آیت الله تبریزی: احوط نپوشیدن هر چیزی است که تمام پشت پا را بپوشاند.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: و احتیاط آن است که از پوشیدن چیزی که قسمتی از روی پا را هم بپوشاند نیز خودداری کند ولی بند نعلین اشکال ندارد.

آیت الله بهجت: و مانند چکمه و جوراب است بلکه مطلقاً با صدق لبس و پوشیدن علی الاحوط.(مناسک شیخ، ص ۲۱)

۴- آیت الله بهجت: بنابر مشهور و موافق با احتیاط، و در خصوص شپش حرمت قتل و القاء از جسد یا ثوب خالی از وجه نیست.(مناسک شیخ، ص ۲۳)

۵- آیت الله فاضل: انسان یا حیوان.

۶- کَیک: حشره‌ای است به اندازه شپش، بال ندارد و چون پاهای عقب او بلند است به آسانی می‌جهد، خرطومی دارد که با آن خون انسان را می‌مکد و گاهی باعث سرایت بیماری طاعون می‌شود.« فرهنگ عمید».

۷- آیت الله سیستانی: متعرض حکم کنه که در بدن حیوان است نشده‌اند و در مورد پشه و کک فرموده‌اند اگر ضرر از آنها متوجّه

شخص نباشد احتیاط واجب این است که آنها را نکشد و اما راندن آنها جایز است.

آیات عظام خویی، تبریزی، گلپایگانی، صافی: کشتن شپش و انداختن او از بدن برای محرم جایز نیست اما پشه و کک احتیاط در نکشتن آنهاست در صورتی که ضرری متوجه محرم نشود اما تا راندن آنها ظاهراً جایز است هر چند احوط ترک است.

۸- آیت الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط واجب، محرم باید از به دست کردن انگشتر و به کار بردن حنا اجتناب کند اگر اینها زینت محسوب شوند گرچه قصد زینت نکند بلکه باید از هر کاری که زینت حساب شود اجتناب کند.

آیت الله سیستانی: انگشتر به دست کردن برای زینت به احتیاط واجب جایز نیست ولی برای امر دیگری مانند استحباب و یا نگهداری آن اشکال ندارد.

آیت الله مکارم: انگشتر زینتی به هر قصد باشد حرام است.

۹- آیت الله خویی: بلکه زینت نمودن به هر چیز باشد بر محرم حرام است و کفاره‌اش بنابر احتیاط یک گوسفند است.(مناسک، مسأله ۲۵۴)

آیت الله تبریزی: بنابر احتیاط استحبابی کفاره‌اش یک گوسفند است.(مناسک، مسأله ۲۵۴)

۱۰- آیت الله فاضل: اگر قصد زینت به آنها را نداشته باشد.

آیت الله مکارم: ولی آن را بپوشاند.

۱۱- آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط مستحب آنها را برای شوهرش و مردانی که با او محرمند ظاهر نسازد و نشان ندهد.(مناسک، مسأله ۲۵۶)

۱۲- آیت الله خامنه‌ای: جایز نیست تمام سر را زیر آب کند، ولی حرمت آن نسبت به بعض سر معلوم نیست.

آیت الله خویی: بردن بعض سر در آب مانعی ندارد.

آیت الله سیستانی: پوشیدن بعض سر جایز نیست ولی زیر آب بردن بعض سر جایز است.

آیت الله فاضل: بنابر اقوی در تغطیه، لکن در حمل، بنابر احتیاط.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب، ولی ریختن آب بر سر مانعی ندارد.

ص: ۲۸

[۶۰] م- گوش‌ها ظاهراً(۱) از سر محسوب است پس نباید آن‌ها را پوشانید.

[۶۱] م- اگر سر را شست نباید(۲) با حوله و دستمال خشک کند و بعض سر هم در حکم همه است.

[۶۲] س- کسی که موی مصنوعی دارد و با همین حال برای عمره و حج محرم شده و اعمال خود را انجام داده است آیا اشکال دارد؟

ج- ضرر به عمره و حج ندارد، ولی اگر مرد آن را بر سرش گذاشته است باید کفاره بدهد. (۳) هجدهم- پوشانیدن(۴) زن است روی خود را به نقاب و روبند و برقع.

[۶۳] م- بعض رو در حکم تمام آن است و نباید آن را بپوشاند. (۵) [۶۴] م- اگر دست‌های خود را روی صورت بگذارد مانع ندارد. (۶) [۶۵] م- واجب است برای نماز سر را بپوشاند، و مقدمتاً برای پوشانیدن سر کمی از اطراف رو را بپوشاند،(۷) لکن واجب است(۸) بعد از نماز فوراً آن را باز کند.

۱- آیت الله تبریزی، آیت الله نوری: گوش‌ها در این حکم ملحق به سر است.

آیت الله فاضل: ولی پوشاندن مقداری از گوش مانعی ندارد.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۲- آیت الله بهجت: مرد می‌تواند سر خود را با حوله خشک کند و زن صورتش را در صورتی که این کار به‌تدریج انجام گیرد.

آیت الله خامنه‌ای: خشک کردن سر با حوله اشکال ندارد مگر در صورتی که حوله را بر روی تمام سر بیندازد و سر را با آن خشک کند.

آیت الله سیستانی: هر چند به نحو کشیدن پارچه بر سر باشد بنابر احتیاط واجب و اگر وقت نماز تنگ است گوشه حوله یا پارچه را بگیرد و به مقداری که در مسح سر واجب است خشک کند.

آیت الله گلپایگانی: در آراء المراجع(چاپ سوم، ص ۱۶۸) نقل می‌کند که معظم‌له شفاهاً فرموده‌اند: خشک نمودن سر به وسیله حوله و دستمال مانع ندارد ولی باید طوری خشک کند که سر پوشیده نشود.

آیت الله مکارم: خشک کردن مانع ندارد به شرط این‌که سر را با آن نپوشاند.

۳- آیت الله بهجت: در صورت توجه و نیز عدم جهل به مسأله، بنابراین در غافل و جاهل کفاره نیست.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اگر از روی اضطرار باشد ظاهراً کفاره ندارد.

آیت الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط کفاره بدهد.

آیت الله سیستانی: اگر از روی ضرورت باشد کفاره ندارد و در غیر این صورت بنابر احتیاط یک گوسفند کفاره دارد.

۴- آیت الله بهجت: در غیر حال ضرورت مانند تحفّظ از مگس و نحو آن در حال خوابیدن.(مناسک شیخ، ص ۲۶)

آیت الله نوری: پوشاندن رو هر چند به چیزهای غیر متعارف مثل پوشال و گل نیز جایز نیست و جایز نیست با بادبزن روی خود را بپوشاند.

۵- آیت الله تبریزی: بنابر احتیاط.

آیت الله خامنه‌ای: بر زنان حرام است پوشاندن صورت به آن‌گونه که عادتاً برای حفظ حجاب عمل می‌کنند، و اما پوشاندن گوشه‌هایی از بالا یا پایین صورت یا دو طرف آن، به‌طوری که پوشاندن صورت بر آن صدق نکند مانع ندارد، چه در نماز و چه در

غیر آن.

آیت الله سیستانی: به احتیاط واجب، و لذا پوشیدن مقنعه که اطراف صورت را می گیرد خلاف احتیاط است و همچنین جایز نیست بنابر احتیاط خشک کردن صورت با حوله یا دستمال، هر چند همه صورت را نپوشاند، ولی تمیز کردن بینی و مانند آن اشکال ندارد.

آیت الله فاضل: بعض رو در حکم تمام است. و بنابر اقوی پوشاندن صورت در قسمت پایین آن؛ یعنی از بینی تا چانه جایز نیست و در قسمت بالایی آن به احتیاط واجب.

آیت الله مکارم: پوشانیدن بعض صورت، به‌طوری که نقاب و برقع به آن نگویند جایز است.

آیت الله نوری: با توجه به حرمت پوشیدن صورت برای زنان در حال احرام، چون چانه جزو صورت محسوب می‌شود، باید مقنعه را طوری ببندد که زیر چانه قرار بگیرد، چون زیر چانه جزو صورت نیست.

۶- آیت الله بهجت: دست گذاشتن روی صورت مانعی ندارد.(پرسش‌های جدید حج، ص ۱۲، س ۵۰)

۷- آیات عظام خویی، خامنه‌ای، تبریزی، گلپایگانی، اراکی، سیستانی: پوشانیدن رو که مقدمه پوشانیدن سر می‌باشد در حال نماز عیبی ندارد.

آیت الله بهجت: پوشانیدن رو به‌مقداری که مقدمه پوشانیدن سر می‌باشد در حال نماز عیبی ندارد و می‌تواند سراندازش را آویزان نماید در نماز و بعد از آن.(مناسک شیخ، ص ۲۶)

۸- آیت الله سیستانی: احتیاط واجب این است که پس از فراغت از نماز آن را بردارد.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: احتیاط این است که پس از فراغت از نماز آن را بردارد.

آیت الله مکارم: واجب نیست.

ص: ۲۹

نوزدهم- سایه قرار دادن مرد است بالای سر خود. (۱) [۶۶] م- سایه قرار دادن جایز نیست از برای مردان، و برای زن‌ها و بچه‌ها جایز است، و کفاره هم ندارد.

[۶۷] م- حرام بودن سایه قرار دادن بالای سر مختص بحال منزل طی کردن است و اما در حالی که در محلی منزل کرد در منی باشد یا غیر آن زیر سایه رفتن مانع ندارد، و با چتر و مثل آن سایه بر سر قرار دادن مانع(۲) ندارد اگرچه در حال راه رفتن باشد پس مانع ندارد که در منا از چادر خود تا محلی که ذبح می‌کنند یا محلی که رمی جمرات می‌کنند با چتر برود(۳) گرچه احتیاط مستحب(۴) ترک است در حال راه رفت.

۶۸] م- احتیاط آن است که در وقت طی منزل، به پهلوی محمل یا هر چیزی که بالای سر او نباشد، استظلال نکند، اگرچه جایز بودنِ آن خالی از قوت نیست. (۵) [۶۹] م- کسانی که از تهران یا جای دیگر می‌خواهند به مکه مشرف شوند با هواپیما اگر نذر کنند برای احرام بستن از تهران نذر آنها صحیح است و باید محرم شوند،(۶) و اگر راه دیگری نباشد جز هواپیما باید بروند به حج، لکن برای زیر سقف بودن در حال طی منزل باید کفاره بدهند.

[۷۰] م- نشستن در زیر سقف در حال طی منزل در شب(۷) خلاف احتیاط است گرچه جایز بودن آن به‌نظر بعید(۸)

۱- آیت الله اراکی: در حال سیر و راه پیمودن.

آیت الله فاضل: بنابر احتیاط واجب سایه قرار دادن برای بدن نیز در حال سیر و پیمودن راه جایز نیست. بنابراین نشستن در ماشین و بیرون نگهداشتن سر از شیشه یا سقف آن خلاف احتیاط وجوبی است.

آیت الله نوری: در حال سیر و راه پیمودن.

۲- آیت الله سیستانی: امّا پس از پیاده شدن و جایی را منزل خود قرار دادن، اگر محرم بخواهد جهت انجام کارهایش به این جا و آن‌جا برود، مانند این‌که در مکه منزل کند و بخواهد جهت انجام طواف و سعی به مسجدالحرام برود، و یا به منزل خود در منی وارد شود و بخواهد به قربانگاه یا جمرات برود، حکم به جواز سایه قرار دادن بالای سر خود، چه به وسیله چتر و چه سوار شدن ماشین سقف‌دار خیلی مشکل است، و احتیاط نباید ترک شود.(مناسک، مسأله ۲۷۱).

آیت الله بهجت: احتیاط واجب ترک سایه انداختن است در وقت تردّد برای حوائج غیر خانه و خیمه و نحو آنها، چه در مکه و چه در عرفات و منا(مناسک شیخ ص ۲۷).

آیت الله تبریزی: رفتن زیر سایه ثابت مانعی ندارد ولی بنابر احتیاط نمی‌تواند در حال حرکت برای خود سایه‌بان درست کند مثل آن‌که چتر بردارد و یا سوار ماشین سقف‌دار شود.

آیت الله نوری: حرمت سایه بر سر قرار دادن اختصاص به سایه‌ای دارد که با شخص حرکت می‌کند. مثل چتر و ماشین مسقّف و هواپیما و امّا سایه ثابت مثل پل و تونل هر قدر طولانی باشد جواز عبور از زیر آنها بدون اشکال است.

۳- آیت الله خامنه‌ای، از اینجا به بعد را متذکّر نشده‌اند.

آیت الله نوری: اشکال ندارد.

۴- آیت الله خویی: و در قسمت جدید شهر مکه بنابر احتیاط، سوار ماشین سقف‌دار نشوند.(المسائل الشرعیه، ج ۱، ص ۳۳۷)

آیت الله خامنه‌ای: این احتیاط استحبابی را متعرض نشده‌اند.

۵- آیت الله بهجت: احوط ترک سایه انداختن از آفتاب است، اگرچه منحرف از بالای سر باشد با چیزی که در سر ممنوع است.

آیت الله تبریزی: حرمت و ثبوت کفاره در تظلیل جانبی مبنی بر احتیاط است.

آیت الله خویی: و احوط بلکه اظهر این است که زیر سایه چیزی که روی سر نباشد نیز نرود، پس اگر از طرف چپ و راست چیزی بر او سایه بیفکند؛ به نحوی که تأثیر در کم شدن گرما یا سرما یا باد و نحو آن داشته باشد، جایز نیست و کفاره دارد.

آیت الله سیستانی: سایه‌های متحرک که بالای سر محرم قرار نگرفته برای پیاده مطلقاً جایز است و سواره احتیاطاً اجتناب کند مگر این‌که کوتاه باشد که سر و سینه را فرانگیرد.

آیت الله گلپایگانی: احتیاط مستحب آن است که مرد مُحرِم در حال راه رفتن در سایه چیزی که بالای سر او هم نیست نباشد.(آراء)

آیت الله مکارم: گذشتن از زیر پل‌های وسط راه مانعی ندارد و همچنین بودن در سایه‌ای که از دیوارهای اتومبیل سر باز و مانند آن به‌وجود می‌آید.

آیت الله نوری: استظلال، اختصاص به بالای سر دارد و شامل سایه حاصل از دیوار ماشین نمی‌شود.

۶- آیت الله سیستانی: نذر احرام قبل از میقات برای کسی که می‌داند ناچار می‌شود زیر سقف برود محل اشکال است.(ملحق مناسک)

آیت الله فاضل: صحت نذر برای کسی که می‌داند باید در روز با وسیله مسقّف حرکت کند محل اشکال است. بلی اگر بداند که برای احرام عمره تمتع نمی‌تواند به یکی از مواقیت معروفه برود نذر اشکال ندارد و معصیت هم نکرده است، ولی احتیاط آن است که در ادنی الحل تجدید احرام کند. و در هر صورت کفاره زیر سقف رفتن را باید بدهد.

۷- آیت الله بهجت: استظلال در شب نیست و مانع ندارد و ظاهرِ مجموعِ روایات و مقتضای اصل، اختصاص ممنوعیت به سایه انداختن از آفتاب است.

آیت الله نوری: جایز است. بنابراین، نشستن محرم در هواپیمایی که در شب حرکت می‌کند و همچنین ماشین و کشتی جایز است.

۸- آیت الله تبریزی: بنابر احتیاط در حرمت استظلال فرقی بین شب و روز نیست.

آیت الله خامنه‌ای: ولی احتیاط به ترک تظلیل در شب‌های بارانی و سرد ترک نشود مگر این‌که این احتیاط موجب حرج شود.

آیت الله خویی: مراد از استظلال تحفظ از آفتاب و سرما و گرما و باران و باد و مانند آنها است. پس اگر هیچ کدام از آنها نباشد، به نحوی که وجود و عدمِ سایبان یکسان باشد اشکال ندارد، و در این حکم بین شب و روز فرقی نیست. و در فرض شک در این‌که آیا مظله وجود و عدمش یکسان است یا نه استظلال جایز است.

آیت الله سیستانی: سوار شدن در ماشین سقف‌دار و مانند آن در شب و بین الطلوعین و روزهایی که ابر غلیظ مانع تابش خورشید باشد، در صورتی که بارانی نباشد اشکال ندارد و اگر بارانی باشد کفاره دارد و به احتیاط واجب جایز نیست.

آیت الله مکارم: جایز است مگر در شب‌های بارانی که باید کفاره بدهد و در روزهای کاملًا ابری و بین الطلوعین نیز استفاده از ماشین سرپوشیده مانعی ندارد.

ص: ۳۰

نیست، بنابراین بعید نیست جایز بودن نشستن محرم در هواپیمایی که شب حرکت می‌کند.

[۷۱] م- استظلال در وقت طی منزل برای عذری، مثل شدت گرما یا شدت سرما یا بارندگی جایز است، لیکن باید کفاره بدهد.

[۷۲] م- کفاره سایه قرار دادن در حال طی منزل، یک گوسفند است، چه با عذر سایه افکنده باشد چه با اختیار، بنابر احتیاط(۱) واجب.

[۷۳] م- اقوی کفایت یک گوسفند است در احرام عمره، هر چند بیش از یک مرتبه سایه قرار داده باشد و یک گوسفند است در احرام حج هر چند بیش از یک مرتبه استظلال کرده باشد. (۲) [۷۴] م- بعد از آن‌که محرم به منزل رسید ولو در محله‌های جدید مکه که از مسجدالحرام دور هستند، می‌تواند(۳) برای رفتن به مسجدالحرام در ماشین‌های مسقّف سوار شود یا زیر سایه برود. (۴)

[۷۵] س- آیا استظلال فقط مربوط به سقف می‌باشد یا شامل سایه حاصل از دیوار ماشین هم می‌شود؟

ج- شامل نمی‌شود. (۵) [۷۶] س- در شهر مکه تونل‌هایی احداث کرده‌اند که طولش بیش از ۱۵۰۰ قدم می‌باشد آیا بعد از احرام حج می‌شود داخل آن با اتومبیل سفر کرد، با علم به این‌که مسقف است؟

ج- مانع ندارد، بلی اگر خودش آن راه را اختیار کند و از زیر آن سقف برود اشکال دارد. (۶) [۷۷] س- آیا محرم به محض وصول به مکه می‌تواند استظلال نماید و یا بایستی به منزل برسد و بعد از اتخاذ منزل جایز است؟

ج- مکه منزل است و با رسیدن به آن استظلال مانع ندارد. (۷)

۱- آیات عظام بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، خویی، سیستانی، صافی، گلپایگانی، نوری: کفاره آن یک گوسفند است و فرقی بین اختیار و اضطرار نیست.

آیت الله فاضل، آیت الله مکارم: بنابر اقوی.

۲- آیت الله سیستانی: ولی احتیاط مستحب این است که برای هر روزی یک کفاره بدهد.

۳- آیت الله نوری: چون مکه منزل است همین قدر که محرم به مکه رسید می‌تواند در زیر سایه قرار بگیرد و در روز هم با ماشین مسقّف حرکت کند و لازم نیست که منتظر رسیدن به منزل و اتّخاذ منزل در مکه باشد.

۴- آیت الله بهجت: احتیاط واجب ترک سایه انداختن است در وقت تردّد برای حوائج غیر خانه و خیمه و نحو آن‌ها، چه در مکه و چه در عرفات و منی.

آیت الله تبریزی، آیت الله خامنه‌ای: رفتن زیر سایه ثابت مانعی ندارد، ولی بنابر احتیاط نمی‌تواند در حال حرکت، برای خود سایه‌بان درست کند؛ مثل آن‌که چتر بردارد و یا سوار ماشین سقف‌دار شود.

آیت الله سیستانی: امّا پس از پیاده شدن و جایی را منزل خود قرار دادن، اگر محرم بخواهد جهت انجام کارهایش به این‌جا و آن‌جا برود؛ مانند این‌که در مکه منزل کند و بخواهد جهت انجام طواف و سعی به مسجدالحرام برود و یا به منزل خود در منی وارد شود و بخواهد به قربان‌گاه یا جمرات برود، حکم به جواز سایه قرار دادن بالای سر خود، چه به‌وسیله چتر و چه سوار شدن ماشین سقف‌دار خیلی مشکل است، و احتیاط نباید ترک شود.

آیت الله نوری: حرمت سایه بر سر قرار دادن، اختصاص به سایه‌ای دارد که با شخص حرکت می‌کند؛ مثل چتر و ماشین مسقّف و هواپیما و امّا سایه ثابت مثل پل و تونل هر قدر طولانی باشد، جواز عبور از زیر آنها بدون اشکال است.

آیت الله نوری: اشکال ندارد.

آیت الله خویی: و در قسمت جدید شهر مکه بنابر احتیاط، سوار ماشین سقف‌دار نشوند.

۵- به مسأله ۶۸ مراجعه شود.

۶- آیات عظام اراکی، خامنه‌ای، تبریزی، سیستانی، فاضل، نوری: اشکال ندارد.

آیت الله بهجت: اشکال ندارد.

آیت الله مکارم: در این صورت هم مانعی ندارد.

آیت الله گلپایگانی: احتیاط آن است که به اختیار خود، در روز از آن تونل‌هایی که صدق رفت و آمد در منزل نمی‌کند نرود.

۷- به حواشی مسأله ۴۴ مراجعه شود.

ص: ۳۱

[۷۸] س- اخیراً از حدود کشتارگاه تا نزدیک جمرات، مسقفی را درست کرده‌اند، آیا عبور از این راه برای محرمی که هنوز منزل نکرده و از مشعر مستقیم به جمرات می‌رود جایز است یا نه؟

ج- مانع ندارد. (۱) بیستم- بیرون آوردن خون است از بدن خود. (۲) [۷۹] م- خون از بدن در آوردن کفاره ندارد. (۳) [۸۰] م- تزریق آمپول در حال احرام مانع ندارد ولی اگر موجب بیرون آمدن خون از بدن می‌شود تزریق(۴) نکند مگر در مورد حاجت و ضرورت. (۵) بیست و یکم- ناخن گرفتن.

[۸۱] م- جایز نیست ناخن پا را هم بگیرد چنانچه جایز نیست ناخن دست را بگیرد.

[۸۲] س- آیا گرفتن ناخن توسط مُحرِم از غیر مُحرم جایز است؟

ج- اشکال ندارد.

[۸۳] س- آیا محرم می‌تواند ناخن محرم دیگر را به قصد تقصیر بگیرد یانه؟

ج- اشکال ندارد. (۶) بیست و دوم- کندن دندان است هر چند خون نیاید بنابر احتیاط،(۷) و احتیاط آن است که یک گوسفند کفاره بدهد. (۸) بیست و سوم- کندن(۹) درخت یا گیاهی(۱۰) که در حرم روییده باشد.

[۸۴] م- درخت‌های میوه و درخت خرما از این حکم بیرون است و می‌تواند(۱۱) آنها را قطع کند و در گیاهان (اذخر) که

۱- به حواشی مسأله ۶۷ مراجعه شود.

۲- آیت الله بهجت: به کاری که بداند موجب آن می‌شود، زیرا اخراج احتمالی خون محکوم به حرمت نیست.(مناسک شیخ، ص ۲۸)

آیت الله سیستانی: به احتیاط واجب.

۳- آیت الله خامنه‌ای: گرچه برای غیر ضرورت باشد، هر چند احوط دادن یک گوسفند است.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: بنابر احوط و اولی کفاره آن یک گوسفند است.

آیت الله تبریزی: کفاره‌اش بنابر احتیاط یک گوسفند است.

آیت الله خویی، آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط مستحب کفاره‌اش یک گوسفند است.(مناسک عربی، مسأله ۲۷۳)

آیت آلله فاضل: کفاره ندارد اگرچه بدون ضرورت باشد.

آیت الله اراکی: احوط کفاره گوسفند است.

آیت الله نوری: احتیاط واجب آن است که در حال اختیار اگر خون از بدن خود درآورد یک گوسفند کفاره بدهد.

۴- آیت الله بهجت: یعنی اگر بداند که چنین می‌شود، چنان‌که گذشت در ذیل مسأله بیستم از محرمات احرام.

آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط جایز نیست مگر در حال ضرورت.

آیت الله مکارم: مکروه است.

۵- آیت الله فاضل: و در هر صورت کفاره ندارد.

۶- آیت الله سیستانی: ولی ناخن گرفتن در تقصیر بنابر احتیاط واجب کافی نیست.

۷- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: بر محرم حرام است که دندان خود را بکند هر چند خون نیاید.

آیات عظام خویی، تبریزی، سیستانی: جمعی از فقهاء نظرشان این است که کندن دندان هر چند خون در نیاید، از محرمات احرام

است و کفاره‌اش را یک گوسفند دانسته‌اند، ولی دلیلش تأمل دارد و بعید نیست این عمل جایز باشد.

آیت الله بهجت: کندن دندان در صورتی که موجب خون آمدن شود حرام است ولی کفاره ندارد و اگر موجب خون آمدن نشود و یا کندن دندان ضرورت داشته باشد، مانعی ندارد.(مناسک، مسأله ۲۷۸)

آیت الله مکارم: این احتیاط و احتیاط بعد مستحب است.

۸- آیت الله خامنه‌ای: کشیدن دندان بدون خونریزی نه حرام و نه کفاره دارد و در صورتی که کشیدن دندان ضرورت پیدا کند و منجر به خونریزی شود احتیاط مستحب آن است که یک گوسفند کفاره بدهد.

۹- آیت الله مکارم، آیت الله سیستانی: این مسأله از محرمات احرام نیست بلکه بر همه کس حرام است چنانچه خواهد آمد.

آیات عظام اراکی، سیستانی، نوری، فاضل: و بریدن آن.

آیت الله بهجت: و بریدن و نحو آنها.

۱۰- آیت الله سیستانی: حتی اگر اصل آن در خارج حرم و شاخه آن در حرم یا به عکس باشد.

۱۱- آیت الله فاضل: میوه‌های آن‌ها و شاخه‌هایی از آن‌ها را که در کمّیت یا کیفیّت میوه تأثیر می‌گذارد می‌تواند قطع کند اما خود آن‌ها را نباید قطع کند.

آیت الله مکارم: قطع درختان میوه اگر خودرو باشد خالی از اشکال نیست.

ص: ۳۲

گیاه معروفی است از حکم مستثنی است و قطع آن مانع ندارد.

بیست و چهارم- سلاح در بر داشتن بنابر احوط(۱) مثل شمشیر و نیزه و تفنگ و هرچه از آلات جنگ باشد(۲) مگر برای ضرورت، و مکروه(۳) است سلاح را همراه بردارد در صورتی که به تن او نباشد اگر ظاهر(۴) باشد و احوط ترک آن است.

طواف

کسی که محرم شد به احرام عمره تمتع و وارد مکه معظمه شد اول چیزی که از اعمال عمره بر او واجب است آن است که طواف کند به دور خانه کعبه برای عمره تمتع.

[۸۵] م- طواف از ارکان عمره است، و کسی که آن را از روی عمد ترک کند تا وقتی که فوت شود وقت آن، عمره او باطل است چه عالم به مسأله باشد و چه جاهل باشد. (۵) [۸۶] م- اگر سعی را به‌جا آورده، پیش از آن‌که طواف را به‌جا آورد، احتیاط واجب(۶) آن است که سعی را هم به‌جا آورد و اگر نماز طواف را به‌جا آورده، باید آن را هم بعد از طواف اعاده کند.

واجبات طواف

واجبات طواف دو قسم است:

قسم اول- چیزهایی که شرط طواف است و آن پنج امر است:

اول- نیت است یعنی باید طواف را با قصد خالص برای خدا به‌جا آورد. (۷) دوم- آن است که طاهر باشد از حدث اکبر مثل جنابت و حیض و نفاس و از حدث اصغر یعنی باید با وضو باشد. (۸) [۸۷] م- اگر در اثنای طواف، حدث عارض شود، اگر پس از تمام شدن دور چهارم است، باید طواف را قطع کند و طهارت تحصیل کند و از همان‌جا که طواف را قطع کرده تمام کند. (۹) [۸۸] س- اگر زن در عمره تمتع بعد از سه شوط و نیم و قبل از چهار شوط، حایض شد و تا قبل از رفتن به عرفات، پاک نمی‌شود، وظیفه او چیست؟

ج- مورد(۱۰) عدول به افراد است. (۱۱)

۱- آیات عظام گلپایگانی، سیستانی، فاضل، صافی: در برداشتن و پوشیدن سلاح حرام است.

آیت الله اراکی، آیت الله خویی: برداشتن سلاح بر مُحرم حرام است.(برداشتن اعم از پوشیدن و حمل کردن است)

آیت الله مکارم: بنابر اقوی.

آیت الله بهجت: بر محرم حرام است سلاح برداشتن مگر به‌جهت ضرورت که در این صورت کفاره هم ندارد، و منصوص پوشیدن است یا آن‌که صدق کند سلاح بر اوست پس همراه داشتن سلاح حرمت ندارد علی الاظهر.(مناسک شیخ، ص ۳۰)

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: حمل سلاح بر محرم حرام است و الحاق آلات تحفظ به سلاح احوط است و کفاره حمل سلاح بنابر احتیاط یک گوسفند است، آیت الله تبریزی: ولی بودن سلاح نزد محرم اگر حملش نکند مانعی ندارد هر چند احوط ترک آن است.

آیت الله خامنه‌ای: حمل سلاح بر محرم حرام است مگر برای ضرورت.

۲- آیت الله سیستانی: ولی پوشیدن و حمل وسائل دفاع مانند زره و سپر اشکال ندارد.

۳- آیات عظام گلپایگانی، اراکی، صافی: احتیاط واجب آن است که سلاح را حمل نکند.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط مستحب.

آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط حمل آن هم به طوری که او را مسلّح بدانند جایز نیست. ولی بودن سلاح نزد محرم و حمل آن اگر به‌طوری باشد که او را مسلّح ندانند اشکال ندارد، ولی احوط ترک آن است.(مناسک، مسأله ۲۷۷ و ۲۷۸)

۴- آیت الله مکارم: خواه ظاهر باشد و یا نباشد.

۵- آیت الله بهجت: و وجوب ذبح یک شتر مطلقاً حتی در حال علم و عمد موافق احتیاط است.(مناسک شیخ، ص ۳۵)

آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط جاهل به حکم باید یک شتر کفاره بدهد.(مناسک، اول بحث طواف)

۶- آیت الله خامنه‌ای: باید سعی را اعاده نماید.

آیت الله سیستانی: باید سعی را اعاده نماید، مگر در صورتی که طواف را فراموش کند تا وقت آن بگذرد؛ مثل این‌که طواف عمره را تا وقوف در عرفات یا طواف حج را تا پایان ذی‌حجّه فراموش کند، که اعاده سعی لازم نیست گرچه بهتر است.

آیت الله فاضل: بنابر اقوی سعی را نیز بعد از طواف اعاده کند.

آیت الله مکارم: این احتیاط در مورد سعی مستحب است.

۷- نظر آیات عظام در مسائل مربوط به کیفیت نیت در بحث نیت در احرام گذشت.

آیت الله مکارم: برای عمره تمتع یا حج و غیر آن.

آیت الله اراکی، آیت الله فاضل: و نیز نیت کند که هفت دور طواف خانه کعبه انجام می‌دهم برای عمره تمتع از حجه‌الاسلام یا حج استحبابی.

۸- آیت الله نوری: و اگر وضو ممکن نیست تیمّم کند.

۹- آیت الله اراکی: اگر بعد از تجاوز از نصف بوده طواف را قطع می‌کند.

آیت الله بهجت: آن‌که حدث بعد از تجاوز از نصف از روی سهو و غفلت باشد، که در این صورت طواف را قطع نموده و طهارت گرفته و طواف را از همان‌جا که قطع نموده ادامه می‌دهد و در صورتی که بعد از تجاوز از نصف و از روی عمد باشد حکم به ادامه طواف بعد از قطع آن مورد تأمل است.

آیت الله تبریزی: اگر حدث قبل از بلوغ نصف ولو از روی عمد نباشد طواف باطل است و در غیر این صورت، احتیاط واجب این است که آن را اتمام کرده، سپس اعاده نماید، و می‌تواند یک طواف کامل به نیت اعم از تمام و اتمام به‌جا آورد.

آیت الله خامنه‌ای: اگر پیش از تمام شدن نصف دور چهارم حدث اصغر عارض شود، واجب است که قطع کند طواف را و بعد از طهارت آن را اعاده کند و در صورتی که بعد از نصف دور چهارم و قبل از پایان این دور عارض شود طواف را قطع نموده و پس از تحصیل طهارت اگر موالات عرفیه به هم نخورده طواف را تکمیل کند و اگر موالات به هم خورده بنابر احتیاط طواف قبلی را به نیت اتمام، کامل کند و یک طواف کامل جدید نیز به جا آورد و می‌تواند به جای آن یک طواف کامل به قصد اتمام طواف ناقص گذشته یا طواف مستقل جدید به‌جا آورد کما این‌که می‌تواند طواف قبلی را رها نموده و از نو طواف کند و حکم عروض حدث پس از پایان دور چهارم نیز همین است گر چه احتیاط در این صورت اگر موالات عرفیه به هم خورده باشد، اتمام طواف و اعاده آن است.

آیت الله خویی: اگر حدث بعد از تمامی دور چهارم و بدون اختیار باشد، در این صورت طواف را قطع نموده و طهارت گرفته و طواف را از همان‌جا که قطع نموده ادامه می‌دهد. و اگر حدث بعد از نصف و پیش از تمامی دور چهارم طواف، یا بعد از تمامی

دور چهارم و اختیاری باشد، احوط در این دو صورت این است که طواف خود را پس از طهارت از جایی که قطع نموده تمام کرده سپس اعاده‌اش نماید. و به‌جای این احتیاط اگر این کار را بکند کافی است که پس از قطع طواف و طهارت، یک طواف کامل به‌قصد اعم از تمام کردن طواف پیش و یک طواف کامل جدید به‌جا آورد.

آیت الله سیستانی: اگر بدون اختیار پس از تمام شدن شوط چهارم محدث شود، باید طوافش را قطع نماید و بعد از تحصیل طهارت از همان‌جا که قطع کرده ادامه دهد و به اتمام برساند. و اگر از روی اختیار باشد احتیاط واجب این است که طوافش را قطع نماید و بعد از تحصیل طهارت از همان‌جا که قطع کرده ادامه دهد و به اتمام برساند، و سپس طواف را اعاده نماید.

آیت الله فاضل: اگر در بین طوافِ واجب، حدث عارض شود می‌تواند طواف را رها کند و پس از تحصیل طهارت، آن را از سر بگیرد و اگر بخواهد احتیاط کند، مسأله چهار صورت دارد:

اوّل: حدث قبل از رسیدن به نصف طواف باشد، در این صورت طواف باطل می‌شود که باید بعد از تحصیل طهارت، آن را از سر بگیرد؛ خواه محدث شدن اختیاری باشد یا بدون اختیار.

دوم: پس از رسیدن به نصف و قبل از تمام شدن دور چهارم باشد، که در این صورت پس از وضو طواف را تمام کند و نماز آن را بخواند و دوباره طواف دیگر کند و نماز آن را نیز بخواند، خواه حدث با اختیار باشد یا بدون اختیار.

سوم: بعد از تمام شدن دور چهارم اختیاراً خود را محدث کند، که در این صورت نیز مثل صورت دوّم عمل کند.

چهارم: پس از تمام شدن دور چهارم بی‌اختیار محدث شود، در این صورت پس از تحصیل طهارت، طواف را از آن‌جایی که محدث شده تمام کند، و صحیح است و در این مسأله فرقی بین حدث اصغر و اکبر نیست.

آیت الله گلپایگانی: اگر بعد از گذشتن از ۴ شوط محدث شود، پس از تحصیل طهارت از موضعی که محدث شده آن را ادامه دهد و طوافش صحیح است.

۱۰- آیت الله خامنه‌ای: اگر قبل از سه شوط و نیم حایض شد مورد عدول به افراد است.

۱۱- آیت الله اراکی: اگر قبل از سه شوط و نیم حایض شد مورد عدول به افراد است.

آیت الله بهجت: مخیر است بین این‌که اول حج افراد را به‌جا آورده و بعد از فراغت، عمره مفرده به‌جا آورد و بین این‌که اعمال عمره تمتع را بدون طواف و نمازش به‌جا آورد بدین معنی که سعی و تقصیر نموده و برای حج احرام بسته و به حج رفته و پس از فراغت از حج و بازگشت به مکه، قضای طواف عمره را پیش از طواف حج به‌جا آورد.

آیت الله تبریزی: طواف را رها نموده، سعی و تقصیر می‌کند و برای حج محرم می‌شود و بعد از برگشتن از منی، قبل از طواف حج، یک طواف کامل به قصد اعمّ از تمام یا اتمام به‌جا می‌آورد و نماز آن را می‌خواند.

آیت الله خویی: مخیر است بین عدول به حج افراد و بقا بر حج تمتع، به این نحو که سعی و تقصیر می‌کند و بعد از رجوع از منی، قبل از طواف حج، یک طواف به نیت اعم از اتمام و تمام به‌جامی‌آورد.

آیت الله سیستانی: احتیاط مستحب این است که به حج افراد عدول نماید، گرچه می‌تواند در عمره تمتّع خود باقی بماند و اعمال آن را به‌جز طواف و نماز آن انجام دهد و پس از فراغت اعمال منی قبل از طواف حج، طواف عمره و نماز آن را به‌جا آورد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: طواف را رها نموده، سعی و تقصیر را احتیاطاً انجام دهد و تروک احرام را ترک نماید، و رجاءاً محرم به احرام حج تمتع شود و اعمال آن را به قصد مافی الذمّه از تمتع و افراد انجام دهد و پس از پاک شدن، ابتدا طواف ناقص عمره را تکمیل نموده، نماز بخواند و بعد بقیه طواف‌ها را به‌جا آورد و احتیاطاً عمره مفرده نیز انجام دهد.

آیت الله فاضل: اگر قبل از سه شوط و نیم حایض شده، مورد عدول به افراد است و اگر بعد از آن و قبل از تمام شدن دور چهارم حایض شده، طواف را رها کند و سعی و تقصیر را احتیاطاً و رجاءاً انجام دهد و احتیاطاً محرمات احرام را رعایت کند و وقت رفتن

به عرفات احتیاطاً و رجاءاً محرم به احرام حجّ تمتّع شود و اعمال آن را به قصد مافی‌الذمّه- اعمّ از تمتّع و افراد- انجام دهد. و پس از پاک شدن، بنابر احتیاط ابتدا طواف و نماز عمره را تکمیل کند و احتیاطاً سعی و تقصیر را نیز اعاده کند و بقیّه اعمال حج را به‌جا آورد و اگر حجّ تمتّع بوده احتیاطاً عمره مفرده را انجام دهد.

آیت الله نوری: و بعد از انجام حجّ، عمره حجّ افراد را به‌جابیاورد.

ص: ۳۳

[۸۹] س- اگر زنی بعد از شوط چهارم(۱) در طواف عمره تمتع حایض شد و تا وقت وقوف به عرفه پاک نشد وظیفه‌اش چیست؟

ج- باید سعی و تقصیر عمره تمتع را انجام دهد و محرم شود برای حج تمتع و در وقت انجام حج، قبل یا بعد از آن، بقیه طواف عمره تمتع و نماز آن را هم به‌جا آورد.

[۹۰] س- آیا مستحاضه کثیره، باید برای طواف یک غسل و برای نمازِ طواف غسلی دیگر بکند یا یک غسل برای هر دو کافی است؟

ج- برای هر یک، غسل لازم است مگر آن‌که از وقت غسل برای طواف تا آخر نماز، خون قطع باشد. (۲) [۹۱] س- زنی در حال طواف، مستحاضه قلیله می‌شود، وظیفه او چیست؟

ج- اگر بعد از تمام شدن دور چهارم بوده پس از تجدید وضو و تطهیر بدن و لباس، طواف را تمام کند و اگر قبلًا بوده، به احتیاط واجب پس از تجدید وضو و تطهیر، آن را اتمام و سپس اعاده نماید. (۳) [۹۲] م- اگر در فرض سابق پیش از تمام شدن دور چهارم(۴)، حدث عارض شود احتیاط واجب(۵) آن است که تمام کند طواف را و اعاده کند، و این حکم در حدث اصغر است. (۶) [۹۳] م- اگر در اثناء طواف حدث اکبر مثل جنابت(۷) یا حیض عارض شود باید فوراً از مسجدالحرام بیرون رود، پس اگر پیش از تمامی دور چهارم(۸) بود پس از غسل طواف را اعاده کند. (۹)

۱- آیت الله خامنه‌ای: بعد از سه شوط و نیم.

۲- آیت الله تبریزی: بنابر احتیاط برای طواف و نماز آن یک غسل کند و برای هر یک از آن‌دو، یک وضو بگیرد.

آیت الله خویی: و اما کثیره غسل کند برای هر کدام و محتاج به وضو نیست، مگر این که محدث به حدث اصغر باشد، که در این صورت احوط ضم وضو است به غسل.

آیت الله سیستانی: اگر خون مستمر باشد که بیرون آمدن خون از پنبه منقطع نشود یک غسل کافی است، اگرچه احتیاط مستحب برای هر کدام یک غسل است و اگر چنین نباشد و به نحوی باشد که بتواند پس از طواف با غسلی دیگر نماز را انجام دهد در حالی که خون بیرون نزده باشد در این صورت اگر پس از غسل و انجام طواف، خون بیرون نیامده بود می‌تواند با همان غسل نماز را بخواند و اگر بیرون آمده بود به احتیاط واجب برای نماز دوباره غسل کند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر بعد از غسل برای نماز یومیه خون نبیند تجدید غسل لازم نیست و اگر خون ببیند برای هرکدام از طواف و نماز طواف یک غسل احتیاطاً به‌جا آورد و اگر فاصله بین غسل و طواف زیاد می‌شود، مثل این‌که در نزدیک مسجد الحرام نتواند غسل کند، احتیاطاً در موقع ورود به مسجدالحرام تیمم بدل از غسل هم بنماید.

آیت الله فاضل: احتیاط واجب آن است که مستحاضه کثیره علاوه بر اغسال یومیه، یک غسل برای طواف و نماز آن انجام دهد و برای طواف یک وضو و برای نماز طواف هم یک وضو بگیرد. و متوسطه بنابر احتیاط واجب یک غسل برای طواف و نماز طواف و برای هر کدام یک وضو بگیرد.

آیت الله مکارم: مستحاضه کثیره هنگامی که غسل‌های نماز خود را به موقع به‌جا آورد، غسل دیگری برای طواف بر او واجب نیست، تنها وضو بگیرد بنابر احتیاط.

۳- به مسأله ۵۴ مراجعه شود.

آیت الله مکارم: وظیفه او فقط اعاده است بعد از طهارت و احتیاط لازم نیست.

۴- آیت الله اراکی، آیت الله بهجت: اگر پیش از تمام شدن نصف طواف حدث عارض شود طواف را قطع کند، پس از تحصیل طهارت آن را اعاده کند.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: پس اگر به سه شوط و نیم نرسیده طواف او باطل است و باید بعد از وضو یا غسل یا بعد از رفع عذر طواف را از سر بگیرد. و اگر از سه شوط و نیم گذشته و به ۴ شوط نرسیده احتیاط به اتمام و اعاده طواف با نمازهای آن ترک نشود.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: اگر حدث پیش از رسیدن به نصف طواف باشد، در این صورت طواف باطل و لازم است پس از طهارت اعاده شود.(ص ۱۱۸)

آیت الله خامنه‌ای: اگر پیش از تمام شدن نصف دور چهارم حدث اصغر عارض شود واجب است که قطع کند طواف را و بعد از طهارت آن را اعاده کند و در صورتی که بعد از نصف دور چهارم و قبل از پایان این دور عارض شود باز هم باید طواف را قطع و بعد از طهارت اعاده کند لکن به نیت ما فی الذمّه.

آیت الله سیستانی: اگر قبل از تمام شدن شوط چهارم باشد، طوافش باطل است و باید پس از تحصیل طهارت آن را دوباره انجام دهد.(مناسک، مسأله ۲۸۵)

۵- آیت الله مکارم: وظیفه او فقط اعاده است و اتمام طواف سابق لازم نیست.

۶- نظری که از آیت الله سیستانی در این دو مسأله نقل شد اختصاص به حدث اصغر ندارد.

۷- نظر آیات عظام در دو مسأله قبل گذشت که فرقی بین حدث اصغر و جنابت نگذاشته‌اند.

۸- آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: احوط در هر دو صورت(قبل و بعد از شوط چهارم) این است که بعد از پاکی یک طواف کامل به نیّت اعم از تمام و اتمام به‌جا آورد.

آیت الله سیستانی: اگر زن در حال احرام حین انجام طواف حائض شود، پس از قبل از تمام شدن شوط چهارم باشد، طوافش باطل است پس اگر وقت وسعت داشته باشد باید صبر کند تا پاک شود و طواف و اعمال بعدی را انجام دهد و اگر وقت تنگ باشد می‌تواند بر عمره تمتع خود باقی بماند، و اعمال آن را به‌جز طواف و نماز آن انجام دهد، یعنی این‌که سعی و تقصیر نماید، و بعد از آن احرام حج ببندد، و پس از فارغ شدن از اعمال منی و بازگشتن به مکّه، قبل از این‌که طواف حج را انجام دهد طواف عمره و نماز آن را انجام دهد و احتیاط مستحب این است که به حج افراد عدول نماید و اگر بعد از تمام شدن شوط چهارم باشد، مقداری که انجام داده صحیح است و باقی آن را باید بعد از پاک شدن از حیض و انجام غسل به‌جا آورد، و اگر وقت تنگ باشد سعی و تقصیر را انجام دهد و برای حج محرم شود و پس از فارغ شدن از اعمال منا و بازگشتن به مکه، قبل از طواف حج، آنچه از طوافش باقی مانده است و نماز آن را انجام دهد.(مناسک، مسأله ۲۹۰ و ۲۹۱)

آیت الله فاضل: اگر در بین طواف حدث اکبر مثل جنابت یا حیض عارض شود باید فوراً از مسجدالحرام خارج شود و طبق تفصیلی که در حاشیه مسأله ۵۴۹ گذشت عمل شود.

۹- آیت الله خامنه‌ای: اگر پیش از اتمام نصف دور چهارم بود پس از غسل طواف را اعاده کند و اگر بعد از آن بود باز هم اعاده بعد از غسل لازم است لکن به نیت ما فی الذمّه.

ص: ۳۴

[۹۴] م- اگر عذر داشته باشد از وضو و غسل(۱)، واجب است تیمم کند بدل از وضو یا بدل از غسل. (۲) [۹۵] س- اگر کسی بعد از تقصیر در عمره تمتع متوجه شود که وضوی او باطل بوده یا وضو نداشته و با این حال طواف کرده و نماز طواف خوانده است، وظیفه او چیست؟

ج- طواف و نماز را اعاده کند و عمره او صحیح است. (۳) [۹۶] س- کسی که وظیفه او وضوی جبیره‌ای و تیمم است، اما از روی جهل، بدون تیمم، اعمال عمره را انجام داده است، وظیفه او چیست؟

ج- طواف و نماز آن، باید اعاده شود. (۴) سوم- طهارت بدن و لباس است از نجاست. (۵) [۹۷] م- احتیاط واجب(۶) آن است که از نجاساتی که در نماز عفو شده- مثل خون کمتر از درهم و جامه‌ای که با آن نتوان(۷) نماز خواند؛ مثل عرقچین و جوراب، حتی انگشتر(۸) نجس- اجتناب کند.

۱- آیت الله مکارم: اگر عذر داشته باشد و نتواند صبر کند تا عذر برطرف شود.

۲- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: در غسل غیر جنابت علاوه بر تیمم بدل از غسل در صورت تمکن باید وضو هم بگیرد وگرنه باید یک تیمم دیگر بجای وضو به‌جا آورد. و جنب متیمّم بنابر احتیاط مستحب نایب هم بگیرد.(آداب و احکام حج، مسأله ۴۷۶)

آیت الله تبریزی: در صورت معذور بودن از غسل و مأیوس شدن از توانایی بر غسل، واجب است با تیمم طواف کند، و احوط اولی این است که نایب نیز بگیرند.

آیت الله اراکی، آیت الله فاضل: و وقت طواف تنگ شود ....

۳- آیات عظام اراکی، بهجت، تبریزی: و بنابر احتیاط، بعد از آن سعی و تقصیر را نیز اعاده کند و تا تقصیر نکرده احکام مُحرم را مراعات کند.

و آیت الله بهجت اضافه می‌فرماید: و در صورتی که بطلان از جهت جهل به حکم نبوده، تقصیر قبلی کفاره ندارد.

آیت الله خویی: باید لباس دوخته را بیرون بیاورد و سعی و تقصیر را نیز اعاده کند و در فرض گذشت زمان تدارک، حجش باطل است.

آیت الله سیستانی: اگر قبل از گذشتن وقت یادش آمد باید آن را جبران کند و بعد از آن سعی و تقصیر را نیز اعاده کند و تا اعمال را انجام نداده است از محرّمات احرام اجتناب نماید و اگر بعد از گذشتن وقت تدارک متوجّه شود، در صورت سهو و نسیان، اعاده طواف کافی است و در صورت جهل حجش باطل است و به احتیاط واجب باید یک شتر قربانی بدهد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: در مفروض سؤال(که بعد از تقصیر و قبل از شروع اعمال حج فهمیده) باید پس از وضو، طواف و نماز و سعی و تقصیر را اعاده کند.

آیت الله مکارم: احتیاطاً سعی و تقصیر را نیز اعاده کند.

۴- به سؤال قبل مراجعه شود.

آیات عظام تبریزی، خویی، فاضل: سعی و تقصیر را هم باید اعاده کند.

آیت الله سیستانی: اگر وقت تدارک باقی است باید طواف و سعی و تقصیر را اعاده کند و اگر وقت تدارک گذشته است حجش محکوم به بطلان است مگر این‌که در کفایت وضو، به غیر رجوع کند، با رعایت الأعلم فالأعلم، اگر از موارد رجوع باشد.

۵- آیت الله مکارم: نمی‌تواند وارد مسجد شود.

۶- آیت الله خامنه‌ای: خونی که در نماز معفوّ است در طواف معفوّ است و در چیزهایی از قبیل جوراب و عرقچین و نیز دستمال و انگشتر طهارت شرط نیست.

آیت الله فاضل: ظاهر آن است که ....

آیت الله مکارم: طواف، در حالی که بدن یا لباس خونِ کمتر از درهم داشته باشد، جایز نیست.

۷- آیات عظام بهجت، تبریزی، خویی: طواف در جامه‌ای که با آن نتوان نماز خواند[یعنی ساتر نباشد؛ مانند مثال‌های مذکور در متن] اگر نجس باشد مانع ندارد. و همچنین بودن چیز نجس همراه انسان در طواف مانعی ندارد.

آیت الله سیستانی: همراه داشتن چیز متنجس در طواف مانع ندارد.

آیت الله مکارم: نجس بودن این لباس‌های کوچک ضرری ندارد ولی خون کمتر از درهم معاف نیست.

۸- آیت الله فاضل: در انگشتر و مانند آن که ثوب صدق نمی‌کند برای صحت طواف طهارت آنها شرط نیست همچنین همراه داشتن چیز متنجس در صورت جهل به مسأله مانعی ندارد.

ص: ۳۵

[۹۸] م- در خون قروح و جروح اگر تطهیر آن مشقت داشته باشد لازم نیست تطهیر کند. (۱) [۹۹] م- در خون قروح و جروح، تا آن اندازه‌ای که می‌شود تطهیر کرد و لباس را عوض کرد، احتیاط واجب آن است که تطهیر کند یا جامه را عوض کند.

[۱۰۰] م- احتیاط آن است که اگر می‌تواند تأخیر بیندازد طواف را تا بشود بی‌مشقت تطهیر کرد، تأخیر بیندازد به‌شرطی که وقت تنگ نشود.

[۱۰۱] م- اگر طواف کند و بعد از آن‌که از طواف فارغ شد علم پیدا کند به نجاست در حال طواف، اظهر آن است که طوافش صحیح است.

[۱۰۲] م- اگر شک داشته باشد که لباسش یا بدنش نجس است، می‌تواند با آن حال طواف کند و صحیح است؛ چه بداند که‌پیش از این پاک بوده یا نداند، لیکن اگر بداند که پیشتر نجس بوده و نداند که تطهیر شده است، نمی‌تواند با آن حال طواف کند بلکه باید تطهیر کند و طواف کند.

[۱۰۳] م- اگر در بین طواف نجاستی به بدن یا لباس او عارض شود، اظهر آن است که دست از طواف بردارد و جامه یا بدن را تطهیر کند و طواف را از همان‌جا تمام کند و طواف او صحیح است. (۲) [۱۰۴] م- اگر فراموش کند نجاست را و طواف کند، احتیاط(۳) واجب اعاده است، و همین‌طور است اگر در بین طواف یادش بیاید. (۴) چهارم- ختنه کردن است در حق مردان و این شرط در زن‌ها نیست، و احتیاط(۵) واجب آن است که درباره بچه‌های نابالغ

۱- آیت الله تبریزی: اگر تطهیر آن برای او حرجی نباشد احتیاط واجب این است که آن را تطهیر نماید.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: و احتیاط آن است که هم خودش با آن حال طواف کند و هم نایب بگیرد تا برای او طواف نماید.

آیت الله خامنه‌ای، آیت الله خویی: متعرض این فرع نشده‌اند.

۲- آیت الله اراکی: و احوط استیناف طواف است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: هرگاه نجس بودن بدن یا لباس خود را نمی‌دانسته و در اثنای طواف دانست یا آن‌که پیش از فراغت از طواف، بدن یا لباسش نجس شد، اگر جامه پاکی داشته باشد همان‌جا جامه نجس را کنده و با جامه پاک طواف خود را تمام نماید و چنانچه جامه پاک همراه نداشته باشد؛ اگر این حادثه بعد از تمام شدن شوط چهارم بوده، طواف را قطع نموده و پس از ازاله نجاست از بدن یا لباس باقیمانده طواف را به‌جا آورد. و چنانچه علم به نجاست یا حدوثش پیش از تمام شدن شوط چهارم باشد، باز هم طواف را قطع و نجاست را ازاله نموده و بنابر احتیاط یک طواف کامل به‌قصد اعم از تمام یا اتمام به‌جا آورد.

آیت الله خامنه‌ای: اگر بدون رها کردن طواف تطهیر ممکن نباشد باید دست از طواف بردارد و جامه یا بدن را تطهیر کند و فوراً برگردد و طواف را از همان‌جا تمام کند و طواف او صحیح است.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر در بین طواف لباس یا بدنش نجس شود یا بفهمد که از پیش نجس بوده و بدون رها کردن طواف، شستن آن ممکن نباشد، طواف را رها نماید، و اگر چهار دور طواف کرده، بعد از تطهیر بدن یا لباس بقیه طواف را تمام کند و اگر به سه دور و نیم نرسیده طواف او باطل است و باید بعد از تطهیر از سر بگیرد و اگر از سه دور و نیم گذشته و چهار دور را تمام نکرده احتیاط آن است که بعد از تطهیر از همان‌جا که رها کرده طواف را تمام کند و نماز طواف را بخواند و دوباره طواف و نماز آن را به‌جا آورد.

آیت الله مکارم: خواه قبل از تکمیل شوط چهارم باشد یا بعد از آن.

۳- آیت الله اراکی: و احوط آن است که پس از تطهیر بـدن یا لباس از همان‌جا اتمام کنـد و نماز بخواند و احتیاطاً اعاده کند طواف و نماز را.

آیت الله بهجت: صحّت طواف خالی از وجه نیست و در صورت تذکر در اثناء، تطهیر می‌کند و سپس اتمام می‌نماید.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: بنابر اظهر طوافش صحیح است.

آیت الله سیستانی: طوافش صحیح است.

آیت الله گلپایگانی: اقوی اعاده طواف است.

آیت الله مکارم: در فرض فراموشی اعاده ندارد.

۴- آیت الله فاضل: اگر نجس بودن بـدن یا لباس را فراموش کند و در بین طواف یا پس از آن یادش آمد طواف صـحیح است ولی مستحب است آن را اعاده کند. بلی اگر بعد از نماز طواف یادش آمد فقط نماز را اعاده کند.

۵- آیت الله سیستانی: اگر ممیّز باشد ختنه معتبر است و اگر نباشد احتیاط مستحب است.

آیت الله گلپایگانی: واجب است.(آداب و احکام حج، مسأله ۴۸۵)

آیت الله خامنه‌ای: و در این حکم فرقی بین بالغ و غیر بالغ نیست.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: احوط بلکه اظهر این است که بچه ممیز که خوب و بد را تشخیص می‌دهد، اگر شخصاً محرم شود باید ختنه کرده باشد، و اما اگر بچه ممیز نباشد، اعتبار ختان در او ظاهر نیست، اگرچه اعتبارش احوط است.

ص: ۳۶

مراعات شود.

پنجم- ستر عورت(۱) است، پس اگر بدون ساتر عورت طواف کند باطل است(۲)، و معتبر است در آن اباحه(۳)، پس با ساتر غصبی طواف صحیح نیست بلکه با لباس غصبی غیر ساتر نیز بنابر احتیاط(۴) واجب، و احتیاط آن است که مراعات شرایط لباس نمازگزار را بنمایند. (۵) [۱۰۵] م- احتیاط واجب آن است که مراعات موالات عرفیه را در طواف بکند(۶)، یعنی در بین دورهای طواف آن‌قدر طول ندهد که از صورت یک طواف خارج شود.

قسم دوم- چیزهایی است که گفته‌اند داخل در حقیقت طواف است، اگرچه بعضی از آنها نیز شرط است از برای طواف، لکن در عمل فرقی نمی‌کند، و آن هفت چیز است:

اول- آن‌که ابتداء کند به حجرالاسود.

دوم- ختم نمودن هر دوری است به حجرالاسود و این حاصل می‌شود به این‌که بدون توقف، هفت دور را ختم کند و در دور هفتم، به همان جا که شروع کرده ختم(۷) شود، و لازم نیست در هر دوری بایستد و باز شروع کند، و کارهای جهال را نباید بکنند.

[۱۰۶] س- کسی که اشتباهاً طواف را از رکن یمانی شروع و به همان‌جا ختم کرده و نماز طواف را خوانده و پس از آن متوجه شده حکمش چیست؟ و چنانچه در اثنای طواف متوجه شد و طوافش را به حجر الاسود ختم کرد، مقدارِ زیادی، مُضر به طوافش می‌باشد یا خیر؟

ج- طواف و نماز را باید اعاده کند و فرقی بین دو صورت نیست. (۸) سوم- آن‌که در طواف کردن، خانه کعبه در طرف چپ طواف‌کننده واقع شود.

[۱۰۷] م- لازم نیست در تمامِ حالاتِ طواف، خانه را حقیقتاً به‌شانه چپ قرار دهد، بلکه اگر در موقع دور زدن به حِجر اسماعیل (ع) خانه از طرف چپ قدری خارج شود مانع ندارد، حتّی اگر خانه متمایل به پشت شود، لیکن دور زدن

۱- آیات عظام خویی، تبریزی، سیستانی: بنابر احتیاط واجب ستر عورت معتبر است.

آیت الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط واجب ستر عورت در طواف شرط است.

آیت الله بهجت: بنابر احتیاط بلکه اقوی.(مناسک، ص ۱۰۸، شرط پنجم)

۲- آیت الله مکارم: حتی اگر فقط ستر عورت کند و برهنه و عریان بر او صدق کند طوافش باطل است.

۳- آیت الله فاضل، آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب.

آیت الله بهجت: طواف در لباس غصبی جایز نیست و در صحت آن تأمّل و احتیاط است خصوصاً در ساتر.(مستفاد از وسیله، ص ۱۷۹ در نماز)

۴- آیت الله فاضل، آیت الله سیستانی: این احتیاط واجب نیست.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: اگر جامه احرام، کفش و یا لباس‌های دیگر شخص طواف‌کننده غصبی باشد طواف باطل است.

آیت الله نوری: بلکه با لباس غصبی غیر ساتر نیز صحیح نیست.

۵- آیت الله نوری: از قبیل نبودن از اجزاء میته و از اجزاء حیوان غیر مأکول اللّحم و از حریر نبودن و طلاباف نبودن را بنمایند.

۶- آیات عظام سیستانی، خویی، تبریزی: مراعات موالات لازم است.

آیت الله بهجت: مراعات موالات عرفیه در غیر موارد عذر حاصل بعد از شوط چهارم لازم است.(مناسک شیخ، ص ۴۴)

آیت الله مکارم: در طواف واجب موالات لازم است، و در مستحب شرط نیست.

آیت الله خامنه‌ای: احتیاط واجب آن است که در میان اجزاء طواف، موالات عرفیه را رعایت کند، مگر در مورد قطع طواف پس از گذشتن از نیمه آن به خاطر نماز و امثال آن.

۷- آیت الله بهجت: و این از حیث مطاف کافی است، و از حیث طائف در ابتدا کافی است محاذات معظم بدن شخص، و تمام بدن محاذات آن احوط است، و همچنین در ختم محاذات معظم بدن یا تمام بدن با بعضی از حجر با رعایت وصول به موضع ابتدا موافق احتیاط است.(مناسک شیخ، ص ۳۹)

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: و در شوط آخر احتیاطاً قدری از حجر بگذرد و زیادی را مقدمه علمیّه محسوب دارد.

آیت الله خامنه‌ای: و مانعی ندارد که مقداری هم اضافه کند از باب احتیاط تا یقین کند که از حجر الاسود شروع کرده و به نقطه ابتدا ختم نموده است.

آیت الله اراکی: آنچه نسبت به شروع از حجرالاسود بیان شد در پایان آن‌هم جاری است، و در این‌جا طواف‌کننده برای تحصیل علم به اتمام دور باید نیّت کند که انتهای هر دوری همان‌جایی باشد که شروع کرده، و در دور آخر قدری زیادتر برود، تا علم به اتمام هفت دور حاصل شود.

۸- آیت الله بهجت: اگر کمبود طواف؛ یعنی از رکن یمانی تا حجرالاسود را جبران کند، طوافش صحیح است.

آیت الله خامنه‌ای، آیت الله مکارم: اعاده در صورت دوم مبنی بر احتیاط است.

آیت الله سیستانی: در فرض اول باطل و در فرض دوم صحیح است.

ص: ۳۷

به‌نحو متعارف باشد اشکال ندارد. (۱) [۱۰۸] م- اگر در موقع رسیدن به گوشه‌های خانه، شانه از محاذات کعبه خارج شود هیچ اشکالی ندارد، اگر به‌طور متعارف دور زند، حتی اگر خانه متمایل به پشت شود. (۲) چهارم- داخل کردن حجر اسماعیل (ع) است در طواف، و حجر اسماعیل محلی است که متصل به خانه کعبه است، و باید طواف‌کننده دور حجر اسماعیل نیز بگردد.

[۱۰۹] م- اگر در بعضی از دورها، حجر اسماعیل را داخل در دور زدن نکرد، احتیاط(۳) واجب آن است که آن دور را از سر بگیرد و اعاده کند طواف را، اگرچه ظاهر آن است که اعاده طواف لازم نیست.

پنجم- بودن طواف است(۴) بین خانه کعبه و مقام حضرت ابراهیم (ع) از همه اطراف.

[۱۱۰] م- مراد از این‌که طواف بین کعبه و مقام باشدآن است که ملاحظه شود مسافتی را که میان خانه و مقام ابراهیم (ع) است و در همه اطراف خانه کعبه طواف کننده ازآن مقدار دورتر نباشد از خانه کعبه (و مابین مقام و خانه چنانچه گفته‌اند تقریباً بیست و شش ذراع و نصف است) (۵) پس در همه اطراف باید همین‌قدر بیشتر دور نباشد(۶).

۱- آیات عظام اراکی، خویی، تبریزی: خانه خدا در جمیع احوالِ طواف، باید در طرف چپ قرار گیرد. پس اگر مقداری این چنین نبود، آن مقدار، از طواف شمرده نمی‌شود.

آیت الله تبریزی در ادامه می‌فرمایند: و میزان در قرار دادن کعبه در طرف چپ، صدق عرفی است و بهتر این است که دقت شود به‌خصوص در دو دهانه حجر اسماعیل و در نبش‌های خانه خدا که در این جاها باید مواظب بود که به چپ یا راست منحرف نگردد.

آیت الله سیستانی: خانه باید در همه حالات طواف در طرف چپ باشد، پس اگر رو به آن کند برای بوسیدن و مانند آن یا فشار جمعیت او را ناچار به پشت کردن یا رو کردن به آن کند، آن مقدار از طواف شمرده نمی‌شود ولی معیار صدق عرفی است و لازم نیست در دو دهانه حجر اسماعیل و در نبش‌های خانه، بدن را منحرف سازد.

آیت الله مکارم: بهتر است به‌جای این‌گونه کارهای غیر متعارف، مانند همه مسلمین طواف کند و حضور قلب داشته باشد و با خداوند راز و نیاز کند.

۲- نظریه آیات عظام در این مسأله، در مسأله قبل گذشت.

۳- آیات عظام اراکی، صافی، گلپایگانی: باید آن دور را اعاده نماید و احوط اعاده کل طواف است بعد از اتمام آن.

آیت الله بهجت: باید آن دور اعاده شود در صورتی که در ابتدای طواف، نیّت طواف بر بیت محض نکرده باشد والّا اعاده اصل طواف موافق احتیاط است؛ اگرچه عملًا در یک شوط اختصار نماید.

آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: باید آن دور اعاده شود.

آیت الله خامنه‌ای: واجب است که آن دور را از سر بگیرد و اگر بدون اعاده این دور به طواف ادامه داد طواف او باطل است و واجب است آن را از سر بگیرد.

آیت الله فاضل: اظهر این است که آن شوط را اعاده نماید.

آیت الله مکارم: فقط آن دور باطل می‌شود و چون برگشتن غالباً مشکل است می‌تواند همراه جمعیّت برود و نزد حجرالاسود نیّت کند و ادامه بدهد.

آیت الله نوری: آن مقدار از شوط را که حجر اسماعیل را داخل در دور زدن نکرده است اعاده کند، چنان‌که اگر کسی از روی

دیوار حجر اسماعیل رفته باشد باید شوط را اعاده نماید.

۴- آیت الله مکارم: رعایت این شرط لازم نیست ولی بهتر است.

آیت الله نوری: اقوی این است که در طواف همین قدر که« طواف دور خانه خدا» صدق کند کافی است و مراعات این‌که طواف بین خانه خدا و مقام ابراهیم است لازم نیست و مستحب است.(مناسک، مسأله ۱۷۲)

آیت الله خویی: به حاشیه مسأله بعد مراجعه شود.

۵- آیت الله بهجت: از خانه تا سنگ مخصوص است نه بناء، و موضع معروف به شاذروان داخل بیت است از جمیع جوانب علی الاحوط.(مناسک شیخ، ص ۴۱)

۶- آیت الله خویی: ولکن ظاهر این است که طواف در دورتر از این مسافت بیست و شش ذراع و نیم نیز کافی باشد، خصوصاً برای کسانی که در این مسافت نتوانند طواف کنند یا طواف در آن بر آنها مشقت داشته باشد و مراعات احتیاط با قدرت و تمکن بهتر است، و از این مسأله حکم چهار مسأله بعد هم معلوم می‌شود.(مناسک، مسأله ۳۰۶)

آیت الله تبریزی: در صورت امکان بنابر احتیاط طواف باید در محدوده فاصله بین کعبه و مقام ابراهیم باشد ولی در موارد ازدحام طواف در خارج این محدوده هم کافی است.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: تا جایی که جمعیت طواف‌کننده متّصل به یکدیگر مشغول طوافند، طواف در آن حدّ صحیح و مجزی است، و مع ذلک اولی رعایت حدّ است با امکان،[و از اینجا حکم پنج مسأله بعد روشن می‌شود].(آراء المراجع، ص ۳۲۰)

آیت الله سیستانی: ولی بعید نیست که در بیش از مقدار ذکر شده هم- هر چند که کراهت دارد- طواف جایز باشد، خصوصاً برای کسی که در فاصله ذکر شده توانایی طواف را ندارد یا موجب حرج و مشقت زیاد برای او می‌شود، و در صورت توانایی رعایت احتیاط اولی است و از اینجا حکم مسائل بعد نیز روشن می‌شود.(مناسک، مسأله ۳۰۳).

آیت الله خامنه‌ای: اقوی عدم وجوب است، و برای مطاف حدی وجود ندارد و تا هر جای مسجدالحرام که طواف در آن طواف کعبه صدق کند طواف مجزی است، بلی مستحب است که اگر اضطرار و ازدحام نباشد فیما بین کعبه و مقام ابراهیم انجام دهد. و از این مسأله حکم مسائل بعد نیز روشن می‌شود.

آیت الله بهجت: لکن ظاهر این است که طواف در دورتر ازاین مسافت- بیست و شش ذراع و نیم نیز کافی باشد برای کسانی‌که در این مسافت نتوانند طواف کنند یا طواف در آن بر آنها مشقت داشته باشد و مراعات احتیاط با قدرت و تمکن متعیّن است و با تحری اوقات خلوت نسبی و عدم تمکن از طواف در حد لازم، اقرب جواز طواف از اقرب به حد است با رعایت اختلاف اطراف در مانع.(مناسک، مسأله ۳۰۶) و از اینجا حکم چهار مسأله بعدی معلوم می‌شود.

آیت الله مکارم: رعایت این امر خوب است ولی لازم نیست. و در همین جا حکم ۵ مسأله بعد روشن می‌شود.

ص: ۳۸

[۱۱۱] م- اگر شخص از پشت مقام ابراهیم طواف کند که مقام ابراهیم هم داخل در طوافش شود طوافش باطل است و باید اعاده کند(۱).

[۱۱۲] م- اگر بعضی از دورها را از پشت مقام طواف کند باید آن دور را با اعاده همان جزء تمام کند(۲) و احوط آن است که طواف را هم اعاده کند اگرچه ظاهراً اعاده لازم نباشد، بلکه بعید نیست کفایت اعاده همان جزء.

[۱۱۳] م- در صورت امکان(۳) ولو در وقت خلوت باید طواف در حد بین مقام ابراهیم و خانه که مسافت بیست و شش ذراع و نیم است باشد(۴) و دورتر از آن حد، کفایت نمی‌کند و در صورت عدم امکان ولو در وقت خلوت، طواف در خارج حد مزبور مانع ندارد با مراعات الأقرب فالأقرب. (۵) ششم- خروج طواف‌کننده است از خانه و آنچه از آن محسوب است.

[۱۱۴] م- در اطراف دیوار خانه یک پیش آمدگی است که آن را «شاذروان» گویند، و آن جزء خانه کعبه است، و طواف کننده باید آن را هم داخل قرار دهد.

[۱۱۵] م- اگر کسی در بعضی از احوال به‌واسطه کثرت جمعیت یا غیرآن بالای شاذروان برود و دور بزند آن مقدار که

۱- آیت الله خامنه‌ای: صحیح است و باطل نیست و مانند این حکم است مسأله ۵۹۴ و ۵۹۵ و ۵۹۶.

آیت الله خویی، آیت الله مکارم: صحیح است و باطل نیست و مانند همین حکم است مسأله ۵۹۴ و ۵۹۵.

آیت الله تبریزی: اگر ازدحام بوده و طواف در فاصله بین کعبه و مقام ابراهیم میسور نبود، طوافی که انجام داده صحیح است و اعاده ندارد، و از اینجا حکم سه مسأله بعد هم معلوم می‌شود.

آیت الله غروی: مگر با ضیق و حرجی بودن طواف از پیش مقام.

۲- آیت الله مکارم: مانند مسأله سابق است.

۳- آیت الله فاضل: ولی چنانچه ضرورت عرفی اقتضا کند انجام طواف در خارج حد با رعایت الأقرب فالأقرب مانعی ندارد و صحیح است و صبر کردن و تأخیر انداختن لازم نیست.

آیت الله نوری: به حاشیه شرط پنجم طواف مراجعه شود.

۴- آیت الله مکارم: سابقاً گفتیم رعایت این مقدار لازم نیست.

۵- آیت الله فاضل: ولی چنانچه ضرورت عرفی اقتضا کند، طواف در خارج از محدوده، با رعایت الأقرب فالأقرب صحیح است.

آیت الله مکارم: رعایت این شرط لازم نیست ولی بهتر است.

آیت الله نوری: اقوی این است که در طواف، همین قدر که« طواف دور خانه خدا» صدق کند کافی است و مراعات این‌که طواف بین خانه خدا و مقام ابراهیم است لازم نیست و مستحب است.

آیت الله بهجت: از خانه تا سنگِ مخصوص است نه بنا، و موضع معروف به« شاذروان» داخل بیت است از جمیع جوانب علی‌الاحوط.

آیت الله بهجت: لیکن ظاهر این است که طواف در دورتر از این مسافت- بیست و شش ذراع و نیم- نیز کافی باشد برای کسانی که در این مسافت نتوانند طواف کنند یا طواف در آن بر آنها مشقت داشته باشد و مراعات احتیاط با قدرت و تمکن متعیّن است و با تحری اوقات خلوت نسبی و عدم تمکن از طواف در حد لازم، اقرب جواز طواف از اقرب به حد است با رعایت اختلاف اطراف در مانع.

آیت الله تبریزی: در صورت امکان بنابر احتیاط طواف باید در محدوده فاصله بین کعبه و مقام ابراهیم باشد ولی در موارد ازدحام طواف در خارج این محدوده هم کافی است.
آیت الله خامنه‌ای: اقوی عدم وجوب است، و برای مطاف حدی وجود ندارد و تا هر جای مسجدالحرام که طواف در آن طواف کعبه صدق کند، طواف مجزی است، بلی مستحب است که اگر اضطرار و ازدحام نباشد فیمابین کعبه و مقام ابراهیم انجام دهد و از این مسأله حکم مسائل بعد نیز روشن می‌شود.
آیت الله خویی: و لیکن ظاهر این است که طواف در دورتر از این مسافت بیست و شش ذراع و نیم نیز کافی باشد؛ خصوصاً برای کسانی که در این مسافت نتوانند طواف کنند یا طواف در آن بر آنها مشقت داشته باشد و مراعات احتیاط با قدرت و تمکن بهتر است و از این مسأله حکم چهار مسأله بعد هم معلوم می‌شود.
آیت الله سیستانی: ولی بعید نیست که در بیش از مقدار ذکر شده هم- هر چند که کراهت دارد- طواف جایز باشد؛ خصوصاً برای کسی که در فاصله ذکر شده توانایی طواف را ندارد یا موجب حرج و مشقت زیاد برای او می‌شود و در صورت توانایی رعایت احتیاط اولی است و از این‌جا حکم مسائل بعد نیز روشن می‌شود.
آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: تا جایی که جمعیّت طواف کننده متّصل به یکدیگر مشغول طوافند، طواف در آن حدّ صحیح و مجزی است و مع ذلک اولی رعایت حدّ است با امکان[و از این‌جا حکم چهار مسأله بعد روشن می‌شود].
آیت الله مکارم: رعایت این امر خوب است ولی لازم نیست و در همین‌جا حکم چهار مسأله بعد روشن می‌شود.

ص: ۳۹

دور زده باطل است(۱)، و باید اعاده کند.

[۱۱۶] م- دست به دیوار خانه کعبه گذاشتن، در آن‌جایی که شاذروان است جایز است(۲) و به طواف ضرر نمی‌رساند گرچه احتیاط مستحب(۳) در ترک آن است.

[۱۱۷] م- در حال طواف، دست گذاشتن روی دیوار حجر اسماعیل (ع) جایز است(۴) و به‌طواف ضرر نمی‌رساند، گرچه احتیاط مستحب(۵) در ترک است.

هفتم- آن‌که هفت شوط یعنی هفت دفعه دور بزند نه کمتر و نه زیادتر.

[۱۱۸] م- اگر سهواً زیاد کند بر هفت دور، پس اگر کمتر از یک دور است قطع کند آن را و طوافش صحیح است و اگر یک دور یا زیادتر است، احوط(۶) آن است که هفت دور دیگر را تمام کند به‌قصد قربت، بدون تعیین مستحب یا واجب(۷) و دو رکعت نماز قبل از سعی و دو رکعت بعد از سعی بخواند و دو رکعت اول را برای فریضه قرار دهد بدون آن‌که تعیین کند برای طواف اول یا طواف دوم است. (۸) [۱۱۹] م- جایز است قطع طواف نافله را بدون عذر و اقوی کراهت قطع طواف واجب است(۹) بدون عذر و به‌مجرد خواهش نفس، و احوط(۱۰) قطع نکردن آن است؛ به این معنی که قطع نکند به‌طوری که ترک بقیه را کند تا موالات عرفیه به‌هم بخورد.

[۱۲۰] م- گمان در عدد دورها اعتبار ندارد(۱۱) و حکم شک را دارد.

[۱۲۱] م- اگر مشغول سعی بین صفا و مروه شد و یادش آمد که طواف به‌جا نیاورده، باید رها کند و طواف کند و پس از آن سعی را اعاده کند. (۱۲)

۱- آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: و احتیاط این است که آن مقدار را تدارک نموده و طواف خود را تمام، سپس طواف را اعاده نماید.

آیت الله مکارم: امروز شاذروان طوری ساخته شده که عملًا طواف روی آن ممکن نیست.

آیت الله صافی: حکم راه رفتن روی دیوار حجر را دارد که حکم آن گذشت.

۲- آیت الله بهجت: احوط آن است که در اثنای طواف دست خود را دراز نکند از طرف شاذروان به دیوار خانه به‌جهت استلام ارکان یا غیر آن و همچنین دست بر روی دیوار حجر نگذارد.

۳- آیات عظام اراکی، صافی، فاضل، گلپایگانی، نوری: بنابر احتیاط واجب جایز نیست و باید همان قسمت را اعاده کند.

۴- آیت الله اراکی، آیت الله فاضل: بنابر احتیاط واجب جایز نیست و باید همان قسمت را اعاده کند.

آیت الله بهجت: به ذیل مسأله قبل مراجعه شود.

آیت الله نوری: جایز نیست و باید همان قسمت را اعاده نماید.

۵- نظر آیات عظام غیر از آیت‌الله خویی، آیت الله سیستانی، آیت‌الله تبریزی و آیت‌الله مکارم که موافق متن هستند، در این مسأله مثل مسأله قبل است.

۶- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: این احتیاط مستحب است.

۷- از اینجا تا آخر مسأله در مناسک آیت الله خویی مذکور نیست.

۸- آیت الله بهجت: احتیاط در این است که دو رکعت فریضه قبل از سعی بجای آورد و دو رکعت نافله را می‌تواند بعد از سعی

به‌جای آورد.

آیت الله سیستانی: اگر از روی اشتباه چیزی بر شوطهای طواف خود بیافزاید، پس اگر بعد از رسیدن به رکن عراقی یادش آمد، مقدار افزوده را تا یک طواف کامل به اتمام برساند و احتیاط واجب این است که طواف دوم را در این هنگام به‌قصد قربت بدون این‌که واجب یا مستحب بودن آن را قصد کند به اتمام برساند، و پس از آن چهار رکعت نماز بخواند و احتیاط مستحب این است که بین آن‌ها فاصله‌ای بیندازد؛ به این معنا که دو رکعت قبل از سعی جهت طواف واجب به‌جا آورد و دو رکعت پس از سعی جهت طواف مستحبی به‌جا آورد. و همچنین است بنابر احتیاط واجب اگر پیش از رسیدن به رکن عراقی یادش بیاید.

آیت الله فاضل: و احتیاط مستحب آن است که دو رکعت نماز بعد از سعی برای غیر فریضه انجام دهد.

۹- آیت الله بهجت: احوط عدم قطع طواف واجب است؛ یعنی ترک بقیّه آن، به‌نحوی که موالات عرفیه فوت شود بدون عذر و به‌مجرّد خواهش نفس.

آیت الله خویی: قطع طواف و سعی جایز نیست.

آیت الله سیستانی: قطع طواف واجب برای کاری ضروری بلکه بنابر اظهر قطع آن مطلقاً گرچه برای کاری یا ضرورتی نباشد جایز است.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: طواف واجب را نباید بدون عذر قطع کند.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب قطع نکند.

۱۰- آیت الله خامنه‌ای: قطع طواف مانع ندارد اگرچه احتیاط مستحب قطع نکردن طواف واجب است به نحوی که موالات عرفیه به‌هم بخورد.

آیت الله فاضل: احتیاط مستحب آن است که قطع نکند، ولی چنانچه به هر جهت قطع کرد و از نو یک طواف کامل انجام داد، مجزی و صحیح است، هر چند موالات به‌هم نخورده، و فرقی نیست که دور دوم را مثلًا رها کند یا غیر آن را.

۱۱- آیت الله بهجت: حکم آن مانند حکم ظنّ در نماز است.

۱۲- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر قبل از شوط چهارم سعی یادش بیاید که طواف به‌جا نیاورده، سعی را رها کند و طواف را به‌جا آورد و سپس سعی را انجام دهد و اگر بعد از اتمام شوط چهارم بوده، آن را قطع کند و بعد از انجام طواف، سعی را اتمام و به احتیاط واجب آن را اعاده نماید.

ص: ۴۰

[۱۲۲] م- اگر در حال سعی یادش آمد که طواف را ناقص به‌جا آورده، باید برگردد و طواف را از همان‌جا که ناقص کرده تکمیل کند و برگردد تتمه سعی را به‌جا آورد و طواف و سعیش صحیح است. (۱) لیکن احتیاط(۲) آن است که اگر کمتر از چهار دور به‌جا آورده طواف را تمام کند و اعاده نماید و همچنین اگر سعی را کمتر از چهار بار انجام داده تمام کند و اعاده کند. (۳) [۱۲۳] س- آیا بعض شوطهای طواف و سعی، برای کسانی که قادر نباشند خودشان انجام دهند، قابل نیابت است یا نه؟

ج- بلی، قابل است. (۴) [۱۲۴] س- محرم وارد مکه شد، آیا می‌تواند قبل از اعمال عمره تمتع یا قبل از اعمال عمره مفرده و همچنین پس از محرم شدن به احرام حج تمتع و قبل از رفتن به عرفات، طواف مستحبی به‌جا آورد یا خیر؟ و اگر به‌جا آورد، به عمره و حج او ضرر می‌زند یا نه؟

ج- احوط ترک طواف(۵) مستحبی است در فرض سؤال، ولی به عمره و حج ضرر نمی‌زند.

[۱۲۵] س- اگر حاجی از منی برگشته و هنوز طواف واجب را به‌جانیاورده است، آیا می‌تواند طواف مستحبی به‌جا آورد یا نه؟

ج- احوط آن است که تا اعمال واجب را انجام نداده، طواف مستحبی نکند. (۶)

۱- آیت الله بهجت: احتیاط در اتمام و سپس اعاده سعی است.

آیت الله سیستانی: اگر قبل از فوت موالات متذکر شود یا بعد از آن باشد ولی سه شوط یا کمتر باقی مانده باشد اتمام طواف کافی است ولی اگر بیش از آن باشد به احتیاط واجب طواف را پس از اتمام اعاده کند و نسبت به سعی اتمام کافی است گرچه احتیاط مستحب اعاده آن است پس از اتمام.

۲- آیات عظام اراکی، فاضل، مکارم: این احتیاط ترک نشود.

آیت الله تبریزی: این احتیاط در اتمام و اعاده طواف ترک نشود و همچنین است نسبت به سعی. ولی اگر سعی فراموش شده یک شوط باشد، اعاده لازم نیست و اتمام کافی است.

۳- آیات عظام نظریه‌شان را در مسأله قطع طواف سهواً در ذیل مسأله ۶۰۸ و ۶۰۹ مناسک محشی مفصلًا ذکر فرموده‌اند؛ مراجعه شود.

۴- آیت الله اراکی: باید آنها را به دوش بگیرند طوری که پاهایشان به زمین کشیده شود و در صورت عدم امکان، آنها را بدوش بگیرند و اگر این هم ممکن نیست، قابل نیابت است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اگر کسی از اتیان طواف یا سعی یا رمیِ کامل عاجز باشد ولی به انجام مقداری از آن قادر باشد بایستی برای تمام عمل نایب بگیرد.

آیت الله سیستانی: اگر از ابتدا بداند که نمی‌تواند طواف را تمام کند باید برای همه آن نایب بگیرد و همچنین اگر قبل از اتمام شوط چهارم عاجز شود، ولی اگر بعد از آن باشد می‌تواند برای باقیمانده نایب بگیرد، ولی در سعی اگر از یک شوط هم عاجز باشد باید برای همه آن نایب بگیرد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: بعید نیست طواف حکم نماز را داشته باشد و تبعیض در اشواط آن در نیابت محتاج دلیل است، پس باید در همه طواف، نیابت کند.(آراء المراجع، ص ۲۴۹)

آیت الله فاضل: اگر از ابتدا از انجام طواف مأیوس باشد و امکان طواف دادن او نباشد، باید برای همه آن نایب بگیرد و اگر بعد از دور چهارم از انجام بقیّه آن عاجز شده است می‌تواند برای بقیّه نایب بگیرد و در این فرض خودش نماز طواف را بخواند و احتیاطاً

نایب نیز نماز بخواند و اگر کمتر از چهار دور به‌جا آورده نیابت در بقیّه صحیح نیست.

آیت الله مکارم: در صورتی که بشود در باقیمانـده، آنها را طواف داد بایـد چنین کنند، و در غیر این صورت برای تمام طواف نایب بگیرند.

۵- آیت الله بهجت: اشکالی ندارد.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: احوط این است شخصـی که احرام حج تمتع بسـته، پس از احرام و پیش از رفتن به عرفات، طواف مستحبی ننماید و چنانچه طواف نمود، بنابر احتیاط بعد از طواف تلبیه را تجدید کند.

آیت الله سیسـتانی: طواف مسـتحبی قبـل از طواف عمره و حـج اشـکال نـدارد ولی پس از احرام و قبل از رفتن به عرفات، به احتیاط واجب نباید طواف مستحبی کند و اگر کرد به احتیاط مستحب تلبیه بگوید.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اقوی جواز و احوط ترک آن است.

[در عمره تمتع و عمره مفرده، نظریه آیـات عظـام نـامبرده در مناسک، مطابق متن است ولیکن در آراء المراجع، ص **۳۲۳** در جواب اسـتفتاء آیت الله خـویی چنین فرموده‌انـد: طواف مسـتحبی در اثنـای عمره تمتع و عمره مفرده جـایز است. و در ادامه از آقـای لطفی چنین نقل شـده: به نظر آیت الله العظمی خویی، احوط ترک طواف مسـتحبی است در اثنای عمره تمتع و عمره مفرده قبل از تقصـیر، ولی در عمره مفرده بعد از تقصیر و قبل از طواف نساء مانعی ندارد.]

۶- مراجعه شود به سؤال ۸۳.

ص: ۴۱

نماز طواف

[۱۲۶] م- واجب است بعد از تمام شدن طواف عمره دو رکعت نماز بخواند مثل نماز صبح.

[۱۲۷] م- شک در رکعات نماز طواف موجب بطلان نماز است(۱) و باید اعاده کند و بعید نیست اعتبار ظنّ در(۲) رکعات و در ظن در افعال(۳) احتیاط کند. و در احکام، این نماز با نماز یومیه مساوی است.

[۱۲۸] م- واجب است که این نماز(۴) نزد مقام ابراهیم واقع شود. و احتیاط(۵) واجب آن است که پشت مقام به‌جا آورد که سنگی که مقام است بین او و خانه کعبه واقع شود، و بهتر آن است که هر چه ممکن باشد نزدیکتر بایستد، لکن نه بطوری که مزاحمت با سایرین کند.

[۱۲۹] م- اگر نماز طواف را فراموش کند و در بین سعی میان صفا و مروه یادش بیاید، از همان‌جا سعی را رها کند و برگردد، دو رکعت نماز را بخواند، بعد از آن، سعی را از همان‌جا(۶) تمام کند.

[۱۳۰] س- آیا محمول نجسی(۷) که در طواف معفو نیست، در نماز طواف مثل نمازهای یومیه معفو است یا نه؟

ج- در نماز طواف حکم نمازهای یومیه را دارد. (۸) [۱۳۱] س- بین طواف و نماز آن، اگر نماز مستحبی یا عبادت مستحبی دیگر به‌جا آورد، اشکال دارد یا نه؟

ج- احتیاط در ترک آن و مبادرت به نماز طواف است. (۹) [۱۳۲] س- زنی مُحرم به احرام عمره تمتع شده و پس از ورود به مکه و انجام طواف، قبل از این‌که نماز طواف بخواند حایض گردیده، چه وظیفه‌ای دارد؟

ج- اگر وقت وسعت دارد صبر کند تا پاک شود و نماز را بخواند و بقیه اعمال را انجام دهد و چنانچه وقت تنگ باشد سعی و تقصیر عمره تمتع را انجام دهد و مُحرم شود به حج تمتع و بعد از طواف حج یا قبل از آن،(۱۰) نماز را بخواند و سپس بقیه اعمال را انجام دهد. (۱۱) [۱۳۳] م- اگر شخصی نتوانست قرائت یا ذکرهای واجب را یاد بگیرد باید نماز را به هر ترتیبی که می‌تواند خودش

۱- آیت الله بهجت: بعد از استقرار آن به تروّی علی الاحوط، و اظهر اعتبار ظنّ در رکعات است مثل ظنّ در افعال؛ چه ظنّ به وجود باشد یا عدم به مصحّح باشد یا مبطل به رکن باشد یا غیر آن، در محل شک و یا نسیان باشد یا خارج از محل. پس لوازم آن از تدارک یا بطلان یا عدم تدارک را مترتّب می‌کند، اگر چه احتیاط در اعاده است فی الجمله، در صورت تعلّق ظنّ به فعل که تدارک نمی‌کند مگر در موردی که انجام دادن آن مبطل نباشد یقیناً.

۲- آیت الله مکارم: احتیاط واجب اعاده بعد از اتمام است.

۳- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: ظن در افعال حکم شک را دارد.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله فاضل: ظن در افعال معتبر است.

۴- آیت الله گلپایگانی: بنابر احتیاط واجب نزد مقام واقع شود.(مناسک، مسأله ۱۱۰)

۵- آیت الله تبریزی: احوط بلکه اظهر آن است ....

آیت الله سیستانی، آیت الله فاضل: اظهر آن است ....

آیت الله خویی: بلکه مبادرت واجب است.

آیت الله مکارم: واجب است نماز طواف را در صورت امکان پشت مقام ابراهیم به‌جا آورد.

آیت الله خامنه‌ای: واجب است این نماز پشت مقام نزدیک به آن خوانده شود به شرط این‌که مزاحمت برای دیگران نباشد.

۶- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: در صورت تجاوز از نصف، بقیه سعی را و در کمتر از نصف، همه آن را مجدداً به‌جا آورد.

۷- آیت الله فاضل: و متنجّسی.

۸- آیت الله اراکی، آیت الله فاضل: هرگاه متنجّسی باشد که نمی‌تواند با آن ستر عورت کند معفو است. و اگر می‌تواند با آن ستر عورت کند و یا اعیان نجسه باشد محل اشکال است.

آیت الله فاضل: و به احتیاط واجب اجتناب کند.

آیت الله خویی، آیت الله سیستانی: محمول متنجّس در طواف نیز اشکال ندارد.

آیت الله مکارم: لباس‌هایی که به تنهایی ستر عورت نمی‌کند، در طواف و نماز آن اشکالی ندارد و نیز محمول نجس و متنجّس.

۹- آیت الله بهجت: اشکال ندارد اگر مخلّ به فوریت عرفیه نباشد.

آیت الله خامنه‌ای: واجب است میان طواف و نماز طواف فاصله نیفتد و صدق فاصله امر عرفی است و بعید نیست به اندازه خواندن نماز یومیه یا نافله مختصر اشکالی نداشته باشد.

۱۰- آیت الله بهجت، آیت الله مکارم: احتیاط آن است که نماز طواف گذشته را قبل از طواف حج به‌جا آورد.

آیت الله تبریزی: احتیاط این است که قبل از طواف حج، نماز طواف عمره را قضا کند.

آیت الله سیستانی: باید آن را قبل از طواف حج قضا کند.

۱۱- تفصیل مسأله در سؤال ۷۹ گذشت.

ص: ۴۲

به‌جا آورد و کافی است، و اگر ممکن است، کسی را بگمارد که نماز را تلقین او کند، و احتیاط آن است که در مقام ابراهیم به شخص عادلی اقتداکند، لکن(۱) اکتفا به نماز جماعت نکند چنانچه نایب گرفتن نیز کافی نیست(۲).

[۱۳۴] م- نماز طواف استحبابی لازم نیست در نزد مقام ابراهیم باشد بلکه در هر جای مسجدالحرام جایز است به‌خصوص در موقع ازدحام، مناسب است مراعات سایر حجاج را بنمایند.

سعی و بعض احکام آن

[۱۳۵] م- واجب است بعد از به‌جا آوردن نماز طواف سعی کند بین صفا و مروه که دو کوه معروفند.

[۱۳۶] م- جایز است تأخیر سعی از طواف و نماز آن، برای رفع خستگی یا تخفیف گرمی هوا و جایز است بدون عذر تأخیر بیندازد تا شب، گرچه احتیاط در تأخیر نینداختن است.

[۱۳۷] م- جایز نیست تأخیر انداختن تا فردا بدون عذر؛ از قبیل مرض. (۳) [۱۳۸] م- اگر از روی فراموشی زیاد کند بر سعی؛ چه کمتر از یک مرتبه یا بیشتر، سعی او صحیح است و بهتر آن است که زاید را رها کند، گرچه بعید نیست که بتواند آن را به هفت مرتبه برساند. (۴) [۱۳۹] م- اگر سعی را کم کند سهواً،(۵) واجب است آن را اتمام کند هر وقت یادش بیاید(۶) و اگر به وطن خود مراجعت کرده و برای او مشقت ندارد، باید مراجعت کند و اگر نمی‌تواند یا مشقت دارد باید نایب بگیرد.

[۱۴۰] م- اگر شک کند در عدد رفت و آمدها بعد از تقصیر، اعتنا نکند(۷) و اگر شک کند بعد از آن‌که از عمل فارغ شد و منصرف شد، چون بناگذاری بر اتمام و اعتنا نکردن به شک خالی از اشکال نیست،(۸) احتیاط آن است که

۱- آیت الله بهجت: و اگر ممکن شود نماز طواف را در مقام به جماعت بخواند و در صورت عدم امکان جماعت عمل به وظیفه یومیّه کافی است.(مناسک، س ۱۰۵)

۲- آیت الله خامنه‌ای: مشروعیّت جماعت در نماز طواف ثابت نیست پس به هر نحو می‌تواند خودش بخواند و احتیاطاً نایب هم بگیرد.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: اگر یاد گرفتن قرائت و احکام واجبه نماز ممکن نشود نماز طواف را به جماعت بخواند ولی اکتفا به آن اشکال دارد و واجب است بطور فرادی نیز بخواند و اگر نایب هم بگیرد جهت نماز بهتر و مطابق با احتیاط است.(مناسک فارسی، ص ۸۱، مسأله ۱۱۳)

آیت الله اراکی: احتیاط آن است در صورت امکان به جماعت هم انجام دهد و نایب بگیرد، ولی به آنها اکتفا نکند، و خودش به هر ترتیبی که می‌تواند به‌جا آورد.

آیت الله سیستانی: اگر نتواند قرائت خود را تصحیح کند هر چند در اثر مسامحه و سهل‌انگاری ولی مقدار زیادی از سوره حمد را بتواند به طور صحیح بخواند خواندن حمد به همین صورت کافی است و اگر نتواند، به احتیاط واجب مقداری از قرآن را که می‌تواند صحیح بخواند به آن اضافه کند و اگر نتواند، تسبیح بگوید و اگر وقت برای یاد گرفتن همه حمد نباشد اگر به مقدار معتنابه یاد بگیرد کافی است و اگر نتواند، مقداری از قرآن را بخواند که عرفاً قرآن خواندن صدق کند و اگر نتواند، تسبیح بگوید و امّا سوره از جاهلی که نتواند یاد بگیرد ساقط است.

آیت الله مکارم: نماز جماعت و گرفتن نایب لزومی ندارد.

۳- آیت الله تبریزی: تأخیر تکلیفاً جایز است ولی باید طواف و نماز را اعاده نمود.

آیت الله خویی: اگر تأخیر انداخت طواف و نماز را اعاده نماید.(المسائل الشرعیه، ج ۱، ص ۳۵۵)، لازم به تذکر است که ایشان کلام صریحی در این‌که تکلیفاً تأخیر نینداختن سعی به فردا واجب باشد نفرموده‌اند.

آیت الله مکارم: ولی اگر تأخیر انداخت، سعی او باطل نخواهد شد هر چند گناه کرده است.

۴- آیت الله بهجت، آیت الله خویی: اگر زیادی یک شوط باشد مستحب است آن را به هفت برساند.

آیت الله سیستانی: اگر زاید یک شوط یا بیشتر باشد مستحب است آن را به هفت برساند.

۵- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: چنانچه کمبود سعی از روی فراموشی و بعد از شوط چهارم بوده، واجب است باقی را هر وقت یادش آمد، هر چند بعد از فراغت از اعمال حج باشد، تدارک نماید. و اگر خود نتواند تدارک کند یا تدارک آن مشقّت داشته باشد واجب است نایب بگیرد و در این صورت احتیاط این است که نایب به نیّت فراغ ذمه منوب عنه از اتمام یا تمام یک سعی کامل به‌جا آورد. و اگر کمبودش پیش از شوط چهارم و از روی فراموشی بوده، احتیاط این است که شخصاً یک سعی کامل به قصد اعم از تمام یا اتمام به‌جا آورد.

آیت الله فاضل: چنانچه قبل از تمام کردن شوط چهارم باشد بنابر احتیاط واجب سعی را از سر بگیرد ولی اگر شوط چهارم را تمام کرده است می‌تواند آن را اتمام کند یا از سر بگیرد.

۶- آیت الله سیستانی: چه یک شوط فراموش کرده باشد یا بیشتر، بنابر اقوی و اگر پس از گذشتن زمان سعی یادش بیاید؛ مثلًا در عرفات یادش بیاید سعی عمره‌اش ناقص بوده یا پس از انتهای ذی‌حجه به یاد آورد سعی حجش ناقص بوده، احتیاط آن است که کمبود را جبران کند و سپس سعی را از سر بگیرد و اگر نتواند برگردد یا مشقت دارد، باید نایب بگیرد و احتیاط واجب آن است که نایب هم جمع نماید بین تدارک مقدار کمبود و بین اعاده سعی کامل.

۷- آیت الله فاضل: چه شک در زیاده کند و چه شک در نقیصه و همین‌طور است اگر بعد از فراغ از عمل شک در زیاده کند.

۸- آیات عظام اراکی، بهجت، مکارم، نوری: اعتنا به شک نکند و عملش صحیح است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اظهر این است که باید به این شک اعتنا شود و شک در عدد اشواط سعی را باطل می‌کند.

آیت الله سیستانی: اگر احتمال زیاد بودن آنها را بدهد، بنابر صحت بگذارد و اگر احتمال کم بودن آنها را می‌دهد در صورتی که شک او قبل از به هم خوردن موالات باشد سعی باطل است و بنابر احتیاط اگر بعد باشد نیز باطل است.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر بعد از منصرف شدن از سعی، شک در عدد آن کند به آن شک اعتنا نکند و سعیش صحیح است، لیکن اگر احتمال می‌دهد که کمتر از هفت مرتبه سعی کرده، احتیاط آن است که دوباره سعی کند.

ص: ۴۳

آنچه احتمال نقص می‌دهد اتمام کند خصوصاً اگر شک در ناقص گذاشتن در این باشد که عمداً برای حاجتی ترک کرده است سعی را، که برگردد و اتمام کند که در این صورت وجوب اتمام بعید نیست(۱) و اگر شک در زیاده دارد و می‌داند ناقص نشده اعتنا نکند.

[۱۴۱] س- اگر از مروه شروع و به صفا ختم کرده و بعد فهمیده است، وظیفه او چیست، به خصوص اگر تقصیر کرده باشد؟

ج- باید سعی را اعاده کند و اگر تقصیر نکرده تقصیر کند. (۲) [۱۴۲] س- اگر کسی یقین کند که هفت شوط سعی بین صفا و مروه را تمام کرده است ولی بعد از تقصیر متوجه می‌شود که پنج شوط بوده، اولًا آیا کل سعی را باید از سر بگیرد یا دو شوطی را که ناقص بوده است باید تکمیل کند؟ و ثانیاً آیا تقصیر هم باید بکند، یا تقصیر اول کافی است؟

ج- باید سعی را اتمام کند و احتیاطاً تقصیر را اعاده نماید، گرچه وجوب این احتیاط معلوم نیست. (۳) [۱۴۳] س- زیادی در سعی جهلًا، آیا حکم زیادی سهوی را دارد یا عمدی را؟

ج- محل اشکال است. (۴)

تقصیر و بعض احکام آن

[۱۴۴] م- واجب است بعد از آن‌که سعی کرد تقصیر کند، یعنی قدری از ناخن‌ها یا قدری از موی سر یا شارب یا ریش را بزند. و بهتر آن است که اکتفا به زدن ناخن نکند(۵)، و از موی قدری بزند، بلکه موافق احتیاط است، و تراشیدن سر در تقصیر کفایت نمی‌کند بلکه حرام است(۶).

[۱۴۵] م- اگر تقصیر را فراموش کند تا وقتی که احرام حج را ببندد عمره‌اش صحیح است و مستحب است فدیه یک گوسفند(۷) و احتیاط آن است که فدیه بدهد.

۱- آیت الله مکارم: اگر از عمل منصرف شده و به ظاهر آن را پایان داده، به این شک اعتنا نکند.

۲- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: در فرض تقصیر هم باید دو مرتبه تقصیر کند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: و تقصیر نماید(اگرچه قبلًا تقصیر کرده باشد) تا از احرام خارج شود.

آیت الله فاضل: اگر با اعتقاد به صحت تقصیر کرده، تقصیر اعاده ندارد مگر از باب احتیاط و در غیر این صورت باید تقصیر را اعاده کند.

آیت الله مکارم: اگر آن دور را که از مروه شروع کرده نادیده بگیرد و بقیه را تکمیل کند، بعید نیست کفایت کند.

۳- آیت الله بهجت: و تقصیر را هم اعاده می‌نماید.

آیات عظام تبریزی، صافی، گلپایگانی، مکارم: این احتیاط ترک نشود.

آیت الله خویی: و تقصیر را باید اعاده نماید و اگر در عمره تمتع بوده یک گاو کفاره بدهد.

آیت الله سیستانی: این احتیاط واجب است و اگر تقصیر از روی فراموشی کمبود باشد و در عمره تمتّع باشد احتیاطاً باید یک گاو کفاره بدهد.

آیت الله فاضل: اگر در عمره تمتع بوده احتیاطاً تقصیر را اعاده کند و بنابر احتیاط واجب یک گاو کفاره بدهد.

۴- آیات عظام اراکی، خامنه‌ای، صافی، گلپایگانی، مکارم: حکم زیادی سهوی را دارد و سعی او صحیح است.

آیت الله بهجت: ظاهراً جهلًا مانعی ندارد.

آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: زیادی از روی جهل به حکم بنابر اظهر موجب بطلان سعی نمی‌باشد، اگرچه احتیاط در اعاده است.

آیت الله فاضل: محل اشکال است و احتیاطاً اعاده کند.

۵- آیت الله بهجت: این قید را ندارند.

آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب اکتفا به آن نکند و اگر خواست ناخن بگیرد پس از کوتاه کردن مو باشد.

آیت الله مکارم، بلکه احتیاط واجب است.

آیت الله خامنه‌ای: نظر ایشان نسبت به بهتر بودن عدم اکتفا به زدن ناخن به دست نیامد.

۶- آیت الله غروی: علی الاحوط.

آیت الله فاضل: و کندن مو هم کفایت نمی‌کند اگرچه حرمتش محرز نباشد.

آیات عظام خامنه‌ای، بهجت، سیستانی: و چنانچه از روی عمد و علم بتراشد باید یک گوسفند کفاره بدهد.(مناسک، مسأله ۳۵۴)

۷- آیات عظام اراکی، صافی، فاضل، گلپایگانی، نوری: بنابر احتیاط واجب یک گوسفند فدیه بدهد.

آیات عظام بهجت، تبریزی، خویی: بنابر احتیاط یک گوسفند بدهد.

ص: ۴۴

[۱۴۶] م- بعد از آن‌که شخص محرم تقصیر کرد حلال می‌شود بر او به‌غیر از تراشیدن(۱) سر هرچه حرام شده بود بر او به‌واسطه احرام، حتی نزدیکی با زن.

[۱۴۷] م- در عمره تمتع طواف نساء واجب نیست و اگر بخواهد احتیاط کند طواف و نماز آن را رجاءاً(۲) به‌جا آورد.

[۱۴۸] م- بعد از انجام عمره تمتع و قبل از حج تمتع نباید عمره مفرده به‌جا آورده شود(۳) و اگر به‌جا آوردند صحت عمره مفرده محل اشکال است ولی برای عمره و حج تمتع اشکالی ایجاد نمی‌شود. (۴)

احرام حج

[۱۴۹] م- واجب است بر مکلف که بعد از تمام شدن اعمال عمره، احرام ببندد برای حج تمتع.

[۱۵۰] م- وقت احرام موسّع است، و تا وقتی که بتواند بعد از احرام به وقوف اختیاری عرفه برسد می‌تواند تأخیر بیندازد و از آن وقت نمی‌تواند عقب بیندازد(۵).

[۱۵۱] م- محل احرام حج، شهر مکه است(۶) هر موضع که باشد، گرچه در محله‌های تازه‌ساز، ولی مستحب است(۷) در مقام ابراهیم (ع) یا حجر اسماعیل (ع) واقع شود.

وقوف به عرفات

[۱۵۲] م- واجب است وقوف به عرفات- که محلی است معروف و محدود است بحدود معروفه- به‌قصد قربت و

۱- آیت الله سیستانی: سر تراشیدن نیز حلال می‌شود. اگرچه احتیاط مستحب ترک آن است پس از گذشت سی روز از عید فطر و احتیاط مستحب این است که در صورت انجام آن از روی علم و عمد یک قربانی کفاره بدهد.(مناسک، مسأله ۳۵۶)

آیت الله فاضل: تراشیدن سر بین عمره تمتّع و حجّ تمتّع مانعی ندارد.

آیت الله بهجت: ظاهر عدم حرمت احرامی آن است و حرمت به جهت منافات با وجوب توفیر محلّ تأمّل است.(مناسک شیخ، ص ۵۵).

آیت الله اراکی: تراشیدن سر محلّ اشکال است و احوط ترک آن است.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: به احتیاط واجب تراشیدن سر جائز نیست.

آیت الله مکارم: ترک تراشیدن سر احتیاط است.

۲- آیت الله اراکی: و انجام آن موافق با احتیاط است.

آیت الله فاضل: در عمره تمتّع طواف نساء واجب نیست بلکه انجام آن موافق احتیاط است و اگر بخواهند احتیاط کنند محلّ انجام آن قبل از تقصیر است.

آیت الله مکارم: ضرورتی ندارد طواف نساء را به قصد رجاء به‌جا آورد.

۳- آیت الله بهجت: محتمل است اشکال نداشته باشد.

آیت الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط.

۴- آیت الله تبریزی: عمره مفرده بین عمره تمتع و حج تمتع مشروع نیست مگر این‌که از حرم خارج شود و در ماه دیگر غیر از ماهی که محرم برای عمره تمتع شده با احرام عمره مفرده داخل مکه شود که در این صورت عمره مفرده او صحیح است و عمره تمتع او تبدیل به عمره مفرده می‌شود.

آیت الله خویی، آیت الله گلپایگانی: فقط فرموده‌اند که به‌جا آوردن عمره مفرده بین عمره تمتع و حج تمتع جایز نیست.

آیت الله سیستانی: اگر بین عمره تمتع و حج، عمره مفرده به‌جا آورد، ظاهر این است که موجب بطلان عمره تمتع خواهد شد و لازم است که آن را اعاده نماید. ولی اگر تا روز هشتم ذی‌حجّه در مکه بماند و قصد حج کند عمره مفرده‌اش تمتّع به حساب می‌آید و می‌تواند برای حج محرم شود.

آیت الله فاضل: این در صورتی است که عمره مفرده را در همان ماهی که عمره تمتّع انجام داده به‌جا آورده شود، امّا اگر در ماه دیگر انجام داده، عمره تمتّع او باطل شده و اگر تا هشتم ذی‌حجّه در مکه بماند این عمره مفرده، عمره تمتّع محسوب می‌شود و حجّ تمتّع او با همین عمره صحیح خواهد بود.

۵- آیت الله سیستانی: کسی که می‌تواند وقوف اختیاری عرفه را درک کند جایز نیست احرام را از وقت مذکور تأخیر بیندازد.

۶- آیت الله بهجت: مکلف می‌تواند از هر جای مکه قدیم بنابر احتیاط برای حج احرام ببندد.

آیت الله تبریزی: بنابر احتیاط احرام حج باید از مکه قدیم باشد.

آیت الله خویی: احتیاط واجب این است که از مکه قدیمه برای حج احرام ببندد.

آیت الله سیستانی: و احوط و اولی احرام بستن از مکّه قدیم است که در زمان رسول‌اللّه ۹ بوده است، اگرچه اظهر جواز احرام بستن از قسمت‌های جدید شهر است، مگر قسمت‌هایی که بیرون حرم باشد.

آیت الله مکارم: ولی از بیرون حرم(مانند مناطقی که بعد از مسجد تنعیم است و اکنون جزو مکه شده) خالی از اشکال نیست.

آیت الله صافی: و بنابر احتیاط لازم تا می‌تواند از مکه قدیم محرم شود.

۷- آیات عظام اراکی، فاضل، نوری: در مسجد یا در مقام ابراهیم.

آیت الله خامنه‌ای: افضل احرام از مسجدالحرام است.

آیت الله مکارم: مستحب است در مسجدالحرام احرام ببندد.

ص: ۴۵

خالص مثل سایر عبادات.

[۱۵۳] م- اگر کسـی که به واسـطه عـذر، روز نهم را وقوف نکرده و شب دهم را عمداً و بی‌عذر(۱) در عرفات وقوف نکنـد، ظاهراً حج او باطل می‌شود، اگرچه درک کند وقوف به مشعر را.

[۱۵۴] م- اگر کسی بواسطه فراموشی یا غفلت یا عذر دیگر ترک کند وقوف به عرفات را در روز نهم، که وقت اختیاری است و در شب دهم که وقت اضـطراری است، کفایت می‌کند در صـحیح بودن حج او که وقوف اختیاری مشعـر را درک کند چنانچه خواهد آمد. (۲) [۱۵۵] س- وقوف اضطراری عرفه آیا از اول شب تا طلوع فجر است، یا طلوع آفتاب؟

ج- وقوف اضطراری عرفه در شب عید است و شب تا طلوع فجر است. (۳)

وقوف به مشعرالحرام

[۱۵۶] م- بعـد از آن‌که از وقوف به عرفات در مغرب شب دهم فراغت حاصل شـد، باید کوچ کند به مشـعرالحرام که محل معروفی است و حدود معینی دارد.

[۱۵۷] م- احتیاط واجب(۴) آن است که شب دهم را تا طلوع صـبح در مشعرالحرام به‌سر ببرد(۵) و نیت کنـد اطاعت خدا را در این به‌سر بردن شب(۶).

[۱۵۸] م- چون صـبح طلوع کرد نیت وقوف به مشعرالحرام کند تا طلوع آفتاب(۷)، و چون این وقوف، عبادت خداونـد است باید با نیت خالص از ریاء و خودنمایی وقوف کند،(۸) و الّا حج او در صورت ریاء کردن با عمد و علم باطل خواهد شد(۹).

[۱۵۹] م- جایز است برای کسانی که عـذری دارنـد، قدری که شب در مشـعر توقف کردند کوچ کنند به منی؛ مثل زن‌ها و بچه‌ها و بیمـاران و پیرمردان و اشـخاص ضـعیف و اشخاصـی که برای پرسـتاری یا راهنمایی آنها لازم است همراه باشـند(۱۰) و احتیاط(۱۱) واجب آن است که پیش از نصف شب حرکت نکنند، بنابراین برای این اشخاص وقوف بین

۱- آیت الله بهجت: موجب بطلان حج است تعمّد ترک وقوف اضطراری عرفه، که از شب عید تا طلوع فجر است، علی الاحوط.

۲- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: حکم آن بعداً خواهد آمد.

۳- آیات عظام اراکی، سیستانی، فاضل، نوری: و درک مقداری از آن، کفایت می‌کند؛ چنان‌که گذشت.

آیت الله خویی: و شب تا طلوع آفتاب است.

آیت الله مکارم: درک مقداری از آن هر چند کم باشد کافی است.

۴- آیت الله خـامنه‌ای: وقت وقوف از طلوع فجر عیـد قربان است تا طلوع شـمس و احتیاط آن است که از وقت رسـیدن به مشـعر در شب قصد وقوف کند.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: احتیاط این است که شب عید را در مزدلفه بیتوته کند، هر چند وجوب بیتوته ثابت نشده است.

آیت الله بهجت: احتیاط این است که شب عید را در مزدلفه بیتوته کند.

آیت الله سیستانی: واجب است پس از حرکت از عرفات مقداری از شب عید را تا صـبح در مشـعرالحرام بماند و پس از آن تا طلوع آفتـاب نیز بایـد بمانـد گرچه کوچ کردن به طرف وادی محسـر قبل از طلوع آفتاب به انـدکی جایز است و جایز نیست از آن تجاوز

کند.(مناسک، مسأله ۳۷۲)

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: واجب است بیتوته در مشعر و احتیاط آن است که در مشعر ذکر خدا را ترک نکند هر چند مختصر و کم باشد.(مناسک فارسی، مسأله ۱۵۶).

۵- آیت الله مکارم: و مقداری ذکر خدا بگوید.

۶- آیت الله سیستانی: معتبر در عبادات قصد تذلّل و کرنش در پیشگاه حق است.

آیت الله فاضل: نیّت این ماندن که یک احتیاط وجوبی است غیر از نیت ماندنی است که به عنوان واجب فتوایی در مسأله بعد می‌آید، بنابر این دو نیّت جداگانه باید صورت پذیرد.

۷- آیت الله سیستانی: وقوف اختیاری مشعر مقداری از شب است و وقوف بین‌الطلوعین.

۸- آیت الله بهجت: از اینجا تا آخر مسأله، از مناسک ایشان استفاده نمی‌شود.

۹- آیت الله مکارم: ترک عمدی وقوف در مشعر ما بین‌الطلوعین به تنهایی موجب بطلان حج نمی‌شود ولی گناه کرده و یک گوسفند باید کفاره بدهد.

۱۰- آیت الله بهجت: کسی‌که شب را در مشعر به روز آورده، به‌قصد وقوف با قصد قربت، بنابر احتیاط مذکور(۹۷۹ مناسک محشی) و دشوار باشد بر او ماندن بعد از طلوع فجر، جایز است که قبل از طلوع فجر از آنجا بیرون رود به‌سوی منا؛ مثل زن‌ها و مردهای پیر و بیماران و کسانی که کار ضروری دارند.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: کسانی که ناچارند همراه معذورین باشند، اگر بتوانند ولو یک لحظه قبل از طلوع آفتاب به مشعر برگردند باید برگردند و در فرض عجز، اگر بتوانند قبل از ظهر روز عید به آن‌جا برگردند باید برگردند.

آیت الله فاضل: بلی لازم است همراهان معذورین و کسانی که عذر آنها برطرف شد، در صورت امکان برای درک وقوف اختیاری به مشعر برگردند.

۱۱- آیت الله سیستانی: جایز است به توقّف قسمتی از شب عید در آن‌جا و حرکت کردن قبل از طلوع فجر به طرف منی اکتفا کنند.

آیت الله خامنه‌ای: این احتیاط را متعرض نشده‌اند.

آیت الله مکارم: این احتیاط مستحب است.

سایر آیات عظام نظرشان این است: همین که مقداری از شب را در مشعر ماندند، می‌توانند تا قبل از طلوع فجر از آن‌جا بروند.

ص: ۴۶

الطلوعین لازم نیست و احتیاط مستحب آن است که اگر توقف مشکل نباشد تخلف نکنند.

[۱۶۰] م- کسی که درک نکند وقوف بین الطلوعین را یا وقوف شب را، در صورتی که صاحب عذر باشد،(۱) اگر مقداری از طلوع آفتاب تا ظهر در مشعر توقف کند اگرچه کم باشد، حج او صحیح است. (۲) [۱۶۱] م- چون معلوم شد(۳) که وقوف به عرفات و مشعر اختیاری و اضطراری دارند و از برای وقوف به مشعر دو قسم اضطراری است، پس به ملاحظه ادراک هر دو موقف یا یکی از آنها در وقت اختیاری یا اضطراری، مفرداً و مرکباً، و به ملاحظه ترک عمدی یا جهلی یا نسیانی، اقسام زیادی دارد که در اینجا آنچه مورد ابتلا ممکن است بشود، ذکر می‌شود:

اول- آن‌که مکلف درک هر دو موقف کند در وقت اختیاری؛ یعنی از ظهر روز عرفه، عرفات را و بین الطلوعین صبح دهم، مشعر را درک کند. پس اشکالی در صحت حج او نیست.

دوم- آن‌که هیچ یک از دو موقف را درک نکند، نه اختیاری آنها را و نه اضطراری را، پس اشکالی نیست در بطلان حج او و باید به همان احرام حج عمره مفرده(۴) که عبارت است از طواف و نماز آن و سعی و تقصیر و طواف نساء و نماز آن، به‌جا آورد و از احرام محلّ شود و اگر گوسفند(۵) همراه داشته باشد احتیاطاً ذبح کند و باید سال دیگر حج به‌جا آورد، اگر شرایط استطاعت را دارا باشد،(۶) در صورتی که درک نکردن موقف بواسطه عذر باشد.

[۱۶۲] س- خدمه‌ای که با زن‌ها، قبل از طلوع فجر، به منی می‌روند ولی خود را قبل از طلوع آفتاب به‌مشعر می‌رسانند و وقوف رکنی مشعر را درک می‌کنند، آیا نیابت آنان صحیح است یا نه؟

ج- اگر از ذوی الأعذار نبوده‌اند(۷) که نیابت آنها صحیح است در فرض مرقوم حجشان نیابتاً صحیح است. (۸) هرچند مرتکب حرام شده‌اند. (۹)

واجبات منا

اول- رمی جمره عقبه

یعنی ریگ انداختن به جمره که نام محلی است در منی.

[۱۶۳] م- وقت انداختن سنگ(۱۰) از طلوع آفتاب روز عید است تا غروب آن و اگر فراموش کرد، تا روز سیزدهم(۱۱) می‌تواند

۱- آیت الله فاضل: اگر وقوف در عرفات را درک کرده باشد.

۲- آیات عظام سیستانی، صافی، گلپایگانی، مکارم: حج او صحیح نیست مگر این‌که وقوف اختیاری یا لااقل اضطراری عرفات را نیز درک کرده باشد که حج او صحیح است.

۳- آیت الله سیستانی: در بیان صور هشتگانه وقوفین، تفاوت‌هایی با متن وجود دارد.

۴- آیت الله بهجت: با نیّت عدول به عمره مفرده علی الاحوط، و وجوب ذبح گوسفند که همراه داشته باشد محتاج به تأمّل است، بلی موافق احتیاط و مرویّ در خبر داود رقیّ و صحیح ضُریس به نقل فقیه است و در سال آینده حج می‌کند اگر شرایط مقرّره وجوب حج درباره او متحقّق بشود.

آیت الله فاضل: و بهتر است قصد عدول به عمره مفرده بنماید.

۵- آیت الله خویی: متعرض این فرع نشده‌اند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: گوسفند را قربانی کند.

۶- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر حج بر او مستقر بوده به حج برود، چه مستطیع باشد یا نباشد.

۷- آیت الله بهجت: و عذر طاری است.

۸- آیت الله اراکی، آیت الله نوری: با فرض ترک عمدی، نیابت محلّ اشکال است.

آیت الله مکارم: اگر لازم بوده است با زن‌ها به منی بروند گناهی نکرده‌اند.

۹- مراجعه شود به شرط هفتم نایب.

آیت الله سیستانی: نیابت آنها به هر حال صحیح است.

۱۰- آیت الله بهجت: وقت رمی بعد از طلوع آفتاب روز عید است تا غروب آن، و اگر فراموش کرد یا ترک کرد عمداً علی الاحوط، تا روز سیزدهم، در روزی که متذکّر شود به‌جا آورد با تقدیم قضاء بر اداء، و احتیاط در رعایت طلوع آفتاب است در قضاء ایضاً با عدم عذر مسوّغ رمی در شب در اداء مانند خوف و مرض، و اگر متذکّر نشد یا متذکّر شد بعد از انقضای ایّام تشریق یا ترک کرد عمداً تا آن‌وقت علی الاحوط، در سال آینده خود یا نایب او، با ترتب نیابت بر عدم حج در سال آینده یا عدم امکان مباشرت، به‌جاآورند.

آیت الله فاضل: برای غیر معذورین.

۱۱- آیت الله اراکی: ... تا روز سیزدهم می‌تواند به نیّت قضا به‌جا آورد.

آیت الله خامنه‌ای: احتیاط واجب آن است که خودش یا نایبش انجام دهند و در سال دیگر نیز خودش یا نایبش قضای آن را به‌جاآورند.

آیات عظام خویی، صافی، گلپایگانی: یا مسأله را نمی‌دانست.

آیت الله فاضل: ... تا روز سیزدهم می‌تواند به نیّت قضا به‌جا آورد و واجب است قضا را قبل از رمی آن روز انجام دهد.

ص: ۴۷

به‌جا آورد و اگر تا آن وقت متذکر نشد احتیاطاً(۱) در سال دیگر خودش یا نایبش بیندازد.

[۱۶۴] م- اگر شک کند که سنگ را دیگری استعمال کرده یا نه، جایز است به آن بیندازد. (۲) [۱۶۵] م- اگر سنگی را که در حرم است احتمال بدهد از خارج آورده‌اند، اعتنا نکند. (۳) [۱۶۶] م- اگر شک کند در عدد انداختن، در وقتی که مشغول عمل است، باید چندان بیندازد تا علم به عدد پیدا کند و همچنین اگر شک کند که سنگی که انداخت خورد به جمره یا نه، باید بیندازد تا علم به رسیدن پیدا کند.

[۱۶۷] م- اگر بعد از آن‌که سنگ را انداخت و از محل منصرف شد،(۴) شک کند در عدد سنگ‌ها، اگر شک در نقیصه کند، احتیاط آن است(۵) که برگردد و نقیصه را تمام کند و در شک در زیاده اعتنا نکند.

[۱۶۸] م- اگر بعد از ذبح یا سر تراشیدن(۶) شک کند در انداختن سنگ یا در عدد آن، اعتنا نکند.

[۱۶۹] م- اگر بعد از فارغ شدن(۷) شک کند در این‌که درست انداخته یا نه، بنابر صحت بگذارد، بلی اگر در رسیدن سنگ آخری به محل شک کند باید اعاده کند،(۸) ولی اگر رسیدن را دانست و احتمال داد که با پا انداخته باشد یا سنگ مستعمل انداخته باشد، اعتنا نکند.

دوم از واجبات منا، ذبح است

[۱۷۰] م- واجب است بر کسی که حج تمتع به‌جامی‌آورد ذبح یک هدی، یعنی یک شتر یا یک گاو یا یک گوسفند، و شتر افضل است و پس از آن گاو بهتر است.

[۱۷۱] م- در هدی چند چیز معتبر است و باید مراعات شود:

اول- آن‌که اگر شتر باشد سن آن کمتر از پنج‌سال نباشد و داخل در شش سال شده باشد و اگر گاو است بنابر

۱- آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: احتیاط این است که به منی رفته و رمی نموده و در سال بعد رمی را شخصاً خودش و یا نایبش به جا آورد، و اگر بعد از خروج از مکه یادش آمد واجب نیست برگردد بلکه سال دیگر خودش یا نایبش بنابر احتیاط رمی می‌کنند.

آیت الله خامنه‌ای: اگر از مکه بیرون نرفته احتیاط واجب آن است که به منی رفته رمی نماید و در سال دیگر نیز خودش یا نایبش قضا کند و اگر از مکه خارج شده احتیاط واجب آن است که در سال بعد خود یا نایبش رمی کند.

آیت الله سیستانی: اگر در روز عید رمی نکرد از روی جهل یا فراموشی یا هر عذر دیگر هرگاه رفع مانع شد باید جبران کند در منی باشد و یا در مکه حتی اگر بعد از روز سیزدهم ماه باشد، ولی در شب رمی نکند و اگر پس از خروج از مکه مانع برطرف شود لازم نیست برگردد و احتیاط مستحب است که در سال بعد خود یا نایبش رمی کنند.

آیت الله گلپایگانی: در سال بعد خودش یا نایبش باید رمی نماید.

آیت الله مکارم: اگر بتواند باید خودش در سال آینده در همان موقع قضا کند و اگر نمی‌تواند نایب بگیرد.

۲- آیت الله سیستانی: مگر این‌که در جایی باشد که علم داشته باشد بعضی از سنگ‌های آن‌جا استعمال شده است و احتمال بدهد که سنگ مورد نظر هم یکی از آن‌ها باشد که در این صورت باید احتیاط کند.

۳- آیت الله خویی: فتوای ایشان به دست نیامد.

آیت الله فاضل: احتیاط آن است که با آن رمی نکند.

۴- آیت الله فاضل: در حالی که هنوز ذبح یا حلق را انجام نداده.

۵- آیت الله بهجت: اشکال ندارد.

آیت الله سیستانی: اگر بعد از صدق عرفی فراغ باشد اعتنا نکند و اگر قبل از آن است باید تدارک کند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی و سایر آیات عظام قائلند: اگر شک در نقیصه کند باید برگردد و نقیصه را تمام کند.

۶- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: و یا پس از فرا رسیدن شب باشد.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله مکارم: هرگاه شک در نقیصه کند باید اتمام نماید. و متعرض انصراف از محل و یا دخول در عمل بعدی نشده‌اند.

۷- آیت الله فاضل: از رمی.

۸- آیت الله بهجت: در مسأله ۱۱۵ گذشت.

آیت الله خویی: اگر شک کند سنگریزه به جمره رسید یا نه بنابر نرسیدن گذاشته و سنگ دیگری بزند مگر آن‌که شک وی در وقتی باشد که به واجب دیگری مشغول شده یا پس از فرا رسیدن شب باشد.

آیت الله سیستانی: اگر بعد از صدق فراغ باشد عرفاً اعتنا نکند، مطلقاً.

آیت الله فاضل: برای این استثناء وجهی به نظر نمی‌رسد.

ص: ۴۸

احتیاط(۱) واجب، کمتر از دو سال نباشد و داخل در سه سال شده باشد و همچنین در «بز» کمتر از سن گاو نباشد(۲) و در میش به احتیاط(۳) واجب کمتر از یک‌سال نباشد و داخل در سال دوم شده باشد.

دوم- باید صحیح باشد، پس حیوان مریض(۴) کافی نیست، حتی مثل کچلی بنابر احتیاط.

سوم- باید خیلی پیر نباشد. (۵) چهارم(۶)- باید تام الأجزاء باشد و ناقص کافی نیست. پس اگر واضح باشد کوری یا لنگی آن بنابر اقوی کافی نیست(۷) و اگر واضح نباشد به احتیاط واجب کافی نیست(۸) و احتیاط واجب آن است که چشمش سفید نشده باشد و باید گوش بریده و دم بریده و شاخ داخل آن شکسته یا بریده نباشد.

پنجم- باید لاغر نباشد(۹) و اگر در گرده او پیه باشد(۱۰) کافی است، و احتیاط(۱۱) آن است که آن را در عرف لاغر نگویند.

ششم- باید «خصی» نباشد؛(۱۲) یعنی باید خصیتین آن را بیرون نیاورده باشند.

هفتم- باید بیضه آن را نکوبیده باشند به احتیاط(۱۳) واجب.

هشتم- باید در اصل خلقت بی‌دم نباشد به احتیاط واجب و اگر گوش یا شاخ در خلقت اصلی نداشته باشد، بعید نیست کفایت، اگرچه خلاف احتیاط است.

نهم- در اصل خلقت بی‌بیضه نباشد. (۱۴) [۱۷۲] م- اگر حیوانی را به گمان آن‌که صحیح و سالم است ذبح کرد بعد معلوم شد که مریض یا ناقص بوده، کافی نیست و باید دوباره ذبح کند. (۱۵)

۱- آیت الله فاضل: اگر گاو داخل در سال دوم شده باشد کفایت می‌کند ولی بهتر است کمتر از دو سال نباشد و همچنین است اگر قربانی بز باشد و اگر میش باشد کمتر از یک سال هم کفایت می‌کند ولی احتیاط مستحب است که کمتر از یک‌سال نباشد.

۲- آیت الله بهجت، آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب.

۳- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: گوسفند بایستی هفت ماهش تمام و وارد ماه هشتم باشد و کمتر از آن کافی نیست و احتیاط این است که یک سالش تمام و در سال دوم داخل شده باشد.

آیت الله گلپایگانی: و در میش به احتیاط کمتر از ....

۴- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: احوط اولی این است که مریض نباشد.

آیت الله فاضل: بنابر احتیاط واجب باید صحیح باشد.

آیت الله گلپایگانی، متعرض این حکم نشده‌اند.

۵- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: احوط اولی آن است که خیلی پیر نباشد یعنی مغز استخوانش آب نشده باشد.

آیت الله خامنه‌ای: پیر نبودن قربانی شرط نیست.

آیت الله فاضل، آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۶- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: باید تام‌الاعضاء باشد پس کافی نیست کور(هر چند یک چشم باشد) و لنگ و گوش بریده و آن که شاخ داخلش شکسته است و مانند آن.

۷- آیت الله بهجت، آیت الله خامنه‌ای: باید تام الاجزاء باشد پس کور و یک چشمی و لنگ و گوش بریده حتّی اگر قلیلی از گوش بریده باشند و آن‌که از شاخ اندرونی آن چیزی ناقص است مجزی نیست.

۸- آیت الله مکارم: لنگی مختصر عیب ندارد.

۹- آیت الله بهجت: بایـد لاـغر نباشـد و مشـهور کفـایت بودن پیه در گرده اوست و احوط آن است که علاـوه بر این او را در عرف لاغر نگویند.

۱۰- آیت الله مکارم: بر کلیه آن مقداری چربی باشد کافی است.

۱۱- آیه‌اللّه‌خویی: باید عرفاً لاغر نباشد و پیه داشتن در گرده ملاک نیست.

آیت الله سیستانی: معتبر است که قربانی عرفاً لاغر نباشد.

۱۲- آیت الله تبریزی، آیت الله فاضل: بنابر احوط قربانی نباید اخته باشد.

۱۳- آیت الله بهجت: اظهر اجزاء موجوء است.

آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: احوط و اولی آن است که بیضه آن را نکوبیده باشند.

آیت الله خامنه‌ای: کوبیده‌نبودن بیضه شرط نیست مگر این‌که به حدّ اخته شدن برسد.

آیت الله فاضل: احتیاط مستحب آن است که بیضه آن را نکوبیده باشند.

آیت الله گلپایگانی، آیت الله مکارم: جایز است کشتن حیوانی که بیضه آن را کوبیده باشند.

۱۴- آیت الله مکارم: بنابر احتیاط.

۱۵- آیات عظام تبریزی، خویی، سیسـتانی: چنانچه قربانی را به عقیـده این‌که سالم است خریـداری نمود و قیمتش را پرداخت و بعد معلوم شد که عیبی دارد، ظاهر این است که می‌تواند به آن اکتفا نماید و لازم نیست قربانی دیگری بنماید.

آیت الله خامنه‌ای: در صورت تمکّن.

ص: ۴۹

[۱۷۳] م- اگر حیوانی را به گمان چاقی ذبح کرد بعد معلوم شد لاغر است، کافی است. (۱) [۱۷۴] م- احتیاط(۲) آن است که ذبیحه را سه قسمت کنند، یک قسمت را هدیه بدهند و یک قسمت را صدقه بدهند و قدری هم از ذبیحه بخورند و صدقه را به مؤمنین بدهند ولکن هیچ‌یک از این احتیاطها واجب(۳) نیست و اگر صدقه را به فقرای کفار بدهد یا آن‌که تمام ذبیحه را به آنها بدهد اشکال ندارد و ضامن حصه فقراء نیست(۴) لیکن احتیاط؛ خصوصاً در خوردنِ قدری از ذبیحه، خیلی مطلوب است.

[۱۷۵] م- احتیاط واجب(۵) آن است که ذابح مؤمن باشد،(۶) بلکه خالی از قوت نیست و همین‌طور در ذبح کفارات.

[۱۷۶] م- احتیاط آن است که اگر احتمال نقص یا مرض در گوسفند بدهند، آن را معاینه کنند، اگرچه اقوی در احتمال آن‌که عیبی حادث شده باشد، مثل آن‌که احتمال بدهد گوش یا دمش را بریده‌اند یا آن را خصی کرده‌اند، عدم لزوم معاینه است و احتیاط در عیب‌هایی که محتمل است از حال تولد داشته و مادر زاد بوده، ترک نشود. (۷) [۱۷۷] م- اگر بعد از ذبح کردن، احتمال داد ناقص بودن یا نداشتن سایر شرایط را، اعتنا نکند. (۸) [۱۷۸] م- اگر نایب عمداً بر خلاف دستور شرع، در اوصاف ذبیحه یا در کشتن آن، عمل کرد ضامن است و باید غرامت آن را بدهد و باید دو مرتبه ذبح کنند.

۱- آیت الله سیستانی: اگر حیوانی را به گمان چاقی خرید سپس معلوم شد لاغر است کافی است چه قبل از ذبح معلوم شود چه بعد از آن، ولی اگر خودش گوسفندی داشت و آن را به گمان چاقی ذبح کرد سپس معلوم شد لاغر است به احتیاط واجب کافی نیست.

۲- آیت الله فاضل: مستحب است که ...

۳- آیت الله اراکی: این احتیاطها واجب است.

آیت الله بهجت: احوط آن است که قدری از ذبیحه بخورند و قدری هدیه دهند و قدری صدقه دهند و لازم نیست بنابر اظهر که مقدار هر یک از هدیه و صدقه ثلث ذبیحه باشد و نیز در خصوص سهم صدقه احوط آن است که بر مؤمنین بوده باشد و اگر به اختیار خود به غیر مؤمن بدهد احوط ضمان اوست یعنی قیمت قدری از آن را به عنوان صدقه به فقیر می‌دهد و همین احتیاط در سهم هدیه به مثل اتلاف و بیع جاری است و عمل به احتیاط به مثل توسیط فقیر یا استیکال او ممکن است، و در صورت عدم امکان، این تکلیف ساقط است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: این احتیاط واجب است ولی نسبت به صدقه انسان می‌تواند از فقیر مؤمن و نسبت به هدیه از مؤمن دیگری ولو از شهر خودش وکالت در قبول و اعراض بگیرد و بعد از ذبح از طرف آنها قبول و قبض کرده و بعد اعراض نماید و در صورتی که در منی متمکن از تقسیم نیست اخذ وکالت مزبور لازم است و اگر این عمل را با فرض تمکن انجام ندهد بنابر احتیاط واجب ضامن است.

آیت الله سیستانی، در دو قسم اول با متن موافق هستند و اما در قسم سوم می‌فرمایند: بنابر احتیاط واجب آن را به فقرای مسلمانان صدقه دهد. و اگر صدقه دادن ممکن نباشد یا موجب مشقّت و زحمت زیادی شود وجوب آن ساقط می‌شود و رساندن آن به خود فقیر لازم نیست بلکه کفایت می‌کند به وکیل او داده شود اگر چه وکیل خود قربانی کننده باشد آن‌گاه وکیل بر حسب اجازه موکّل در آن تصرّف می‌کند به هدیه دادن یا فروش یا اعراض از آن و یا غیر اینها.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: واجب است که قدری از قربانی را خودش بخورد و قدری را هدیه دهد و مقداری را به فقیر مؤمن صدقه بدهد، و احتیاط آن است که هدیه را هم به مؤمن بدهد و این‌که هر یک از صدقه و هدیه کمتر از ثلث قربانی نباشد و

در هدیه فقر شرط نیست.

آیت الله مکارم: تقسیم ذبیحه به سه قسمت واجب نیست ولی واجب است که قسمتی از آن را به فقرا بدهند.

۴- آیت الله سیستانی: بلکه به احتیاط واجب ضامن حصّه فقرا است مگر این‌که قربانی ارزش مالی خود را به دلیل فراوانی بیش از حد از دست بدهد.

۵- آیات عظام اراکی، خامنه‌ای، فاضل، نوری: در صورتی که ذابح را در انجام قربانی نایب کرده باشد و امّا اگر از او خصوص ذبح را خواسته باشد لازم نیست مؤمن باشد و خودش باید قصد قربانی و قربت را انجام دهد.

۶- آیت الله بهجت: ایمان شرط نیست ولی شرائط دیگر را باید دارا باشد.

آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی، صافی، گلپایگانی: اگر مسلمان باشد کفایت می‌کند و شیعه بودن ذابح لزومی ندارد.

آیت الله مکارم: تمام مسلمانان که ذبیحه آنان پاک و حلال است می‌توانند ذبح کنند.

۷- آیت الله تبریزی: در موارد احتمال نقص و مرض مطلقاً فحص لازم نیست.

آیت الله خویی: متعرض این فرع نشده‌اند.

آیت الله سیستانی: فحص مطلقاً لازم نیست، گرچه احتیاط مستحب آن است که فحص کند مخصوصاً اگر احتمال نقص از هنگام ولادت در میان باشد.

آیت الله مکارم: بعید نیست قول فروشنده در مورد سنّ حیوان و یا اخته نبودن یا سایر عیوب پنهانی که خریدار نمی‌داند مقبول باشد.

۸- آیت الله خویی، آیت الله فاضل: در صورتی که احتمال بدهد که در حال ذبح احراز شرایط کرده بوده.(مناسک عربی، مسأله ۳۸۸)

آیت الله سیستانی: و همچنین اگر شک در این باشد که محل ذبح منی بوده یا جای دیگر.

ص: ۵۰

[۱۷۹] م- اگر نایب از روی اشتباه یا جهل، برخلاف دستور عمل کند،(۱) اگر برای عمل اجرت گرفته است ضامن است(۲) و الّا معلوم نیست ضامن باشد(۳) و در هر صورت باید اعاده شود. (۴) [۱۸۰] م- تأخیر ذبح از روز عید عمداً، جایز نیست علی الاحوط(۵)، لکن اگر تأخیر شد عمداً یا جهلًا یا نسیاناً، ذبح در شب کفایت می‌کند. (۶) [۱۸۱] م- اگر بواسطه عذری مثل فراموشی یا غیر آن، ذبح را در روز عید نکرد، احتیاط واجب آن است که(۷) در ایام «تشریق» ذبح کند و اگر نشد در بقیه ماه ذی‌حجه و در تأخیر عمدی(۸) نیز همین حکم است. (۹) [۱۸۲] م- کسانی که وکیل دیگری هستند که برای او قربانی کنند، می‌توانند قبل از این‌که حلق یا تقصیر کنند، قربانیِ دیگری را ذبح نمایند.

[۱۸۳] س- آیا مُحرم می‌تواند قبل از ذبحِ گوسفندِ خود، برای دیگری ذبح نماید؟

ج- مانع ندارد.

[۱۸۴] س- آیا ذبح با کاردهای استیل که معلوم نیست آهن است یا نه چگونه است؟

۱- آیت الله صافی: این فرع مجمل است و تفصیلی دارد.

آیت الله گلپایگانی: متعرض این فرع نشده‌اند.

۲- آیت الله خویی: ظاهراً به نظر ایشان فرض مزبور مطلقاً مورد ضمان است چون اتلاف مستند به نایب است و عدم ضمان وکیل بدون تعدی و تفریط در مورد تلف است نه اتلاف.(رجوع شود به مستند العروه، کتاب الاجاره، ص ۲۴۵ و ۲۴۷) و نظریه آیت الله تبریزی هم همین است.

آیت الله سیستانی: در هر دو صورت ضامن است.

آیت الله مکارم: اگر مقصّر بوده ضامن است.

۳- آیت الله بهجت: اگر خلاف موجب عدم اجزاء شود در هر صورت ضامن است و اعاده لازم است.

آیت الله فاضل: و نیز اگر تلف مستند به ذابح باشد بنابر احتیاط ضامن است اگر چه عمل را تبرعاً انجام داده باشد.

۴- آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب اعاده شود.

۵- آیت الله اراکی: این احتیاط واجب نیست.(اطلاق آیه محکَّم است)

آیت الله بهجت: واجب است ذبح هدی در روز عید، و امّا بعد از عید پس مجزی است در بقیّه ذی‌حجه اگر چه خلاف احتیاط است تکلیفاً تأخیر از آن بدون عذر خصوصاً تأخیر از ایّام تشریق سه گانه.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: احتیاط این است که ذبح و نحر در روز عید قربان باشد.

آیت الله سیستانی: این احتیاط مستحب است و می‌تواند در روزهای تشریق هم قربانی کند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: بنابر احتیاط اختیاراً جایز نیست ذبح هدی را از روز عید تأخیر بیندازد اگرچه اقوی جواز آن است.

آیت الله مکارم: تا روز سیزدهم جایز است.

۶- آیت الله اراکی: کفایت مشکل است.

آیت الله بهجت: احوط این است که ذبح در روز عید قربان باشد و در صورتی که به دلایلی نتواند تا مغرب قربانی کند، بعد از اذان مغرب هم می‌تواند.

آیت الله تبریزی: ذبح در شب، بعد از عید، خلاف احتیاط است.

آیت الله خامنه‌ای: اگر به واسطه عذری مثل فراموشی یا غیر آن، ذبح را در روز عید نکرد احتیاط واجب آن است که در ایام تشریق ذبح کند و اگر نشد در بقیه ماه ذی‌حجه.

آیت الله خویی، آیت الله فاضل: ذبح در شب کفایت نمی‌کند مگر برای خائف.

آیت الله سیستانی: و احتیاط واجب این است که در شب قربانی نکند، حتی شب روزهای تشریق، مگر برای خائف.

آیت الله گلپایگانی: ذبح در شب یازدهم بنابر احوط جایز نیست و اگر در روز عید ذبح نکرد، روز یازدهم ذبح نماید.

۷- آیت الله اراکی: این احتیاط واجب نیست.(اطلاق آیه محکَّم است).

آیت الله بهجت: حکم آن در مسأله قبل بیان شد.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: بلکه بدون تردید لازم است.

آیت الله سیستانی: اقوی آن است که می‌تواند در روزهای تشریق قربانی کند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: این احتیاط واجب نیست اگرچه مطلوب است ولکن اگر در غیر ایام نحر(روز عید و سه روز بعد از آن) بود بنابر احتیاط قصد ادا و قضا نکند، بلکه به قصد ما فی‌الذمه ذبح کند.

آیت الله مکارم: تا روز سیزدهم در هر حال جایز است ذبح کند.

۸- آیت الله خویی: اگر از روی علم و عمد ترک کرده و طواف به‌جا آورده باشد ظاهراً طوافش باطل و اعاده آن بعد از تدارک ذبح واجب است.

۹- آیت الله سیستانی: اگر عمداً ذبح را از ایام تشریق تأخیر بیندازد حجش باطل است و اگر معذور باشد باید روزه بگیرد و احتیاط مستحب این است که ذبح در بقیه ذی‌حجه را نیز انجام دهد.

ص: ۵۱

ج- صحیح نیست. (۱) [۱۸۵] س- شخصی به اعتماد نایب خود در رمی، ذبح کرده و حلق نموده است، بعد معلوم شده که نایب از جانب او رمی ننموده است، آیا ذبح و حلق او صحیح است؟

ج- کفایت می‌کند.

[۱۸۶] س- بعد از فری اوداج اربعه، اگر گردن قربانی را در حالی که هنوز زنده است قطع نمود، چه صورتی دارد؟

ج- کار حرامی است،(۲) لکن ذبیحه حلال است و کفایت از قربانی می‌کند. (۳)

سوم از واجبات منا- تقصیر است

[۱۸۷] م- هر مکلفی مختار است که بعد از ذبح کردن، یا سر بتراشد و یا از ناخن(۴) یا موی خود قدری بچیند مگر چند طایفه:

اول- زن‌ها که باید از مو یا ناخن(۵) خود قدری بگیرند، وکافی نیست ظاهراً(۶) برای آن‌ها سر تراشیدن.

دوم- کسی که سال اول حج او باشد، که باید سر(۷) بتراشد به احتیاط واجب(۸).

سوم- کسی که موی سر خود را به عسل یا «صمغ» یا نحوآن برای رفع شپش و نحو آن چسبانیده باشد باید سر بتراشد به احتیاط واجب(۹).

چهارم- کسی که موی خود را جمع کرده و گره زده و در هم پیچیده و بافته است باید سر بتراشد به احتیاط واجب(۱۰).

پنجم- خنثای مشکل اگر از این سه دسته اخیر نباشد باید تقصیر کند و سر نتراشد. (۱۱) [۱۸۸] م- احتیاط(۱۲) آن است که تقصیر در روز عید باشد، اگرچه بعید نیست جواز تأخیر تا آخرِ ایام تشریق.

۱- آیت الله بهجت: اگر در تیزی و حدّت مثل آهن باشد تا انتهای ذبح، بعید نیست حکم آهن را داشته باشد به الغای خصوصیت.

آیت الله تبریزی: مانعی ندارد، بلی اگر در محل ذبح آهن باشد، احتیاط مستحب آن است که با آن ذبح کند.

آیت الله خامنه‌ای: وسیله ذبح باید آهن باشد و استیل(فولاد همراه با مواد ضد زنگ) در حقیقت همان آهن است و ذبح با آن مانع ندارد.

آیت الله خویی: ذبح با آن مانعی ندارد.

آیت الله سیستانی: خالی از اشکال نیست.

آیت الله صافی: اگر محرز نباشد که استیل آهن است صحیح نیست.

آیت الله فاضل: اشکال ندارد.

آیت الله مکارم، آیت الله نوری: با هر فلز برنده‌ای صحیح است.

۲- آیت الله سیستانی، آیت الله فاضل: بنابر احتیاط.

۳- آیت الله بهجت: مانعی ندارد ولی اگر عمداً چنین کند استفاده از گوشت آن مکروه است بلکه خلاف احتیاط است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: بنابر احتیاط لازم، ذبیحه حلال نیست.

آیت الله مکارم: این کار حرام نیست ولی بهتر است این کار را نکند.

۴- آیت الله سیستانی: گرفتن ناخن کافی نیست بنابر احتیاط واجب و اگر خواست ناخن بگیرد باید بعد از کوتاه کردن مو باشد.

۵- آیت الله فاضل: و سر تراشیدن برای آنها کافی نیست.

آیت الله سیستانی، آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب کوتاه کردن ناخن به تنهایی کافی نیست.

۶- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: سر تراشیدن برای آنها جایز نیست.

۷- آیت الله بهجت: سر تراشیدن در این مورد دوم و نیز سوم و چهارم مستحب مؤکّد است.(مناسک شیخ، ص ۷۸)

آیت الله نوری: مخیّر بین تراشیدن سر و کوتاه کردن مو یا چیدن ناخن می‌باشد.

۸- آیات عظام خویی، خامنه‌ای، فاضل، تبریزی: احتیاط مستحب این است که سر تراشیدن را اختیار کند، هر چند مخیر بودنش بین حلق و تقصیر خالی از قوت نیست.

آیت الله مکارم: چنین کسی نیز مخیّر است و سر تراشیدن متعیّن نیست.

۹- آیات عظام خویی، فاضل، تبریزی: احتیاط این است که سر تراشیدن را اختیار کند. بلکه وجوب آن اظهر است.

۱۰- مانند طایفه قبل است.

۱۱- آیت الله بهجت: سر تراشیدن برای خنثی مشکل جایز نیست بنابر تخییر که گذشت، و امّا بنابر تعیّن حلق بر مرد، اگر یکی از قسم متقدّم باشد، احوط جمع است.(مناسک شیخ، ص ۷۸)

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: خنثی در حکم زن است و تقصیر بر او متعیّن است.

آیت الله مکارم: اگر از دو دسته اخیر نباشد مو را کوتاه کند و اگر باشد اول کمی مو را کوتاه کرده بعد سر را می‌تراشد.(بنابر احتیاط واجب)

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: خنثای مشکل اگر موی سر خود را نچسبانده یا نبافته باشد باید تقصیر نماید.

۱۲- آیت الله اراکی، آیت الله نوری: این احتیاط ترک نشود.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: احتیاط واجب آن است که در روز عید باشد و اگر روز عید نکرد تا آخر ذی‌حجه وقت دارد.

آیت الله خامنه‌ای: این احتیاط واجب است.

آیت الله سیستانی: احتیاط مستحب این است که از روز عید تأخیر نشود و بعید نیست تأخیر آن تا آخرین زمانی که بتواند اعمال حج را در ماه ذی‌حجه به‌جا آورد.

آیت الله گلپایگانی: متعرض این فرع نشده‌اند.

ص: ۵۲

[۱۸۹] م- اگر کسی سر نتراشید و تقصیر نکرد در منی و از آن‌جا کوچ کرد باید مراجعت کند و عمل را انجام دهد و فرقی نیست در این حکم بین کسی که عمداً ترک کرده یا نسیاناً(۱) و سهواً یا بواسطه مسأله ندانستن.

[۱۹۰] م- اگر برای این شخص ممکن نشود برگشتن به منی، هرجا که هست سر بتراشد یا تقصیر کند و موی خود را بفرستد(۲) به منی، در صورت امکان، و مستحب است که مو را در منی دفن کند در محل خیمه خود. (۳) [۱۹۱] م- اگر قبل از سر تراشیدن یا تقصیر، طواف و سعی کند از روی سهو یا جهل به حکم، باید برگردد و سر بتراشد یا تقصیر کند و پس از آن طواف و نماز آن و سعی را به‌جا آورد(۴) و اگر نمی‌تواند به منی برگردد هرجا هست سر بتراشد و تقصیر کند و اعاده کند طواف و نماز و سعی را.

[۱۹۲] م- به احتیاط واجب(۵) باید در منی اول رمی جمره کند و بعد از آن ذبح کند و بعد تقصیر یا حلق.

[۱۹۳] م- اگر برخلاف این ترتیب عمل کند، پس اگر از روی غفلت و سهو بوده، اعاده لازم نیست و اگر از روی جهل به مسأله بوده بعید نیست که اعاده نخواهد و احتیاط به اعاده است و اگر از روی علم و عمد بوده(۶) در صورت امکان احتیاط را ترک نکند. (۷) [۱۹۴] م- تأخیر حلق، تا آخر ایام تشریق مانع ندارد، هرچند عمدی باشد و حلق در شب هم صحیح است و کفایت می‌کند. (۸)

۱- آیت الله بهجت: اگر پس از اعمال حج تدارک نماید، اعاده طواف واجب است و در صورت تعمّد بنابر احوط گوسفندی کفاره دارد.

آیت الله سیستانی: ناسی بنابر احتیاط واجب ملحق به عامد است.

۲- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: مستحب است موی خود را بفرستد.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۳- آیت الله مکارم: یا غیر خیمه خود.

۴- آیت الله اراکی: بنابر احتیاط پس از آن طواف و نماز آن و ....

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اعاده طواف و سعی لزوم ندارد، بلکه احتیاط استحبابی دارد.

آیت الله تبریزی: بلی اگر قبل از خروج از مکه متذکر شود، احتیاط در خصوص اعاده طواف نباید ترک شود.

آیت الله سیستانی: اعاده طواف و سعی لازم نیست گرچه احوط است ولی اگر تقدیم طواف برای عذری غیر از جهل و نسیان بوده اعاده لازم است.

آیت الله فاضل، آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب پس از آن سعی و ....

۵- آیت الله اراکی: علی الأشهر الاحوط لازم است اول رمی و بعد ....

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: واجب است که ذبح پس از رمی جمره عقبه باشد و بنابر احتیاط حلق و تقصیر باید پس از آن دو باشد.

آیت الله خامنه‌ای، آیت الله مکارم: ترتیب مزبور واجب است و اگر رعایت نکند گناه کرده و امّا عملش صحیح است.

آیت الله سیستانی: می‌تواند قبل از ذبح حلق یا تقصیر کند در صورتی که قربانی را در جایی که ذبح در آن مکان جایز است تهیه کرده باشد.

آیت الله گلپایگانی: علی الاحوط اول رمی جمره عقبه کند و بعد ....

۶- آیت الله خامنه‌ای: اگر خلاف ترتیب مقرر عمل کند معصیت کرده است لکن علی‌الظاهر تکرار اعمال غیر مترتبه لازم نیست گرچه موافق احتیاط است.

۷- آیت الله بهجت: اگر از روی فراموشی و جهل باشد اعاده آن لازم نیست و همین‌طور در صورت تعمّد بنابر مشهور که اظهر تمامیت آن است.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اگر از روی جهل یا نسیان بوده اعاده لازم نیست.

آیت الله گلپایگانی: در صورت علم و عمد و امکان باید اعاده کند.

آیت الله مکارم: این احتیاط مستحب است.

۸- آیت الله اراکی: تقصیر و حلق را در شب انجام ندهند و تأخیر حلق از روز عید جایز نیست.

آیت الله بهجت: حلق در روز عید است و در صورت تأخیر شب هم مجزی است.

آیت الله تبریزی: احتیاط واجب در عدم تأخیر عمدی است. چنان‌که گذشت بنابر احتیاط حلق باید در روز باشد. پس اگر در روز عید انجام نگرفت باید در روز بعد انجام گیرد.

آیت الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط واجب حلق یا تقصیر باید در روز عید باشد و اگر تأخیر انداخت انجام آن در شب یازدهم یا بعد از آن کافی است.

آیت الله خویی: احتیاط واجب این است که در روز انجام شود، و متعرض تأخیر عمدی تا آخر ایام تشریق نشده‌اند.

آیت الله سیستانی: حلق در شب عید جایز نیست مگر برای خائف و به احتیاط مستحب از روز عید تأخیر نشود ولی بعد از عید در شب هم کافی است.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: حلق در شب خلاف احتیاط است و اگر در روز عید ترک نمود، روز یازدهم باید حلق کند و تأخیر عمدی علی الاحوط جایز نیست.

آیت الله مکارم: احتیاط در ترک حلق در شب است.

ص: ۵۳

[۱۹۵] م- کسی که بخواهد دیگری را حلق نماید، نمی‌تواند قبل از این‌که خودش حلق یا تقصیر کند سر او را بتراشد ولی می‌تواند ناخن دیگری را برای تقصیر بگیرد و ازاله موی دیگری نیز قبل از خارج شدن از احرام جایز نیست ولو برای تقصیر. (۱) [۱۹۶] س- اگر در موردی که حاجی باید حلق کند، بجای حلق تقصیر کرده است وظیفه‌اش چیست، آیا کفاره دارد یا نه؟

ج- اگر جاهل به مسأله بوده کفاره ندارد و در فرض علم احوط است و در فرض مسأله بنابر احتیاط باید حلق را انجام دهد و چنانچه اعمال مکه را به‌جا آورده اعاده کند. (۲) [۱۹۷] س- اگر کسی قربانی را از روی عمد تأخیر بیندازد، آیا می‌تواند حلق و یا تقصیر نماید و یا باید حتماً بعد از قربانی باشد؟

ج- باید حلق را بعد از قربانی(۳) انجام دهد، علی الاحوط. (۴)

واجبات بعد از اعمال منا

[۱۹۸] م- جایز است بلکه مستحب است روز عید که از اعمال منی فارغ شد بیاید به مکه برای بقیه اعمال حج و جایز است(۵) تأخیر بیندازد تا(۶) روز یازدهم و بعید نیست که جایز باشد تأخیر تا آخر ذی‌حجه؛ به این معنی که روز آخر ذی‌حجه هم اگر آمد و اعمال را به‌جا آورد مانع ندارد. (۷) [۱۹۹] م- اعمالی که در مکه واجب است به‌جا بیاورد:

اول- طواف حج است که آن را طواف زیارت می گویند.

دوم- نماز طواف است.

سوم- سعی بین صفا و مروه است.

چهارم- طواف نساء است.

پنجم- نماز طواف نساء است.

[۲۰۰] م- چند طایفه‌اند که برای آنها جایز است(۸) طواف حج و نماز و سعی و طواف(۹) نساء و نماز آن را، بعد از آن‌که

۱- آیت الله بهجت: و بعید نیست تقصیر واقع و موجب احلال شود، هر چند با فعلی که بر غیر حرام است انجام گیرد.

آیت الله سیستانی: و مجزی نیز نمی‌باشد.

۲- به مسأله ۱۳۷ مراجعه شود.

آیت الله بهجت: به ذیل مسأله ۱۲۰ مناسک محشی مراجعه شود.

آیت الله سیستانی: در فرض جهل، اعاده واجب نیست گرچه احوط است.

آیت الله فاضل: به سؤال ۱۳۷ و حاشیه مسأله ۱۱۴۸ مناسک محشی مراجعه شود.

آیت الله مکارم: چنانچه گذشت حلق واجب نیست.

۳- آیت الله اراکی، آیت الله نوری: بنابر احتیاط از روز عید تأخیر نیندازد.

آیت الله سیستانی: بعد از تحصیل قربانی در منی علی الاحوط.

۴- مراجعه شود به مسأله ۱۳۴.

آیت الله بهجت: مراجعه به مسأله ۱۱۳۹ و ۱۱۴۰ مناسک محشی مفید است.

۵- آیت الله سیستانی: و بنابر احتیاط مستحب از روز یازدهم تأخیر نیفتد.

۶- آیت الله بهجت: در جواز تـأخیر از روز یـازدهم خلاف است، احوط عـدم تأخیر است، اگرچه جواز تأخیر تا بعـد از ایّام تشریق بلکه تا تمام ذی‌حجه بعید نیست، و محل خلاف جواز تکلیفی است نه وضعی.

۷- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر چه احوط آن است که تأخیر نیندازد.

۸- آیت الله بهجت: اظهر جواز تقـدیم برای صاحب عـذر است و احوط آن است که تقـدیم کند و بعد از آن اگر ممکن شود اعاده آن در ایّام تشریق کنـد والّا در بـاقی ماه ذی‌حجه اعاده نمایـد و اگر ممکن نشـد استنابه نمایـد علی الاحوط و اگر می‌دانـد(مورد چهارم) که در تمام ماه ممکن نمی‌شود، پس بی‌اشکال تقدیم واجب است و احوط جمع بین تقدیم و استنابه است.

۹- آیت الله بهجت: ... طواف نساء و نماز آن علی المشهور الأظهر ....

آیت الله تبریزی: کسی که از رفتن به مکه یا از مباشرت به اعمال بعد از رجوع از منی بر جان خود می‌ترسد، او فقط می‌تواند طواف نساء و نمازش را نیز مقـدّم بـدارد و بقیه طوایف معذورین، طواف حج و نماز آن را مقدّم می‌کنند و بنابر احتیاط مسـتحبّ، سـعی را هم مقدّم کنند و بعد در وقت خودش اعاده کنند و چنانچه سعی را مقدّم کردند، احتیاط واجب آن است که در وقتش اعاده کنند.

آیت الله خویی: تقـدیم طواف حج و نماز و سـعی بر وقوفین در حج تمتع جایز نیست مگر برای پیرمردان یا زنی که بیم حیض شدن دارد، که این دو می‌توانند طواف حج و نمازش را قبل از وقوفین به جا آورده و سـعی را در وقت خودش بنمایند و احوط این اسـت که سـعی را نیز مقدم داشته و در وقتش هم اعاده نمایند و اولی و بهتر نیز در صورت امکان، اعاده طواف و نماز است در ایام تشریق یا بعـد از آن تا آخر ماه ذی‌حجه و کسـی که از رفتن به مکه بر جان خود می‌ترسد می‌تواند طواف حج و نماز و سـعی را بر وقوفین مقدم بدارد بلکه مقدم داشتن طواف نساء نیز عیبی ندارد و بعد از اعمال منی هر جا دلش بخواهد برود.

آیت الله گلپایگـانی: احوط برای این چنـد طـایفه تقـدیم طواف نسـاء و نمـاز آن است رجـاءاً. سـپس اعـاده بعـد از مناسک منی در صورت تمکّن و الّا باید نایب بگیرد.(آراء).

ص: ۵۴

محرم به احرام حج شدند قبل از رفتن به عرفات، به‌جاآورند(۱) و عمل آنها مجزی است:

اول- زنانی که ترس آن دارند که در برگشتن حایض یا نفساء شوند و پاک نشوند و نتوانند بمانند تا پاک شوند.

دوم- پیرمردان یـا پیر زنانی که عاجز باشـند از طواف در موقع مراجعت، برای زیادی جمعیت،(۲) یا عاجز از برگشتن به مکه باشند. (۳) سوم- اشـخاص مریضـی که بترسـند در وقت ازدحام طواف کننـد یا عاجز باشـند از آن. (۴) چهـارم- کسانی که می‌دانند(۵) تا آخر مـاه ذی‌حجه، به جهـتی برای آنهـا ممکن نمی‌شود طواف و سـعی. (۶) [۲۰۱] م- سه طـایفه اول، اعمـالی را که جلو انداختنـد، کافی است اگرچه بعـد خلاف آن ظاهر شود، مثلًا زن حایض نشود و مریض خوب شود و ازدحام چندان نباشد که موجب مزاحمت شود، پس بر اینها لازم نیست اعاده اعمال گرچه احوط(۷) است.

[۲۰۲] م- طایفه چهارم که عقیده داشت نمی‌تواند اعمال را بجاآورد،(۸) اگر از جهت مرض(۹) و پیری و علیلی بود مجزی است، و امـا اگر از جهت دیگر بود؛ مثـل آن‌که اعتقـاد داشت سـیل مانع می‌شود و بعـد خلافش ظاهر شـد بایـد اعاده کنـد اعمال را، بعـد از رجوع. (۱۰) [۲۰۳] م- شـخص محرم که بواسـطه احرام حـج چیزهایی بر او حرام شد که در سابق به‌تفصـیل ذکر شد در سه موقع و بعد از سه عمل به تدریج آنها بر او حلال می‌شود:

اول- بعد از تقصیرکردن یا سر تراشیدن در منی که به آن همه چیز حلال می‌شود مگر بوی خوش و زن چنانچه پیش ذکر شد(۱۱)، و گفته شد که صید از جهت احرام نیز حلال می‌شود نه از جهت حرم(۱۲).

۱- آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۲- آیت الله فاضل: و نتواند صبر کند تا ازدحام تمام شود یا صبر کردن مستلزم عسر و حرج باشد.

۳- آیت الله خویی: کلمه مریض در مناسـکی که متن معتمـدالعروه است ذکر شـده و در معتمـد العروه، ج ۵، ص ۳۴۴ آمده است:« انما یجوز تقدیم الطواف للعاجز، کالشیخ الکبیر والمریض والمرأه التی تخاف الحیض».

آیت الله سیستانی: مناط عسر است نه عجز.

۴- آیت الله سیسـتانی: مریض یا معلول و هر کسـی که بازگشت به مکه برای او مشکل باشد، یا طواف مشکل باشد در اثر ازدحام و مانند آن.

آیت الله فاضل: و نتوانند تا رفع ازدحام در مکه بمانند یا با عسر و حرج مواجه می‌شوند.

۵- آیت الله سیستانی: کسانی که می‌ترسند برای آنها بازگشت به مکه میسر نشود.

۶- آیت الله اراکی: بر این اشخاص تقدیم واجب است و احوط استنابه نیز می‌باشد.

آیت الله خویی، متعرض این فرع نشده‌اند.

۷- آیت الله بهجت، آیت الله خویی: به ذیل مسأله قبل مراجعه شود.

آیت الله صـافی، آیت الله گلپایگـانی: احتیـاط آن است که بعـد از برگشـتن از منی، اگر ممکن شود در ایّام تشـریق و گرنه تـا آخر ذی‌حجه طواف و سعی را دوباره به‌جا آورند.

آیت الله مکارم: احتیاط به اعاده در صورت امکان ترک نشود.

۸- آیت الله خویی: فتوای معظّم له در این مسأله به دست نیامد.

۹- آیت الله صـافی: احوط آن است که پس از مراجعت از منی نـایب بگیرنـد که اعمـال آنهـا را انجـام دهـد و اگر بعـد از مراجعت

خلاف یقینی که داشت ظاهر شد اعاده لازم است بدون تفاوت بین صور مذکوره.

آیت الله فاضل: و اگر احتمال حدوث مرض را می‌داد و بعداً مرض حادث نشد، مجزی نیست.

۱۰- آیت الله بهجت، آیت الله سیستانی: در همه موارد اعاده را موافق احتیاط استحبابی بیان کرده‌اند.

آیت الله گلپایگانی: اعاده مستحب است.

آیت الله مکارم: مانند مسأله سابق است.

۱۱- آیت الله سیستانی: در حاشیه مسأله ۱۱۴۱ گذشت که عقد و شهادت بر آن با حلق یا تقصیر جایز می‌شود.

آیت الله مکارم: احتیاط در ترک صید است هر چند در خارج حرم باشد.

۱۲- مراجعه شود به مسأله ۱۱۴۱.

ص: ۵۵

دوم- بعد از به‌جا آوردن طواف زیارت و نماز آن و سعی بین صفا و مروه، به تفصیلی که گذشت، حلال می‌شود بر او بوی خوش،(۱) ولی زن بر او حرام است. (۲) سوم- بعد از به‌جا آوردن طواف نساء و نماز آن، که در کیفیّت مثل طواف و نماز عمره است که گذشت، حلال می‌شود بر او زن نیز، پس بعد از این سه عمل، همه چیز که به احرام حرام شده بود حلال می‌شود و اما صیدکردن(۳) در حرم حرام است برای همه کس؛ چه مُحْرِم و چه مُحِلّ.

[۲۰۴] م- کسانی که بواسطه عذر مثل پیری و خوف حیض، طواف زیارت و طواف نساء را مقدّم داشتند، بوی خوش و زن برآنها حلال نمی‌شود، و تمام محرمات بعد از تقصیر یا حلق حلال خواهد شد.

[۲۰۵] س- آیا نایب هم، اگر خوف حیض یا مرض داشته باشد، می‌تواند اعمال حج را بر وقوفین و اعمال منی مقدم بدارد یا نه؟

ج- مانع ندارد. (۴) [۲۰۶] س- کسانی که اعمال حج را قبل از اعمال منی انجام می‌دهند، آیا می‌توانند سعی را بعد از برگشتن از منی انجام دهند و باقی اعمال را قبل؟

ج- محل اشکال است. (۵) [۲۰۷] س- آیا بعد از انجام اعمال منی، قبل از انجام اعمال مکه، می‌توان از مکه خارج شد یا خیر؟

ج- مانع ندارد. (۶) [۲۰۸] م- اگر شخص، چندین عمره مفرده بجای آورده باشد و در هیچ‌کدام طواف نساء نکرده باشد، یک طواف نساء برای تمام آنها کفایت می‌کند. (۷)

بیتوته به منا

[۲۰۹] م- چند طایفه باید در شب سیزدهم نیز تا نصف شب بمانند:

اول- کسی که صیدکرده است در احرام(۸)، و احتیاط واجب(۹) آن است که اگر صید را گرفته باشد و نکشته باشد شب سیزدهم را بماند، لکن غیر از صید کردن چیزهای دیگر که از صید بر محرم حرام است مثل خوردن گوشت

۱- آیت الله بهجت: و این احوط است امّا اقوی بودن آن در قبال قول به حلیّت بعد از نماز طواف(و قبل از سعی) محتاج به تأمل است.

۲- آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: صید و زن بر او حرام است و احوط در حج تمتّع آن است که پیش از طواف نساء و نماز آن از بوی خوش نیز اجتناب نماید.

۳- آیت الله بهجت: امّا کندن گیاه و درخت حرم و شکار در حرم گفته شد که حرمتش اختصاص به محرم ندارد و شامل غیر محرم نیز هست و در مسأله ۴۱۲ مناسک آمده است ولی حلیّت صید احرامی، به مجرّد تمامیّت مناسک منی، بی وجه نیست.

آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: فقط چیزی که از حرام‌ها باقی می‌ماند شکار است که تا ظهر روز سیزدهم حرام است، بنابر احتیاط واجب.

۴- آیت الله خویی، فتوای ایشان در این مورد در دست نیست، بلی حکم نایب معذور به عذر طاری، قبلًا در بحث نیابت گذشت.

۵- مراجعه شود به مسأله ۱۴۵.

آیت الله بهجت: بعد از طواف سعی است.

آیت الله سیستانی: جایز نیست.

آیت الله مکارم: همه را قبلًا انجام می‌دهند.

۶- آیت الله بهجت: خلاف احتیاط است.

آیت الله تبریزی: احتیاط واجب این است که تا اعمال حج تمام نشده، از مکه خارج نشود.

آیت الله خویی: جایز نیست.(المسائل الشرعیه، ج ۱، ص ۳۱۳)

آیت الله فاضل: احتیاط واجب این است که تا اعمال حج تمام نشده از مکّه خارج نشود، مگر این‌که اطمینان داشته باشد که برای اتمام اعمال برمی‌گردد.

۷- آیت الله بهجت، آیت الله فاضل: بنابر احتیاط، برای هر کدام یک طواف نساء انجام دهد.

آیت الله تبریزی: هر احرام، طواف نساء مستقل لازم دارد ولی احتیاط این است تا طواف عمره مفرده را انجام نداده، محرم به احرام جدید نشود.

آیت الله خامنه‌ای: علی‌الظاهر واجب است برای هر عمره مفرده جداگانه طواف نساء به‌جا آورد، اگرچه تحلّل با طواف نساء واحد بعید نیست.

آیت الله خویی، آیت الله صافی: هر احرام، طواف نساء مستقل لازم دارد.(استفتائات)

آیت الله سیستانی: هر احرام، طواف نساء مستقل لازم دارد بنابر احتیاط واجب.

۸- آیت الله بهجت: از اینجا تا آخر این فرع را متعرض نشده‌اند.

۹- آیت الله سیستانی، آیت الله بهجت: متعرض این مسأله نشده‌اند.

آیت الله خویی: کسی که در حال احرام از شکار خودداری نکرده واجب است شب سیزدهم را نیز در منی بماند.

ص: ۵۶

صید و نشان دادن صید به صیاد و غیر آن را اگر اجتناب نکرده واجب نیست بیتوته شب سیزدهم.

دوم- کسی که نزدیکی(۱) با زن کرده در احرام چه در قُبُل و چه در دُبُر و چه با زن خود یا اجنبیه. ولی غیر از جماع کارهای دیگر مثل بوسیدن و لمس و غیر آن را اگر اجتناب نکرده واجب نمی‌شود بیتوته شب سیزدهم.

سوم- کسی که در روز دوازدهم کوچ نکرد از منی و غروب شب سیزدهم را درک کرد(۲).

[۲۱۰] م- واجب است بر حاج که شب یازدهم ذی‌حجه و شب دوازدهم را در منی بیتوته کند؛ یعنی در آن‌جا بماند از غروب آفتاب(۳) تا نصف شب. (۴) [۲۱۱] م- مقدار شب که واجب است در این سه شب بیتوته کرد، از اول شب است تا نصف آن،(۵) پس کسی که از غروب بیتوته کرد در منی تا نیمه شب مانع ندارد بعد از آن بیرون برود، و احتیاط مستحب آن است که پیش از طلوع صبح وارد مکه نشود.

[۲۱۲] م- نیمه شب را باید از اول غروب(۶) تا طلوع آفتاب حساب کنند، بنابر احتیاط(۷) واجب، و احتیاط آن است که از مغرب شرعی حساب کنند. (۸) [۲۱۳] م- اگر قسمتی از اول شب که باید در منی بیتوته کرد، درک نشود یا زودتر از نصف شب از منی خارج شوند،(۹) احتیاط واجب(۱۰) آن است که یک گوسفند قربانی کنند(۱۱) و فرقی بین صورت عذر و عدم عذر نیست.

[۲۱۴] م- کسانی که جایز است برای آنها کوچ کردن در روز دوازدهم، باید بعد از ظهر کوچ کنند و جایز نیست قبل از ظهر،(۱۲) و کسانی که در روز سیزدهم کوچ می‌کنند مختارند هر وقت را بخواهند کوچ کنند.

۱- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: کسی که از تمتّع از زن‌ها اجتناب نکرده(آداب و احکام حج، مسأله ۹۲۴)

آیات عظام خویی، سیستانی، تبریزی: بنابر احتیاط کسی که با زن نزدیکی کرده باید شب سیزدهم را در منی بماند.

۲- آیت الله سیستانی: که در این صورت باید تا طلوع فجر در منی باشد.

۳- آیت الله اراکی، آیت الله نوری: از غروب شرعی.

۴- آیت الله بهجت: تا مابعد نصف شب.

آیات عظام تبریزی، خامنه‌ای، خویی، سیستانی، مکارم: می‌تواند از سر شب تا بعد از نیمه شب و یا از قبل از نیمه شب تا طلوع فجر در آن‌جا بماند.

آیت الله فاضل: و بعید نیست که بتوان به نیمه دوم شب اکتفا کرد.

۵- آیت الله فاضل: و اکتفا کردن به نیمه دوم شب هم بعید به نظر نمی‌رسد.

نظریه سایر آیات عظام در ذیل مسأله قبل گذشت.

۶- آیت الله اراکی: باید از اول غروب شرعی حساب شود.

۷- آیت الله بهجت، آیت الله مکارم: نیمه شب از اول غروب آفتاب تا طلوع صبح حساب می‌شود.

آیت الله تبریزی: نصف شب در مسأله مبیت در منی، نصف از غروب تا طلوع فجر است، گرچه احتیاط برای کسی که نصف اول شب را بیتوته می‌کند آن است که نصف از غروب تا طلوع آفتاب را در منی بماند.

آیت الله سیستانی: نیمه شب در منی از غروب آفتاب تا طلوع فجر حساب می‌شود.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: از مغرب تا طلوع فجر حساب کنند.

آیت الله فاضل: نیمه شب در منی از غروب آفتاب تا طلوع فجر حساب می‌شود، بلی اگر بخواهد نیمه دوّم شب را بیتوته کند اولی

این است که آن را تا طلوع آفتاب حساب کند.

۸- آیت الله خویی: معیار در بیتوته، از غروب آفتاب تا طلوع فجر است و نیمه شب، ما بین غروب آفتاب و طلوع فجر می‌باشد.

۹- آیت الله فاضل: چنآن‌که بیتوته در منی را در نیمه دوم شب هم ترک کند.

۱۰- آیت الله خامنه‌ای: مگر آن‌که نیمه دوم شب را کاملًا در منی باشد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: کسی که برای انجام اعمال به مکه آمده و نتوانسته خود را تا گذشت قسمتی از شب به منی برساند، بر او کفاره واجب نیست، اگرچه بعد از نیمه شب به منی رسیده باشد.(آداب و احکام حج، مسأله ۹۳۰) و در مسأله ۹۳۸ آداب حج می‌فرمایند: در صورت عذر کفاره واجب نیست.

نظریه سایر آیات عظام نسبت به حکم این مسأله، از مسأله ۱۵۳ به دست می‌آید که درک نیمه دوم بیتوته هم کافی است و کفاره ندارد.

۱۱- آیت الله بهجت: اگر حاجی ساعتی از اوایل شب بیتوته در منی را درک نکند کفاره ندارد و احتیاطاً قسمت دوم را در منی بماند.

آیت الله سیستانی: ترک نیمه اول؛ چه با عذر باشد چه بی‌عذر، بیتوته نیمه دوم را باید درک کند.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: واجب است برگردد و در صورتی که بدون عذر قسمتی از اول شب را در منی نبوده احتیاط در پرداخت کفاره ترک نشود.

آیت الله فاضل: واجب است.

آیت الله مکارم: کافی است نصف اول یا نصف دوم شب را بماند.

۱۲- آیت الله سیستانی: ولی در مواردی جایز است خارج شوند که در حاشیه مسأله بعد خواهد آمد.

ص: ۵۷

[۲۱۵] م- اگر حاجی صبح دوازدهم به مکه بیاید واجب نیست(۱) برای نَفْر، بعد از ظهر به منی برگردد گرچه رفتن او به مکه قبل از ظهر جایز نیست. (۲) [۲۱۶] م- چند طایفه‌اندکه واجب نیست در شب‌های یازده و دوازده و سیزدهم در منی بمانند:

اول- بیماران و پرستاران آنها، و دیگر کسانی که برای آنها مشقت داشته باشد ماندن به هر عذری که باشد(۳).

دوم- کسانی که ترس آن دارندکه اگر شب را بمانند مال آنها در مکه از بین می‌رود به‌شرطی که مال مُعْتَدٌ به باشد(۴).

سوم- شبان‌هایی که احتیاج دارد(۵) حیوانات آنها به چرانیدن در شب.

چهارم- کسانی که متکفل آب دادن به حجاج هستند در مکه(۶).

پنجم- کسانی که شب را در مکه بیدار(۷) باشند و به عبادت مشغول باشند تا صبح و کار دیگر جز آن نکنند مگر کارهای ضروری از قبیل خوردن و آشامیدن به‌قدر احتیاج و تجدید وضو(۸).

[۲۱۷] س- مقدار شب برای کسی که در مکه بجای بیتوته در منی به عبادت مشغول می‌شود، چقدر است؟ از مغرب تا طلوع فجر است یا تا طلوع آفتاب؟

ج- تا طلوع فجر حساب می‌شود. (۹)

رمی جمرات سه‌گانه

[۲۱۸] م- شب‌هایی که واجب است در منی بیتوته کند باید در روز آنها رمی جمرات سه‌گانه کند، یعنی سنگریزه بزنند به سه محل که یکی را جمره اولی و یکی را جمره وُسطی و یکی را جمره عقبه گویند، ولی اگر عمداً همه

۱- آیات عظام اراکی، بهجت، مکارم: بنابر احتیاط برگردد.

آیت الله تبریزی، آیت الله گلپایگانی: باید برگردد برای تحقّق نفر بعد از ظهر.

آیت الله خویی: اگر می‌تواند قبل از ظهر به منی بیاید تا بعد از ظهر برگردد واجب است وگرنه بر او چیزی نیست.

آیت الله فاضل: بنابر احتیاط واجب باید برای نفر ....

۲- آیت الله سیستانی: اگر در منی متعلقاتی از قبیل رحل و اثاث به‌جاگذارد که مستلزم برگشتن باشد، می‌تواند پس از رمی و پیش از ظهر از منی بیرون رود و در این صورت باید به منی برگردد؛ چه پیش از ظهر و چه بعد از ظهر و قبل از غروب یا روز بعد کوچ کند و اگر متعلقاتی ندارد بنابر احتیاط جایز نیست پیش از ظهر خارج شود گرچه نیت برگشتن داشته باشد و اگر خارج شد به احتیاط واجب باید برای نفر باز گردد چه پیش از ظهر چه بعد از آن.

۳- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: و احتیاط آن است که اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله و عذر دیگر مثل بیماری و پرستار بودن ترک کرد یک گوسفند ذبح نماید هر چند گناه نکرده(مناسک فارسی، مسأله ۲۱۴)

۴- آیت الله سیستانی: کسی که در صورت بیتوته نمودن در منی بر جان یا مال یا آبروی خود بترسد.

۵- آیت الله خامنه‌ای: طائفه سوم و چهارم، خصوص چوپانی و سقایت را متعرض نشده‌اند.

آیت الله مکارم: به‌طوری که ترک آن موجب ضرر یا زحمت شدید باشد.

آیت الله خویی: طائفه سوم و چهارم استثناء نشده‌اند.(معتمد، ج ۵، ص ۳۹۵)

آیت الله سیستانی: متعرض این قسم نشده‌اند.

۶- آیت الله مکارم: یا متکفل سایر کارهای لازم برای حجاج هستند.

آیت الله تبریزی: در استثناء این طایفه تأمّل است.

آیت الله خویی: متعرض این قسم نشده‌اند.

۷- آیت الله سیستانی: کسی که از منی اول شب یا پیش از آن بیرون رفته و در مکه در تمام مدت نیمه دوم شب تا طلوع فجر به‌جز اندک زمانی که برای حوائج ضروری مانند خوردن و آشامیدن و امثال آن لازم است، مشغول به عبادت شده و اشتغال به آن او را از برگشتن به منی بازداشته است.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: کسی که در مکه تمام شب و یا باقیمانده از شب اگر بعد از دخول در شب از منی خارج شده و مشغول به عبادت بوده به‌جز حاجت ضروری مانند خوردن و آشامیدن و تطهیر و امثال آنها کار دیگری نداشته.

آیت الله بهجت: به نسک حج از قبیل طواف و سعی علی الاحوط و الّا رجوع به منی نماید و مشغول به سایر عبادات نشود مگر در صورت خروج از منی بعد از نصف شب علی الاحوط، و از امور ضروریه مذکوره نوم غالب است.(مناسک شیخ، ص ۸۳)

۸- آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: این طایفه را نیز از وجوب بیتوته استثناء کرده‌اند و آن این است: کسی که طواف خانه خدا را نموده و به عبادت خود باقی مانده و سپس از مکه خارج شده و از عقبه مدنیین گذشته باشد، چنین شخصی می‌تواند در راه بیتوته کند و به منی نیاید.

آیت الله سیستانی: طایفه دیگر کسی است که از مکه به قصد منی خارج شده و از عقبه مدنیین گذشته باشد که در این‌صورت می‌تواند در راه پیش از رسیدن به منی بخوابد، ولی اگر منزل او بعد از عقبه مدنیین باشد نمی‌تواند در منزلش بخوابد.

۹- آیت الله سیستانی: از غروب آفتاب است تا طلوع فجر.

ص: ۵۸

آن را ترک کند به حج او ضرر نمی‌رساند(۱) و صحیح است گرچه در صورت عمد معصیت کار است.

[۲۱۹] م- وقت انداختن سنگ از اول طلوع آفتاب تا غروب آفتاب روزی است که شب آن روز را بیتوته کرده است، و در شب جایز نیست به‌جا آورد.

[۲۲۰] م- اگر کسی عذری داشته باشد از این‌که روز به‌جا آورد مثل شبان و مریض و علیل و کسی که ترس داشته باشد از چیزی مثل تزاحم جمعیت، جایز است شب آن روز یا شب بعد(۲) انجام دهد.

[۲۲۱] م- اگر کسی فراموش کند رمی جمرات سه‌گانه را و خارج شود از منی و به مکه بیاید، پس اگر در ایام تشریق یادش آمد،(۳) باید برگردد و به‌جا آورد و اگر متمکن نیست باید نایب بگیرد و اگر بعد از ایام تشریق یادش بیاید یا عمداً تعویق بیندازد تا بعد، احتیاط واجب آن است که خودش یا نایبش از مکه برگردد و به‌جا آورد(۴) و در سال دیگر هم در ایامی که فوت شده است خودش یا نایبش قضا کند. (۵) [۲۲۲] م- زنان و مراقبین آنها و افراد ضعیفی که مجازند بعد از نصف شب از مشعرالحرام به منی وارد شوند، اگر از رمی در روز معذورند می‌توانند شب رمی کنند بلکه زنان مطلقاً مجازند(۶) همان شب رمی نمایند.

[۲۲۳] م- اگر کسی عذری داشته باشد از این‌که روز به‌جا آورد؛ مثل شبان و مریض و علیل و کسی که ترس داشته باشد از چیزی مثل تزاحم جمعیت، جایز است شب آن روز یا شب بعد(۷) انجام دهد.

۱- آیت الله بهجت: علی الاشهر الاقوی.

آیت الله تبریزی: با ترک رمی اگرچه عمدی باشد، حج باطل نمی‌شود، و بنابر احتیاط باید قضای آن را در سال آینده خود یا نایبش انجام دهد.

۲- آیت الله گلپایگانی: برای آنان جایز است رمی هر روزی را در شب آن روز انجام دهند، و اگر این را هم نتوانند، جایز است رمی همه روزها را در یک شب جمع کنند.

آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: برای چنین کسانی جایز است رمی را شب آن‌روز انجام دهند، و این بر نیابت مقدم است.

آیت الله بهجت: صاحب عذر در شب رمی می‌کند یعنی شب مقدّم با علم به عدم تمکّن از رمی در روز، و اما شب مؤخّر با علم به تمکّن از رمی قضایی در روز مؤخّر پس احوط تأخیر قضاء است تا طلوع آفتاب.(مناسک شیخ، ص ۸۵)

آیت الله سیستانی: واجب است رمی جمرات در روز باشد، و از این حکم چوپانان، و هر کسی که از ماندن روز در منی معذور است به علت ترس یا مرض یا چیز دیگری، استثناء می‌شود، که برای آنان جایز است رمی هر روزی را در شب آن روز انجام دهند. و اگر این را هم نتوانند، جایز است رمی همه روزها را در یک شب جمع کنند. و امّا زنان، ضعفا، مریض‌ها و مثل آنان که در روز به خاطر کثرت جمعیت یا چیز دیگر نمی‌توانند رمی کنند، باید برای رمی در روز نایب بگیرند.

۳- آیت الله مکارم: یعنی تا روز سیزدهم.

۴- آیت الله مکارم: اگر از سیزدهم بگذرد به سال بعد می‌افتد.

۵- آیت الله بهجت: کسی که فراموش کند رمی را، بر می‌گردد از مکه به جهت آنها، و اگر متذکّر نشد تا بعد از خروج، قضا می‌کند در سال آینده در ایّام تشریق، خودش یا نایبش در صورت عدم امکان مباشرت علی الاحوط.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: کسی که رمی را در منی فراموش نموده و پس از کوچ به مکه یادش آمد، واجب است به منی برگشته و رمی نماید. و چنانچه فراموش شده رمی دو روز یا سه روز باشد، احتیاط این است که بین وظیفه هر روز و روز دیگر یک

ساعت فاصله بگذارد و چنانچه پس از خروج از مکه یادش آمد که رمی نکرده، واجب نیست به منی برگردد بلکه بنابر احتیاط در سال بعد خود یا نایبش آن را قضا نماید.

آیت الله سیستانی: کسی که رمی جمرات را به علت فراموشی و یا جهل به مسأله ترک نماید و در مکه یادش بیاید یا حکمش را بداند واجب است به منی بیاید و رمی نماید و اگر رمی در دو روز ترک شده باشد یا سه روز، بنابر احتیاط باید به ترتیب روزها قضا نماید و بین قضای هر روز و روز بعد مقداری وقت فاصله بیندازد. و چنانچه پس از بیرون رفتن از مکه یادش بیاید یا حکمش را بداند، واجب نیست جهت تدارک آن برگردد و احتیاط مستحب این است که خودش شخصاً آن را در سال آینده قضا نماید، در صورتی که به حج برود و یا توسط نایبش، در صورتی که به حج نرود.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر کسی رمی جمرات سه‌گانه را جهلًا یا سهواً یا عمداً ترک کرد، باید اگر به مکه یا خارج مکه هم رفته باشد تا ایّام تشریق نگذشته برگردد به منی و رمی را به‌جا آورد و اگر متمکّن نیست نایب بگیرد و اگر تا ایّام تشریق خودش یا نایبش به‌جانیاورد باید در سال بعد خودش یا نایبش رمی را قضا نماید در ایّام تشریق.

۶- آیت الله بهجت: زنان و کسانی که کوچ از مشعر در شب برایشان جایز است می‌توانند شب عید رمی جمره نمایند بنابر اظهر. و نیز به ذیل مسأله ۱۰۱۸ مناسک محشی مراجعه شود.

آیات عظام تبریزی، صافی، گلپایگانی: زنان می‌توانند رمی روز دهم را در شب آن انجام دهند، هر چند متمکن از رمی در روز دهم باشند، ولی در رمی روز یازدهم و دوازدهم، چنانچه از رمی در روز معذور باشند می‌توانند رمی هر روز را در شب آن انجام دهند و چنانچه معذور نباشند باید در روز رمی کنند.

آیت الله خویی: بیماران و پیرها و ضعیف‌ها و کسانی که از دشمن می‌ترسند هم، می‌توانند در شب عید رمی کنند.

آیت الله سیستانی: این حکم اختصاص به رمی روز عید دارد.

۷- آیت الله بهجت: صاحب عذر در شب رمی می‌کند؛ یعنی شب مقدّم، با علم به عدم تمکّن از رمی در روز، و اما شب مؤخّر با علم به تمکّن از رمی قضایی در روز مؤخّر پس احوط تأخیر قضا است تا طلوع آفتاب.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: برای چنین کسانی جایز است رمی را شب آن روز انجام دهند و این بر نیابت مقدم است.

آیت الله سیستانی: واجب است رمی جمرات در روز باشد و از این حکم چوپانان و هر کسی که از ماندن روز در منی معذور است، به علت ترس یا مرض یا چیز دیگری، استثنا می‌شود، که برای آنان جایز است رمی هر روزی را در شب آن روز انجام دهند و اگر این را هم نتوانند، جایز است رمی همه روزها را در یک شب جمع کنند. و امّا زنان، ضعفا، مریض‌ها و مثل آنان که در روز به خاطر کثرت جمعیت یا چیز دیگر نمی‌توانند رمی کنند، باید برای رمی در روز نایب بگیرند.

آیت الله گلپایگانی: برای آنان جایز است رمی هر روزی را در شب آن روز انجام دهند و اگر این را هم نتوانند، جایز است رمی همه روزها را در یک شب جمع کنند.

ص: ۵۹

[۲۲۴] س- کسانی که با عذر از رمی در روز می‌توانند شب رمی کنند آیا لازم است شب رمی کنند یا می‌توانند همان روز نایب بگیرند؟

ج- می‌توانند نایب بگیرند. (۱) [۲۲۵] س- اگر مردی که می‌تواند در روز رمی نماید، برای رمی زنی نایب شود آیا می‌تواند رمی زن را در شب انجام دهد؟

ج- نمی‌تواند و باید رمی را در روز انجام دهد.

مصدود

(۲)

[۲۲۶] م- «مصدود» به کسی گفته می‌شود که دشمن، او را از انجام عمره یا حج- به تفصیلی که می‌آید- منع کند. کسی که به واسطه مرض(۳) از انجام عمره یا حج ممنوع شود، «محصور» نامیده می‌شود.

بقای بر احرام بدون اعمال

[۲۲۷] م- شخصی که به احرام عمره یا حج، محرم شد، واجب است عمره و حج را تمام کند؛ وگرنه در احرام باقی می‌ماند. (۴)

وظیفه مصدودِ از ورود به مکه

[۲۲۸] م- اگر کسی بعد از احرام عمره، توسط دشمن یا دیگری- از قبیل عمّال دولت و ...- از رفتن مکه منع شود و راه دیگری برای رفتن نباشد، یا اگر باشد، مؤونه آن را نداشته باشد، می‌تواند در همان محل که منع شده، یک شتر، یا یک گاو، یا یک گوسفند، قربانی کند(۵) و از احرام خارج شود.

این قربانی بنابر احتیاط واجب، به نیت تحلیل انجام(۶) و به احتیاط واجب،(۷) قدری از مو یا ناخن خود را بگیرد؛(۸) و در این

۱- آیات عظام اراکی، بهجت، تبریزی، صافی، گلپایگانی: باید شب رمی نماید.

آیت الله خامنه‌ای: اگر از قبیل عذرهایی است که مجوز رمی در شب قبل است؛ مانند خوف و شغل و امثال آن موردی برای استنابه نیست ولی اگر از عذرهایی است که در روز حادث شده است می‌تواند نایب بگیرد ولی اگر در شب بعد رفع شد احتیاط واجب آن است که عمل را اعاده کند.

آیت الله سیستانی: چنان‌که گذشت کسی که معذور از رمی در روز است باید نایب بگیرد و نمی‌تواند در شب رمی نماید، مگر چوپانان و کسانی که از ماندن روز در منی معذور باشند.

آیت الله فاضل: احتیاط واجب آن است که شب رمی کنند.

آیت الله مکارم: تا در شب بتواند رمی کند نایب گرفتن مشکل است.

۲- آیت‌الله خامنه‌ای، احکام محصور و مصدود را متعرض نشده‌اند.

۳- آیت‌الله سیستانی: مصدود کسی است که دشمن و مانند او از رسیدن او به اماکن مقدسه برای انجام اعمال عمره یا حج پس از

احرام منع کند و محصور کسی است که بیماری و مانند آن مانع رسیدن او به اماکن مقدسه برای انجام اعمال حج یا عمره پس از احرام شود.

آیت‌الله مکارم: یا شکستگی اعضا یا مجروح شدن و مانند آن.

۴- آیت‌الله تبریزی: بقای احرام در بعضی از صور محل اشکال است.

آیت‌الله خویی: بقای احرام در بعض صور محلّ منع است.

آیت‌الله سیستانی: در بعضی از موارد احرام بدون انجام اعمال باطل می‌شود.

۵- آیت‌الله سیستانی: به احتیاط واجب، بدون آن مُحل نمی‌شود و اگر نتواند قربانی تهیّه کند به احتیاط واجب ده روز روزه بگیرد.

آیت‌الله مکارم: ... اگر قربانی میسّر نشد نیّت خروج از احرام می‌کند و احتیاطاً بجای قربانی ۱۰ روز روزه می‌گیرد مطابق آنچه در قربانی در مناسک آورده‌ایم عمل کند.

۶- آیات عظام تبریزی، خویی، سیستانی: قید تحلیل لازم نیست.

۷- آیت‌الله صافی، آیت‌الله گلپایگانی: و احتیاط آن است که شخص مصدود علاوه بر قربانی حلق نیز بنماید و بهتر آن است که جمع کند بین حلق و تقصیر و احتیاط آن است که هنگام ذبح یا نحر قربانی قبل از تقصیر نیّت تحلیل از احرام کند.(آداب و احکام حج، مسأله ۹۸۴).

۸- آیت‌الله بهجت: و احتیاج به حلق یا تقصیر بعد از هدی موافق احتیاط است(مناسک شیخ، ص ۹۷).

آیت‌الله تبریزی، آیت‌الله خویی: احتیاط این است که حلق یا تقصیر را به آن(قربانی) ضمیمه نماید، بلکه احتیاط این است که حلق را اختیار نماید در صورتی که قربانی را با خود آورده باشد در عمره مفرده.(مناسک، مسأله ۴۴۴).

آیت‌الله سیستانی: گرفتن ناخن بنابر احتیاط واجب کافی نیست و جایز است حلق به جای تقصیر.

آیت‌الله فاضل: ... و یا بجای تقصیر حلق کند مخصوصاً کسی که سوق هدی نموده باشد.

آیت‌الله مکارم: ناخن به تنهایی کفایت نمی‌کند.

ص: ۶۰

صورت همه چیز حتی زن، بر او حلال می‌شود. (۱)

وظیفه مصدود واردِ در مکه

[۲۲۹] م- اگر به احرام عمره، وارد مکه شود و دشمن یا کسی دیگر، او را از بجا آوردن اعمال عمره منع کنند، حکم مسأله قبل را دارد؛(۲) بلکه اگر او را از طواف یا سعی نیز منع کنند، بعید نیست(۳) همین حکم را داشته باشد.

فرض تعدّد راه

[۲۳۰] م- اگر از راهی مصدود شود و راه دیگری وجود داشته باشد و مخارج رفتن از آن راه را دارا باشد، باید در احرام باقی بماند و از آن راه برود؛ و اگر از آن راه رفت و حج از او فوت شد، باید عمره مفرده بجا آورد و از احرام خارج شود.

محصور

حصر در احرام عمره

[۲۳۱] م- اگر کسی به جهت مریضی، نتواند بعد از احرام عمره(۴) به مکه برود، اگر بخواهد مُحلّ شود، باید هدی کند، و به احتیاط واجب(۵) هدی یا پول آن را به وسیله شخص امینی به مکه بفرستد(۶) و
با او قرارداد کند که در چه روز و چه ساعتی، آن را در مکه ذبح کند و وقتی که روز و ساعت موعود رسید، تقصیر کند؛ پس از آن، محرّمات احرام- غیر از(۷) زن- بر او حلال می‌شود؛ و احتیاط آن است که(۸) نایب در ذبح، قصد تحلیل منوبٌ عنه کند. (۹)

حصر در احرام حج

[۲۳۲] م- اگر حج‌گزار بعد از احرام حج، نتواند به خاطر مریضی، به عرفات و مشعر برود، باید بنابر احتیاط واجب(۱۰) هدی یا پول آن را به منی بفرستد و جهت ذبح در روز عید(۱۱) قرار بگذارد و بعد از
ذبح، تقصیر کند؛ در این صورت، همه محرّمات احرام- غیر از زن- بر او حلال می‌شود. (۱۲)

محصور و مسأله حلیّت نساء

[۲۳۳] م- محصور اگر حجِ واجب(۱۳) بر عهده او باشد، بعد از عمل به وظیفه محصور، زن بر او حلال نمی‌شود مگر آن که خودش به مکه بازگردد و اعمال حج را بجا(۱۴) بیاورد و طواف نساء را انجام دهد؛ ولی اگر بازگشت ممکن نباشد، کفایت عمل نایب برای تحلیل زن بر او، بعید نیست. (۱۵) اگر محصور، حج استحبابی بجا می‌آورد، کفایت طواف نایب از او، بعید نیست(۱۶) هرچند احتیاط آن است که در صورت امکان، خودش برود. (۱۷) [۲۳۴] م- اگر حصر، بعد از عمره تمتع و خروج از احرام نیز حاصل شود،(۱۸) انجام آن عمره، کفایت از حج نمی‌کند، و چنانچه سال اول استطاعت باشد، حج واجب نشده است.

مسائل متفرقه

[۲۳۵] م- در وقتی که در «مسجدالحرام» یا «مسجدالنبی» نماز جماعت منعقد شد، مؤمنین نباید از آنجا خارج شوند(۱۹) و باید از

جماعت تخلف نکنند و با سایر مسلمین به جماعت نماز بخوانند(۲۰).

۱- آیت‌الله سیستانی: حکم مذکور در مورد عمره مفرده است و همچنین عمره تمتع اگر از اعمال حج نیز منع شود ولی اگر فقط از آمدن به مکه قبل از وقوفین منع شود وظیفه او به حج افراد تبدیل می‌شود.

۲- آیت‌الله بهجت: معتمر به عمره تمتّع مصدود می‌شود به منع از دخول مکّه یا از انجام افعال بعد از دخول و متحلّل به هدی می‌شود در صورت عدم امکان استنابه در همان سال، اگرچه بعد از طواف مصدود از سعی بشود و همچنین اگر ممنوع شد در عمره مفرده از خصوص طواف نساء بعد از اتیان به سایر اعمال و تقصیر.(مناسک شیخ، ص ۱۰۲ و ۱۰۳)

۳- آیت‌الله گلپایگانی: قسمت آخر مسأله را متعرض نشده‌اند.

آیت‌الله مکارم: محلّ تأمل است.

۴- آیت‌الله صافی، آیت‌الله گلپایگانی: شخص محصور اگر حج تمتّع و یا حج افراد بجا می‌آورد، در صورتی که موقع احرام با خداوند قرار گذاشته که اگر محصور شد خداوند او را محلّ گرداند، بدون فرستادن قربانی به منی، خود به خود محلّ می‌شود- حتی نسبت به زن- و شخص محصوری که حج قِران بجا می‌آورد به مجرّد فرستادن قربانی به منی محلّ می‌شود و نیازی به صبر کردن تا زمانی که قربانی به منی برسد نیست.(آداب و احکام حج، مسأله ۹۸۸). اگر مریض شده یا دشمن او را منع کرده و نمی‌تواند اعمال عمره را تمام کند، نایب بگیرد.(آداب و احکام حج، مسأله ۹۹۶)

۵- آیت‌الله بهجت: اگر در عمره مفرده محصور شده، بنابر احتیاط باید قربانی بفرستد که در وقت معینی قربانی نمایند ... و بعد از این کار، تمامی محرّمات احرام بر او، بجز زن حلال می‌شود و اگر محصور در عمره تمتع باشد، حکمش حکم سابق است با این تفاوت که زن هم بر او حلال می‌شود.(مناسک، مسأله ۴۵۴).

آیت‌الله تبریزی: اگر در عمره مفرده محصور شد وظیفه‌اش این است که یک قربانی بفرستد و با دوستان خود وقت بگذارد که در آن وقت معین قربانی نمایند و خود در آن وقت معین با تقصیر از احرام خارج می‌شود و برای چنین شخصی؛ به خصوص جایز است در جای خود قربانی نموده و از احرام بیرون بیاید و بر چنین شخصی بعد از این کار تمام محرّمات احرام حلال می‌شود بجز زن و زن بر او حلال نمی‌شود مگر بعد از آن که خوب شد و عمره مفرده را بجا آورد و این در صورتی است که محصور در مکان خودش ذبح یا نحر نماید و اما اگر هدی را بفرستد، پس برای خروجش از احرام وجهی هست هنگامی که هدی به محلش برسد و کسی که در عمره تمتع محصور شده حکمش حکم سابق است با این فرق که فرستادن قربانی بر او تعیّن دارد و چنانچه آنچه گفته شد عمل کند، زن هم بر این شخص حلال می‌شود.(مناسک، مسأله ۴۵۳).

آیت‌الله خویی: وظیفه چنین کسی این است که مخیر است بین فرستادن قربانی و یا قیمت آن، توسط فردی به مکه و از احرام بیرون بیاید.(و در عمره مفرده به خصوص مخیّر است بین فرستادن هدی و یا ذبح هدی در مکان خودش و محل شدن) با این فرق که اگر این شخص که محصور از عمره مفرده بوده، با قربانی کردن تمامی محرّمات احرام بجز زن بر او حلال خواهد شد و اگر محصور در عمره تمتع باشد، زن هم بر او حلال خواهد شد.(مناسک، مسأله ۴۵۳)

آیت‌الله سیستانی: اگر در عمره تمتّع یا عمره مفرده محصور شود و بخواهد از احرام خارج شود باید قربانی یا قیمت آن را به مکه بفرستد که در روز معینی آن را ذبح کنند و پس از آن حلق یا تقصیر کند تا از احرام بیرون آید و اگر نتواند قربانی یا قیمت آن را بفرستد جایز است در جای خود قربانی کند و از احرام بیرون آید و اگر این را هم نتواند ده روز روزه بگیرد و در این دو مورد همه چیز بر او حلال می‌شود جز زن.(مناسک، مسأله ۴۴۶ و ۴۵۲).

آیت‌الله فاضل: اما در عمره مفرده مخیر است بین ارسال هدی به مکّه و یا ذبح هدی در محلّ حصر، و درعمره تمتع به احتیاط واجب ....

۶- آیت‌الله خویی: اگر عمره مفرده باشد فرستادن تعیّن ندارد بلکه می‌تواند در مکان خودش هدی را ذبح کرده و مُحِلّ شود.(مناسک عربی، مسأله ۴۴۸).

۷- آیت‌الله بهجت: قبلًا گذشت که در عمره تمتّع از زن هم مُحلّ می‌شود.

آیت‌الله مکارم: زن هم بر او حلال می‌شود.

۸- آیت‌الله فاضل: و احتیاط مستحب آن است که نایب ...

۹- آیت‌الله سیستانی: این احتیاط لازم نیست.

۱۰- آیت‌الله تبریزی، آیت‌الله خویی: حکم محصور در حج، مانند حکم محصور در عمره است ولی راجع به حلال شدن زن بر او احتیاط این است که زن بر او پس از حلق یا تقصیر حلال نمی‌شود، و فرستادن هدی یا پول آن متعین است، ولی مواعده روز عید متعین نیست.(مناسک عربی، مسأله ۴۴۸).

آیت‌الله سیستانی: بلکه بنابر اقوی.

آیت‌الله فاضل: و اقوی آن است ....

آیت‌الله گلپایگانی: باید یک قربانی به منی بفرستد و پس از ذبح و نحر قربانی در منی، نسبت به همه تروک احرام- بجز زن- مُحلّ می‌شود.

۱۱- آیت‌الله بهجت: علی الأحوط.

۱۲- آیت‌الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۱۳- آیت‌الله خویی: بین حج واجب و مستحب تفصیل نیست.(مناسک عربی، مسأله ۴۸۸).

۱۴- آیت‌الله تبریزی، آیت‌الله خویی: محصور در عمره تمتّع زن هم پس از تحلل بر او حلال می‌شود و محصور در حج بنابر احتیاط تا وقتی طواف حج و سعی و طواف نساء را در حج و یا عمره مفرده بجا نیاورد زن بر او حلال نمی‌شود.(مناسک، م ۴۵۳).

آیت‌الله سیستانی: هر گاه طواف و سعی را در حجی یا عمره ای بجا آورد، زن بر او حلال خواهد شد.(مناسک، مسأله ۴۴۶).

آیت‌الله صافی، آیت‌الله گلپایگانی: اگر از انجام مناسک روز عید و یا بعد از روز عید محصور شود باید برای رمی و قربانی نایب بگیرد و خودش حلق نماید و در صورت امکان اعمال مکه را انجام دهد، وگرنه برای اعمال مکه نیز نایب بگیرد، و اگر در مسجد است نماز طواف را خودش بخواند وگرنه بنابر احتیاط باید خودش نماز بگزارد و نایب هم بگیرد و در صورت امکان در منی بیتوته کند و در این صورت حجش صحیح است و در غیر این صورت برای این که بیتوته نکرده، بنابر احتیاط کفّاره بدهد. و در این که استنابه جهت طواف نساء برای حلیّت زن کافی باشد، اشکال است؛ اگرچه در صورتی که رفتن به مکه برای او حرجی باشد اقوی جواز استنابه است.

۱۵- آیت‌الله مکارم: بعد از انجام دستور سابق.

۱۶- آیت‌الله فاضل: و همچنین است کسی که حج او نیابی تبرّعی یا استیجاری بوده، یا حج او واجب بوده و سال اول استطاعت بوده و استطاعت تا سال بعد استمرار نداشته باشد. و کفایت نیابت در صورتی است که رفتن برای خود او حرجی باشد.

آیت‌الله سیستانی: حکم محصور که گفته شد، اختصاص به حج واجب ندارد.

آیت‌الله مکارم: در صورتی که قادر بر حج نباشد یا عسر و حرج داشته باشد بنابر احتیاط واجب.

۱۷- آیت‌الله فاضل: این احتیاط ترک نشود.

۱۸- آیت‌الله بهجت، آیت‌الله سیستانی: به احتیاط واجب عمره خود را عمره مفرده قرار دهد و طواف نساء انجام دهد و از احرام خارج شود.

۱۹- آیت الله غروی: در صورتی که تقیه آن را ایجاب کند.

۲۰- آیت الله خویی، آیت الله تبریزی: بلی نماز مجزی است در صورتی که قرائت حمد و سوره را خود برای خود آهسته انجام دهد، و در نماز جمعه بعد از فراغ از آن با آنها نماز ظهر را اعاده کند.

آیت الله سیستانی: جایز است که نماز پشت سر آنها خوانده شود ولی باید اگر مأموم می‌تواند بصورت آهسته برای خود قرائت کند و الّا در ذهن و نفس خود بخواند و اگر نماز جمعه باشد بعد از آن ظهر را بخواند.

آیت الله گلپایگانی: نماز با عامّه در حال ضرورت بی‌اشکال است و در غیر حال ضرورت شرکت در جماعت آنان خوب است لکن با تمکّن نماز را با شرایط کامل اعاده کند.(آداب و احکام حج، مسأله ۱۰۲۵)

آیت الله صافی: نماز با عامّه در حال ضرورت بی‌اشکال است و در غیر حال ضرورت شرکت در جماعات آنان اگر موجب تألیف قلوب آنها و دفع اتّهام به شیعه باشد خوب است و اعاده آن لازم نیست اگر چه موافق با احتیاط است و خروج از مسجد در هنگام اقامه جماعات و یا ایستادن و شرکت نکردن شایسته نیست بلی اگر ضرورتی ایجاب کند مانع ندارد.(آداب و احکام حج)

آیت الله بهجت: اگر کار ضروری ندارند خارج نشوند و خوب است شرکت کنند.

ص: ۶۱

[۲۳۶] م- سجده نمودن بر تمام اقسام سنگ‌ها چه مرمر باشد یا سنگهای سیاه معدنی یا سنگ گچ و آهک قبل از آن‌که پخته شود جایز است(۱). و سنگ‌هایی که در «مسجدالحرام» از این قبیل است سجده بر آنها اشکال ندارد و همین‌طور در «مسجد رسول‌اللّه».

[۲۳۷] م- در «مکه» و «مدینه» در مسافرخانه و هتل نباید(۲) نماز را به جماعت بخوانند(۳) و می‌توانند در جماعت سایر مسلمین در مساجد شرکت کنند و نماز را به جماعت بخوانند.

[۲۳۸] م- تخییر بین قصر و اتمام در مکه و مدینه اختصاص(۴) به مسجدالحرام و مسجدالنبی دارد و در تمام مکه و مدینه جاری نیست بلی اختصاص به مسجد اصلی ندارد و در جاهای توسعه داده شده مسجد هم جاری است هر چند احتیاط اقتصار بر مسجد اصلی است پس در تمام مسجد فعلی مسافر می‌تواند نماز را تمام بخواند همان‌طور که می‌تواند شکسته بخواند.

[۲۳۹] م- در مسجد النبی سجده کردن(۵) روی فرش‌های مسجد مانع ندارد(۶) و مهر گذاشتن جایز نیست، و لازم نیست(۷) در جایی که سنگ است نماز بخوانند، و لازم نیست حصیر یا نحو آن با خود ببرند، ولی اگر مراعات کنند

که موجب وهن نشود و حصیر برای جانماز با خود داشته باشند و روی آن نماز بخوانند به طوری که متعارف سایر مسلمین است اشکال ندارد، لکن تأکید می‌شود از عملی که موجب هتك و انگشت‌نما شدن باشد اجتناب نمایند.

[۲۴۰] س- کسی که نماز را در مسجدالحرام به نحو استداره خوانده است، به طوری که رو در روی امام جماعت و یا طرفین او ایستاده بوده است، آیا این نماز احتیاج به اعاده دارد؟

ج- با وضع فعلی نیاز به اعاده ندارد(۸).

احکام خمس مربوط به عمره

نداشتن سال خمسی

[۲۴۱] م- کسی که سال خمسی ندارد، اگر به حج مشرف شود و با پول خود، لباس احرام و قربانی خریداری نماید، اگر آن پول، از درآمد کسب و حقوق است و معلوم نیست که ربح بین سال است،(۹) بدون تخمیس، حکم غصب را دارد و طواف و قربانی، صحیح نیست. (۱۰) [۲۴۲] م- اگر شخصی بدون این که خمس مال خود را بپردازد، به حج برود، اگر لباس احرام و قربانی او با پول غیر مخمّس نباشد، عمل او اشکال ندارد.

(۱۱)

۱- آیات عظام خامنه‌ای، بهجت، فاضل: بلکه به گچ و آهك پخته و آجر و کوزه گلی و مانند آن هم می‌شود سجده کرد.

آیت اللّه غروی: پخته شدن مانع از صدق ارض و اجزای آن نیست.

آیت اللّه سیستانی: بلکه بعد از پخته شدن نیز جایز است.

۲- آیت اللّه فاضل: اگر خلاف تقیه ولو تقیه مداراتی است نماز را به جماعت نخوانند.

آیت اللّه غروی: در صورتی که تقیه ایجاب کند.

۳- آیات عظام اراکی، گلپایگانی، صافی: در صورتی که مفسده داشته باشد.

آیت اللّه مکارم: نماز جماعت‌های کاروانی و بزرگ اشکال دارد ولی نماز چند نفری اشکال ندارد.

آیت الله بهجت: برگزار نمودن نماز جماعت در هتل‌ها و مسافرخانه‌ها در مکه و مدینه مانعی ندارد اگر مستلزم مفسده نباشد.

آیت الله سیستانی: اگر خلاف تقیه نباشد اشکال ندارد ولی شرکت در جماعت مسلمین بهتر است.

۴- آیت الله سیستانی: در تمامی دو شهر مکه و مدینه با توسعه‌ای که پیدا شده است تخییر جاری است.

آیات عظام گلپایگانی، خامنه‌ای، فاضل، مکارم، صافی، نوری: می‌توانند در تمامی دو شهر مکه و مدینه نماز را تمام بخوانند و اختصاص به مسجدالحرام و مسجدالنبی ندارد.

آیت الله تبریزی: در همه مکه و مدینه قدیم می‌تواند قصر و تمام بخواند.(استفتائات، س ۱۲۹).

آیت الله خویی: ظاهراً اختصاص ندارد بلکه این حکم در شهر قدیمی مکه و مدینه جاری است.(منهاج الصالحین، مسأله ۹۲۵).[قید قدیمی در منهاج نیست بلکه در استفتائات و در بعض مناسک مذکور است].

نظر سایر آیات عظام در مناسک نیست. به رسائل عملیه آنان مراجعه شود.

آیت الله بهجت: مسافر می‌تواند در مسجدالحرام و مسجد پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و ... نمازش را تمام بخواند و احتیاط در این است که نماز را شکسته بخواند ولی اگر بخواهد در جایی که اوّل جزو این مسجد نبوده و بعد به این مساجد اضافه شده نماز بخواند احتیاط واجب آن است که شکسته بخواند.

۵- آیت الله غروی: در صورت تقیه صحیح است.

۶- آیت الله گلپایگانی: سجده روی فرش‌های مسجد در صورت تقیه مانع ندارد.(استفتائات ویژه حج، ص ۳۰، مسأله ۵۲)

آیت الله خویی: اگر در آن مکان تمکن از سجود بر آنچه سجود بر آن جایز است ندارد سجده صحیح است.

آیت الله فاضل: اگر مخالف تقیه نباشد و موجب هتک و انگشت‌نما شدن نشود باید در محلّی که بتواند پیشانی او در محلّ سجده بر سنگ‌های مسجد قرار گیرد سجده نماید.

آیت الله بهجت: در صورت امکان سجده بر مایصح السجود علیه، اکتفا به‌غیر آن خلاف احتیاط است.(استفتائات ویژه حج). و در پرسش‌های جدید حج، ص ۳۰، س ۱۲۷ می‌فرماید: اعتبار عدم مندوحه در حال عمل، یقینی است و امّا مندوحه مکانی و یا زمانی پس اعتبار عدم آن موافق با احتیاط است. و در مورد سجده بر مهر و یا حصیر و بادبزن در مساجد مکه و مدینه در صورتی که موجب وهن و انگشت‌نما شدن باشد در پرسش‌های جدید حج، ص ۳۱، ش ۱۳۰ می‌فرماید: در فرض سؤال جایز نیست و حکم در صورت وجود مندوحه در مسأله قبل بیان شد.

آیت الله سیستانی: اگر تقیه اقتضا کند و در همان‌جا مایصحّ السجود علیه نباشد سجده صحیح است و لازم نیست از آن‌جا منتقل شود به جای دیگر.

۷- آیت الله تبریزی: در صورت تمکّن لازم است ....

آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: اگر فرادی می‌خواند و ضرورتی نباشد نباید به فرش سجده کند، و اگر به جماعت می‌خواند سجده بر فرش در مواردی که به‌خاطر تقیه ضرورت داشته باشد، مانع ندارد و حکم لزوم اعاده و عدم آن در مسأله اوّل گذشت.

۸- آیت الله گلپایگانی، آیت الله صافی: نماز به نحو استداره مانعی ندارد ولی بنابر احتیاط باید به حسب دائره مقدم بر امام نباشد، و همچنین بنابر احتیاط با مراعات قید قبلی نزدیک‌تر از امام به کعبه هم نباشد.(العروه الوثقی ۱/ ۷۸۳ مسأله ۲۵ شرایط الجماعه)

آیت الله بهجت: با انحفاظ نسبت در صف مأمومین با امام با انحفاظ نسبت امام به کعبه اگر محفوظ باشد تا تمام دور حتّی اطراف حجر اسمعیل و عدم حائل بین هر مأموم و آن‌که به او متّصل است، دور نیست تصحیح نماز جماعت به‌طور استداره در اطراف کعبه یا مسجد.(ذخیره ۲، ص ۲۳۱)

آیت الله اراکی: در صورت تأخر مأموم در مواضع سجود و اقرب نبودن به کعبه از امام به حسب دائره.

آیت الله فاضل: اگر به جهت تقیه خوانده باشد اعاده ندارد و در غیر مورد تقیه استداره جایز نیست.

آیت الله خویی: جایز نیست، ولی به هر حال چون اقتدا صوری است باید قرائت را ولو آهسته و یا اگر نمی‌شود به نحو حدیث نفس بخواند و این نماز مجزی است.

آیت الله تبریزی: در هر صورت باید قرائت را خود- ولو به نحو حدیث نفس- بخواند.

آیت الله مکارم: احتیاط آن است که امام به حسب دایره و از جهت فاصله به کعبه از دیگران جلوتر باشد.

۹- آیت‌الله فاضل: به احتیاط واجب با مجتهد جامع الشرایط مصالحه کند.

۱۰- آیات عظام بهجت، خامنه‌ای، صافی، گلپایگانی: ولکن اگر همانطور که متعارف است به ذمّه خریداری کرده باشد، حجّش صحیح است.

آیت‌الله تبریزی، آیت‌الله خویی: بنابر احتیاط واجب اگر ساترش متعلق خمس باشد، ولی اگر همانطور که متعارف است به ذمّه خریده، حجش اشکال ندارد.

آیت‌الله سیستانی: در فرضی که خمس واجب باشد اگر همانطور که متعارف است به ذمّه خریداری کرده باشد اشکال ندارد.

آیت‌الله فاضل: ولی در همین فرض چنانچه بداند پول از درآمد همان سال است و در همان سال خرج شود خمس واجب نیست.

آیت‌الله نوری: و باید خودش آنها را انجام بدهد و اگر چون مراجعت کرده قدرت ندارد باید برای انجام طواف و نماز طواف و قربانی نایب بگیرد.

۱۱- مراجعه شود به مسأله قبل.

آیت‌الله بهجت: چنانچه با عین مال غیر مخمّس معامله کرده؛ یعنی عین مال در مقابل لباس قرار گرفته، طواف و نماز با آن لباس باطل است ولی اگر لباس را به ذمّه خریده و بعد از معامله، آن مال غیر مخمّس را در عوض دین پرداخت نموده، طواف و نماز با آن لباس باطل نیست.

ص: ۶۲

حسابرسی مال و صحت اعمال

[۲۴۳] س- آیا برای صحّت اعمال عمره و حج- برای کسی که حسابرسی خمس ندارد- پرداخت خمس لباس احرام و لباسی که در طواف و نماز طواف می‌پوشد، کفایت می کند، یا باید حسابرسی تمام اموال صورت گیرد؟(۱)

احرام و طواف در لباس غیرمخمّس

[۲۴۴] م- اگر شخصی با پول خمس نداده، لباس احرام بخرد و با آن محرم شده، و طواف و نماز بجا آورد، اگر از روی علم و عمد نبوده، اصل عمره و حج او صحیح است؛ ولی در صورتی که جاهل مقصر باشد، باید طواف و نماز را اعاده کند. (۲)

تهیه قربانی از غیر مخمّس

[۲۴۵] م- اگر قربانی از وجه غیر مُخَمَّس باشد، کفایت نمی کند. (۳)

سپرده‌های حج و عمره و خمس آن

[۲۴۶] م- آیا به سپرده‌های حج و عمره و سود آنها، خمس تعلق می گیرد؟(۴) [۲۴۷] م- شخصی برای عمره مفرده ثبت نام کرده، در حالی که تشرف او در سالِ ثبت نام قطعی بوده، ولی در سال بعد به او نوبت رسیده، آیا سرِ سالِ خمس، به پول واریز شده، خمس تعلّق می گیرد؟(۵) [۲۴۸] م- سودی که از طرف سازمان حج و زیارت به سپرده‌های مردم تعلّق می گیرد، چه حکمی دارد؟(۶)

لُقطه حرم

[۲۴۹] م- اگر در حرم چیزی پیدا کرد، برداشتن آن کراهت شدید دارد، بلکه احتیاط(۷) در برنداشتن است. (۸)

۱- آیت الله تبریزی: با اجازه مرجع تقلید می‌تواند در بخشی از اموال خمس را محاسبه کرده و از آنها برای لباس احرام و لباس ساتر در طواف و نماز طواف و قربانی استفاده کند و نیّت او بر این باشد که خمس بقیه اموال را نیز بپردازد تا اعمالش مورد قبول واقع شود.

آیت الله خامنه‌ای: در فرض سؤال پرداخت خمس برای اموال مذکور و همچنین برای پولی که برای قربانی می‌پردازد کفایت می کند.

آیت الله سیستانی: حسابرسی بقیه اموال در صحت حج دخالت ندارد، ولی اگر به مقدار بدهکاری خمس و مصارف حج نداشته باشد، حج او حَجّه‌الاسلام نیست.

آیت الله صافی: چنین تخمیسی صحیح نیست؛ والله العالم.

آیت الله فاضل: خیر کفایت نمی کند، بلکه باید کلّ اموال خود را مخمس کند.

آیت الله مکارم: حداقل باید خمس تمام هزینه حج را بپردازد و سزاوار است که مردم را به این کار عادت ندهند؛ زیرا فرصتی است برای پاک کردن تمام اموال.

آیت الله نوری: چنانچه متعلق خمس بوده اند، تخمیس آن برای صحت حج کفایت می‌کند، ولی لازم است بقیه اموال نیز جهت خمس حسابرسی شود.

۲- مراجعه به مسأله ۲۴۰ شود.

آیت‌الله بهجت: اگر قصد قربت از او محقق نشده است.(وسیله، ص ۱۷۹).

آیت‌الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر با عین پول خمس نداده لباس احرام بخرد اشکال دارد.(آداب و احکام حج، مسأله ۵۴۲).

آیت‌الله فاضل: و بنابراحتیاط سعی و تقصیر را نیز اعاده کند.

۳- مراجعه شود به مسأله ۲۴۰.

آیت‌الله بهجت: اگر معامله به ذمّه باشد، ظاهراً کافی است.(مستفاد از س ۹۷ مناسک).

آیت‌الله تبریزی، آیت‌الله خویی: چون متعارف خرید به ثمن کلی است، قربانی صحیح است.

آیت‌الله سیستانی، آیت‌الله نوری: چون متعارف خرید به ثمن کلی است، قربانی صحیح است ولی ذمه‌اش به اندازه خمس مشغول است.

آیت‌الله مکارم: کفایت می‌کند.

۴- آیت‌الله بهجت: خمس ندارد.

آیت الله تبریزی: در فرض سؤال چنانچه بر اصل پول سال بگذرد؛ یعنی از وقت به دست آوردن پولی که به بانک سپرده‌اند، سال گذشته، باید خمس آن را بپردازند و نسبت به مقداری که زیادتر از اصل پول به آنها می‌دهند، اگر در همان سال به حج یا عمره بروند چیزی بر آنها نیست. والله العالم.

آیت الله خامنه‌ای: در فرض مرقوم، اگر در همان سالِ خمسی سپرده گذاری به حج یا عمره می‌رود، خمس ندارد، ولی اگر نوبت حج او پس از آن سال خمسی است، اصل پول خمس دارد لکن سود حاصله اگر پیش از سال عزیمت قابل وصول نبوده جزو درآمد سال وصول، محسوب است که اگر در همان سال به حساب هزینه سفر محسوب شود، خمس ندارد.

آیت الله سیستانی: به اصل پول خمس تعلق می‌گیرد و نیز به سود آن، اگر از طریق معامله شرعیّه ملك صاحب پول شده است، بلی اگر حج بر آنها مستقر شده و راه دیگری برای رفتن به حج در سال ثبت نام نداشته باشند خمس به آن تعلق نمی‌گیرد.

آیت الله صافی: وجوب خمس معلوم نیست، هرچند احتیاط خوب است و نسبت به سود آن، اگر با آن پول معاملات شرعی، با رعایت شرایطش انجام شود و پرداختِ سود، طبق قرارداد باید در موقع تحویل اصل پول پرداخت شود، سود مذکور از منافع سال وصول است که اگر در همان سال صرف مؤونه شود خمس ندارد و اگر باقی بماند آن هم خمس دارد.

آیت الله فاضل: افرادی که برای تشرف به حج یا عمره ثبت نام می‌کنند و در همان سال توفیق تشرّف پیدا نمی‌کنند، باید خمس اصل پول و سود متعلّقه مربوط به سنوات سابق را بپردازند، مگر برای افرادی که حج بر آنها مستقر شده و تمکّن از خرید فیش را ندارند.

آیت الله مکارم: هرگاه این پول از درآمد همان سالی باشد که نام نویسی کرده است، نه به آن خمس تعلق می‌گیرد و نه به سود آن.

آیت الله نوری: اگر همان سالی که مستطیع شده است، آن پول را برای انجام حج در نوبت خود به حساب ریخته است، آن پول جزو مؤونه و مخارج آن سال محسوب می‌شود و خمس ندارد ولی اگر در سالهای قبل مستطیع بوده است و تأخیر انداخته و به

حساب نریخته است باید خمس آن را بدهد.

و در عُمره نیز اگر به طور متعارف یک مرتبه یا در چند سال یک مرتبه باشد، پولی که به حساب ریخته است خمس ندارد امّا سودی که می‌گیرد از ارباح آن سالی است که آن را تحویل می‌گیرد و اگر تا آخر سالِ خمسی خود آن را در مخارج لازم زندگی خرج کرد، خمس ندارد و اگر بماند و سال بر آن بگذرد خمس دارد.

۵- آیات عظام بهجت، صافی، مکارم و نوری: در فرض سؤال خمس واجب نیست.

آیت‌الله تبریزی: باید آن را تخمیس نماید، والله العالم.

آیت‌الله خامنه‌ای: حکم مسأله قبل را دارد.

آیت‌الله سیستانی: خمس دارد.

آیت‌الله فاضل: به حاشیه مسأله قبل مراجعه شود.

۶- آیت الله بهجت: اگر بعد از پایان کار، سود را با چیزی معامله کنند اشکال ندارد و یا این که زاید را صدقه دهند، با استجازه از حاکم شرع علی الأحوط.

آیت الله تبریزی: با توجه به این که افراد ثبت نام کننده نسبت به فهم مورد قرارداد و عمل به قرارداد بر طبق عقود شرعیه متفاوت هستند، حکم مسأله متفاوت است.

چنانچه اطمینان به انجام معامله شرعیه ندارند باید شرط اضافه بر اصلِ پول نکرده و خود را طلبکار ندانند و اگر به حج رفتند، فقط مقداری را که سازمان حج و زیارت از آنان می‌گیرد(مانده هزینه‌ها) به حساب حج و زیارت واریز می‌کنند. و اگر به حج نرفتند و زیاده به آنان داده شد، با زیاده، معامله مجهول المالک می‌نمایند.

آیت الله خامنه‌ای: سود حاصله از معامله مضاربه‌ای برای سپرده گذار حلال است.

آیت الله سیستانی: اگر واقعاً مضاربه‌ای صورت بگیرد و رعایت شرایط آن بشود، هرچند عقد کتبی باشد، اشکال ندارد و سود حاصله حلال است، ولی باید سهم هرکدام از عامل و مالک به عنوان درصدی از« سود» تعیین شود نه درصدی از« سرمایه».

آیت الله صافی: اگر صاحب پول، پول را به بانک بدهد و بانک را وکیل کند که پول را در تجارت شرعی به کار گیرد و سود تجارت را به نحوی که توافق می‌کنند تقسیم کنند مانع ندارد، ولی اگر پول را به عنوان قرض به شرط سود در بانک بگذارد ربا و حرام است و اگر به عنوان مثلًا مضاربه بگذارد که ۱۷ اصل پول به او داده شود، مضاربه باطل است؛ والله العالم.

آیت الله فاضل: چنانچه بین صاحب پول و بانک، این عمل به قصد مضاربه انجام گیرد، صحیح است و سود حاصله مشروع است و در صورتی که به قصد مضاربه نباشد، چنانچه شرط زیاده و منفعت نشده باشد، باز سود حاصله اشکالی ندارد.

آیت الله مکارم: در صورتی که مطابق یکی از عقود شرعیه عمل شود وسودی به صاحب پول بدهند، اشکالی ندارد.

آیت الله نوری: در صورتی که دهندگان وجه به این موضوع راضی و با آگاهی آنان باشد، اشکال ندارد؛ برای اطلاع بیشتر به توضیح المسائل ص ۶۰۶ مراجعه نمایید.

۷- آیات عظام اراکی، فاضل، مکارم: این احتیاط ترک نشود.

۸- آیت الله خویی، آیت الله فاضل: بنابر احتیاط باید عوض صاحبش به مؤمن فقیر صدقه بدهد و حق تملک ندارد.

ص: ۶۳

[۲۵۰] م- اگر «لقطه» حرم را برداشت و از یک درهم کمتر باشد می‌تواند(۱) قصد تملک آن را بکند و آن را مصرف کند و ضامن صاحبش نیست و چنانچه تملک نکرد و تفریط نکرد ضامن نیست، ولی اگر بدون تملک نگاه داشت و در نگهداری کوتاهی و تفریط کرد ضامن است،(۲) و اگر قصد تملک کرد و صاحبش قبل از تلف شدن پیدا شد باید آن را به صاحبش رد کند به احتیاط واجب. (۳) [۲۵۱] م- اگر لقطه را که در حرم برداشت یک درهم یا بیشتر ارزش داشت(۴) باید یک سال تعریف کند و از صاحبش جستجو کند، پس اگر نیافت او را بعد از یک‌سال، مخیراست بین دو امر(۵): یکی آن‌که آن را برای صاحبش حفظ کند، در این صورت اگر در نگهداری کوتاهی نکرد ضامن نیست در صورت تلف. دوم آن‌که برای صاحبش صدقه بدهد، لکن اگر صاحبش پیدا شد و راضی به صدقه نشد باید عوضش را به او بدهد(۶) و جایز نیست آن را تملک کند و اگر تملک کند مالک نمی‌شود و ضامن هم می‌شود.

احکام تقلید

یادگیری احکام عمره و حج

[۲۵۲] م- یادگیری و دانستن اعمال حج هر چند اجمالًا، قبل از سفر لازم نیست، و کافی است که عمره تمتّع و حج تمتع را به عنوان عبادتی که خداوند متعال بر او واجب کرده، نیت کند و کیفیت هر یک را در وقت عمل یاد بگیرد و عمل کند؛ هرچند یاد گرفتن اعمال، بهتر و موافق احتیاط است.

عمل بدون تقلید

[۲۵۳] م- شخصی که مقلد هیچ یک از فقها نبوده و حج و عبادت های دیگر را بدون تقلید انجام داده، اگر اعمالش مطابق فتوای کسی که باید از او تقلید کند، باشد صحیح است. (۷)

تغییر مرجع تقلید

[۲۵۴] م- عدول از مجتهد زنده- پس از تحقق یافتن تقلید- به مجتهد زنده دیگری که با او مساوی است، جایز است و اگر دومی اعلم باشد، احتیاط واجب آن است که عدول نماید. (۸) [۲۵۵] س- اگر از کسی که جامع‌الشرایط نبوده تقلید نموده و مدتی از آن گذشت، مانند کسی است که اصلًا تقلید نکرده باشد، پس حکم او حکم جاهل قاصر یا مقصّر است.

۱- آیت الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب باید از طرف صاحبش صدقه بدهد و هر وقت صاحبش پیدا شد چنانچه به صدقه دادن راضی نشود عوض آن را به او بدهد.

۲- آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۳- آیت الله گلپایگانی: باید به صاحبش رد کند بنابر احتیاط اگر اقوی نباشد.

۴- آیت الله سیستانی، آیت الله صافی: به احتیاط واجب باید صدقه بدهد.

۵- آیت الله خویی: بنابر احتیاط باید عوض صاحبش صدقه بدهد و حق تملک ندارد.

آیت الله سیستانی: احتیاط واجب آن است که تصدق کند.

آیت الله مکارم: هرگاه احتمال قابل توجه در مورد پیدا شدن صاحبش نمی‌دهد صدقه بدهد.

۶- آیت الله گلپایگانی: و همچنین می‌تواند آن را تحویل حاکم شرع بدهد.

آیت الله مکارم: بنابر احتیاط واجب.

۷- آیت‌الله مکارم: اگر مطابق فتوای کسی که الآن از او تقلید می کند باشد صحیح است.

آیت‌الله سیستانی: اگر مطابق فتوای کسی که الآن باید از او تقلید کند باشد صحیح است، در غیر این صورت نیز گاهی صحیح است، مانند این که جاهل قاصر باشد و اخلال به چیزی شده باشد که با جهل قصوری ضرر ندارد.

آیت الله صافی، آیت الله گلپایگانی: اگر اعمالش مطابق واقع باشد و عبادات را به قصد قربت بجا آورده باشد صحیح است و راه به دست آوردن مطابق شدن آن با واقع این است که یا علم پیدا کند که مطابق با واقع بوده یا آن که مطابق فتوای مجتهدی که فعلًا وظیفه اش تقلید از او است واقع شده است.(توضیح المسائل ۱۴، احکام تقلید).

۸- آیت‌الله تبریزی: اگر مجتهد دوم اعلم باشد و یا احتمال اعلمیت در او داده شود، عدول جایز است.

آیات عظام خامنه‌ای، صافی، مکارم، نوری و وحید: اگر مجتهد دوم اعلم باشد، عدول جایز است.

[تبصره: بر اساس نظر آیت‌الله بهجت و آیت‌الله سیستانی، رجوع به مساوی در غیر موارد علم اجمالی به مخالفت قطعی، جایز است].

ص: ۶۴

تبعیض در تقلید

[۲۵۶] م- اگر دو مجتهد از نظر علمی مساوی باشند، شخص عامی در رجوع به هر یک از آن دو مخیّر است(۱)، چنان‌که جایز است در بعضی از مسائل از یکی و در برخی، از آن دیگری تقلید نماید.

بقاء بر تقلید میّت

[۲۵۷] م- تقلید میّت ابتداءً جایز نیست، ولی بقاء بر تقلید میّت اشکال ندارد ولی باید به فتوای مجهتد زنده باشد؛ و کسی که در بعضی از مسائل به فتوای مجهتدی عمل کرده، بعد از مردن آن مجتهد، می تواند در همه مسائل از او تقلید کند. (۲)

رجوع قهری احتیاط واجب بدون نیت رجوع

[۲۵۸]- م اگر اعلم در مسأله ای احتیاط واجب کرده است، آیا لازم است مقلّد جهت رجوع به فالاعلم بداند مرجعش احتیاط واجب کرده و نیت رجوع کند، یا همین که در مقام انجام وظیفه شرعی بوده و عملش طبق فتوای فالأعلم است کافی است؟ به عبارت دیگر، اگر اعلم مثلًا در احرام از مکه قدیم احتیاط واجب است، ولی فالأعلم چنین احتیاطی نداشته، و مقلّد اعلم از مکه جدید محرم شده و بعد از اعمال حج فهمیده است که اعلم چنین احتیاطی داشته، آیا عملش صحیح است یا خیر؟ و اکنون چه وظیفه ای دارد؟(۳)

وظیفه نایب در تقلید

[۲۵۹] م- نایب باید اعمال حج را طبق فتوای مرجع خود انجام دهد و میزان، وظیفه خود اوست؛(۴) ولی اگر به کیفیت خاصی، اجیر شده، باید طوری عمل کند که مراعات وظیفه خودش و کیفیت ذکر شده، بشود.

[۲۶۰] م- اجیر و مستأجر، لازم نیست که سؤال کنند مقلّدِ چه کسی هستند؛ و اجیر مطابق تقلید خودش، عمل می کند. (۵)

والحمدلله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله اجمعین

(۶)

۱- آیت‌الله وحید: تبعیض در تقلید جایز نیست و در صورت تساوی دو یا چند مجتهد، باید به فتوای کسی عمل کند که نظرش مطابق با احتیاط است و در غیر این صورت بین آن دو جمع نماید(مثلًا این‌که یکی به شکسته شدن نماز و دیگری به تمام فتوا داده است). اگر احتیاط ممکن نبود و یا مشقت داشت، می‌تواند از یکی از آنان تقلید کند.

آیات عظام بهجت و سیستانی: در صورتی تبعیض در تقلید جایز است که دو مجتهد در تقوا و ورع نیز مساوی باشند.

۲- آیت‌الله بهجت: فقها حیات را شرط می دانند؛ یعنی می گویند: برای ابتدای تقلید باید از مجتهد زنده تقلید کرد و امّا اگر مرجع تقلید انسان از دنیا رفت، در این که آیا می تواند بر تقلید باقی بماند یا باید به مجتهد زنده مراجعه نماید، مورد اختلاف است، پس اگر کسی در این مسأله مجتهد بود طبق نظر خودش عمل می کند وگرنه طبق نظر مجتهد زنده عمل می کند.

باقی مانـدن بر تقلیـد میّت در مسائلی که در آنها تقلید و عمل کرده است، در صورتی که مجتهدی که از دنیا رفته با مجتهد زنده از نظر علمی مساوی باشند، بنابر اقوی جایز است، هر چند با اجازه مجتهدی دیگری بر تقلید باقی بوده و عمل کرده باشد؛ و اگر مجتهدی که از دنیا رفته اعلم باشد، واجب است بر تقلید او باقی بماند و اگر مجتهد زنده بعداً اعلم شد واجب است در تمامی مسائل به او عدول نماید.

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: اگر مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود، در صورتی که فتوای او در نظر مقلّد بوده و فراموش نکرده باشد، حکم بعد از فوت او حکم زنده بودنش است؛ واگر فتوای او را یاد نگرفته(خویی: یا فراموش کرده است) لازم است به مجتهد زنده رجوع کند.(تبریزی: و بعید نیست در صورتی که فراموش کرده است باز بتواند به فتوای او عمل کند.)

آیت الله سیستانی: اگر مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود، حکم بعد از فوت او حکم زنده بودنش است. بنابراین، اگر او اعلم از مجتهد زنده باشد باید- با علم به اختلاف در مسائل محل ابتلا ولو اجمالاً- بر تقلید او باقی بماند و چنانچه مجتهد زنده اعلم از او باشد، باید به مجتهد زنده رجوع کند. و اگر اعلمیتی در میان آنها معلوم نشود یا مساوی باشند مخیّر است عمل خود را با فتوای هر کدام تطبیق نماید مگر در موارد علم اجمالی یا قیام حجّت اجمالی بر تکلیف مانند موارد اختلاف در قصر و تمام که بنابراحتیاط واجب باید رعایت هر دو فتوا را بنماید و مراد از تقلید در صدر این مسأله صرف التزام به متابعت از فتوای مجتهد معیّن است نه عمل کردن به دستور او.

آیت الله صافی: بلکه جواز بقا بر تقلید او در سایر مسائل نیز بعید نیست. ولی اگر مجتهد میّتی که از او تقلید می کرده، اعلم از حی باشد، بقا بر تقلید او، بنابر احتیاط، واجب است؛ چنانکه اگر مجتهد حیّ، از میّت اعلم باشد عدول به حیّ واجب است.

آیت الله فاضل: مسأله باقی ماندن بر تقلید میّت جایز است در صورتی که مجتهد میّت و مجتهد حیّ مساوی در علم باشند و چنانچه یکی از آن دو اعلم باشد تقلید از اعلم لازم است و در باقی ماندن بر تقلید میّت، فرقی بین مسائلی که عمل نموده ومسائلی که عمل ننموده وجود ندارد.

آیت الله گلپایگانی: اگر مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود، باید از مجهتد زنده تقلید کند. ولی کسی که در مسأله ای به فتوای مجهتدی عمل کرده یا آن را یاد گرفته و ملتزم به عمل به آن شده باشد، اگر بعد از مردن آن مجتهد در آن مسأله به فتوای مجتهد زنده رفتار نکرده باشد، می تواند در آن مسأله به فتوای مجتهدی که از دنیا رفته باقی باشد.

اگر چه احتیاط مستحب آن است که به فتوای مجتهد زنده رفتار نماید.

آیت الله مکارم: هر گاه مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود، باقی ماندن بر تقلید او جایز است بلکه اگر اعلم باشد واجب است، به شرط این که عمل به فتوای او کرده باشد و یا حداقل فتوای او را برای عمل گرفته باشد.

عمل کردن به فتوای مجتهد مرده ابتداءً جایز نیست هر چند اعلم باشد بنابر احتیاط واجب.

۳- آیت الله بهجت: می تواند با رجوع فعلی، آن عمل را تصحیح کند.

آیت الله خامنه‌ای: اگر عمل او در هنگام صدور از وی مطابق با فتوای کسی بوده که می توانست شرعاً از او تقلید کند، صحیح و مجزی است.

آیت الله تبریزی: پس از فهمیدن فتوای فالأعلم در تصحیح عمل، به فتوای وی استناد می کند. باید برای ادله به کتب استدلالی مراجعه شود.

آیت الله سیستانی: اگر مطابقت با فتوای کسی که می تواند از او تقلید کند داشته باشد، الآن می تواند به او رجوع کند.

آیت الله صافی: در فرض سؤال، اگر بعد از خاتمه اعمال نیت کند که آنچه انجام داده ام بر طبق نظر فالأعلم باشد اشکال ندارد البته مشروط به این که هنگام احرام از مکه جدید قصد قربت از او متمشی شده باشد.

آیت الله فاضل: چنانچه عمل صادر شده در هنگام وقوع مطابق فتوای فالاعلم باشد کفایت می کند ولو اینکه شخص در حین عمل علم به این مطابقت نداشته است، لیکن لازم است بعد از عمل برای تصحیح آن استناد به آن فتوی داشته باشد.

آیت الله مکارم: بعد از اعمال حج رجوع به فالأعلم می کند و چون عمل گذشته او با آن هماهنگ است، اعاده لازم نیست.

۴- آیت الله بهجت: در نیابت از میّت به وظیفه خودش عمل می‌کند و در نیابت صحیح از زنده فی الجمله احتیاط می کند(مناسک، س ۲۳).

آیت الله تبریزی، آیت الله خویی: چنانچه منوبٌ عنه حیّ باشد، باید طبق تقلید منوبٌ عنه عمل کند و چنانچه منوبٌ عنه مرده باشد، اگر وصیت کرده، باید به تقلید منوبٌ عنه عمل کند. در غیر این دو صورت، مراعات تقلید منوبٌ عنه لازم نیست. آیت الله تبریزی اضافه فرموده‌اند: و بنابر احتیاط لازم است آن عمل بنا به تقلید وصیّ و ورثه هم صحیح باشد و اگر وصیتی نکرده، نایب به حسب تقلید خودش عمل کند و طوری باشد که به حسب وظیفه ورثه هم مجزی باشد.

آیت الله سیستانی: باید طبق تقلید خودش عمل کند ولی اگر اجیر شده باشد که طبق نظر منوبٌ عنه یا مستأجر عمل کند، چه به صراحت ذکر شده باشد و چه اطلاق منصرف به آن باشد، باید به همان نحو عمل کند، مگر در صورت یقین به فساد عمل.

۵- آیت الله بهجت: به مسأله قبل مراجعه شود.

آیت الله تبریزی: بنابر احتیاط مراعات تقلید منوبٌ عنه را بنماید.

آیت الله خویی: اگر اجیر بتواند اعمال را به نحوی انجام دهد که بداند مطابق تقلید منوبٌ عنه واقع می شود، و در صورتی که عمل طبق فتوای مقلَّد منوبٌ عنه به نظر نایب باطل باشد، باید عمل به احتیاط کند.

۶- معاونت امور فرهنگی، منتخب مناسک حج (مطابق با فتوای امام خمینی با حواشی مراجع تقلید) (سال ۱۳۸۹)، ۱جلد، نشر مشعر - تهران، چاپ: ۳، بهار ۱۳۸۹.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فى سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».